

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MEVSİLÎ'NİN EL-İHTİYÂR Lİ TA'LÎLİ'L-MUHTÂR İSİMLİ ESERİNDE
İBADETLER ÖZELİNDE MEZHEP İÇİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVDA PINAR COŞKUN

TEZ DANIŐMANI

DOŐ. DR. BAYRAM DEMİR

BİLECİK, 2026

10593519

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MEVSİLÎ'NİN EL-İHTİYÂR Lİ TA'LÎLİ'L-MUHTÂR İSİMLİ ESERİNDE
İBADETLER ÖZELİNDE MEZHEP İÇİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVDA PINAR COŞKUN

TEZ DANIŐMANI
DOÇ. DR. BAYRAM DEMİR

BİLECİK, 2026

10593519

BEYAN

“Mevsıl'nın el-İhtiyar Li Ta'lili'l-Muhtâr İsimli Eserinde İbadetler Özelinde Mezhep İçi Görüş Ayrılıkları”adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.	
DESTEK ALINMIŞTIR	DESTEK ALINMAMIŞTIR ✓
Destek alındı ise;	
Destekleyen kurum;	
Desteğin Türü	Proje Numarası
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)	
2- TÜBİTAK	
Diğer;.....	
ETİK KURUL onayı var ise;	
ETİK KURUL karar tarih/sayı:/.....

Sevda Pınar Coşkun

Tarih

İmza

ÖN SÖZ

İslam Hukuku uzun yıllar içinde oluşan bir birikimin ürünü olup çok zengin ictihad ve yorum geleneğine sahiptir. Bu zengin gelenek içerisinde sadece mezhepler arası değil mezhep içi görüş ayrılıkları da dikkat çeker. Hanefî mezhebi fakihlerinin zaman içerisinde aynı konuda farklı ictihadları, mezhep içi dinamiklerin ve metodolojik çeşitliliğin oluşması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Mevsilî'nin, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr* isimli eseri merkeze alınarak Hanefî mezhebi içinde ibadetlere yönelik ortaya çıkan görüş ayrılıklarının tespiti ve bunların gerekçelerini delilleriyle analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu konunun alana katkı sağlayacağı düşünüldüğü için tez çalışması olarak tercih edilmiştir.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, konusu, önemi ve yöntemi ele alınmıştır. Birinci bölümde el-Mevsilî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserlerinin yanı sıra *el-İhtiyâr'da* adı geçen Hanefî imamların hayatlarına kısa bir bakış yer almaktadır. İkinci bölümde çalışmanın esas konusu olan Mevsilî'nin, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr* isimli eserinde ibadetler özelinde mezhep içi ihtilâfları tek tek tespit edilmiş bu ihtilâflar delilleriyle ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise elde edilen veriler ortaya konularak genel bir yargıya varılmış ve çalışma sona erdirilmiştir.

Yüksek lisans tez çalışmamda tez konunun belirlenmesinden yazım aşamasına dek desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Bayram Demir; bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ahmet Aydın ve Doç. Dr. Mücahit Çolak hocamıza teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Ayrıca bu süreçte ders döneminden bitirme aşamasına gelinceye kadar bana sabır gösteren, yardımını esirgemeyen Muhammed Servet Coşkun ve Büşra Savaş'a da teşekkürlerimi sunarım.

Sevda Pınar Coşkun

2026

ÖZET

MEVSİLÎ'NİN EL-İHTİYÂR Lİ TA'LÎLİ'L-MUHTÂR İSİMLİ ESERİNDE İBADETLER ÖZELİNDE MEZHEP İÇİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Bu çalışma, Mevsilî'nin *el-İhtiyar li-Ta'lîl'il Muhtâr* isimli eserinde ibadetler özelinde mezhep içi görüş ayrılıklarını araştırmayı amaçlamaktadır. Hanefî mezhebi kurucusu Ebû Hanîfe ve onun öğrencileri Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer arasında; tahâret, namaz, zekât, oruç ve hac konularında ortaya çıkan ihtilâflı meseleler tespit edilmeye çalışılırken dayandıkları gerekçeler delillendirilerek ortaya konmuştur. Çalışmanın asıl amacı, ihtilâfların tespiti ve delillendirilmesi sonucu ortaya çıkan mezhep içi ictehad çeşitliliğini gözler önüne sermektir. Araştırmada nitel yöntem uygulanmıştır. Bu yöntem uygulanırken eser; çeviri yoluyla incelenmiş, Hanefî mezhebi literatürü taranmış, klasik kaynaklardan okumalar yapılmıştır. İhtilâflar tek tek tespit edilmiş ve sistemli bir biçimde sınıflandırılmıştır. Tezimizde ihtilâflı olan meseleleri 5 ana başlık ve 61 alt başlık olacak şekilde tahkik ettik. İhtilâf sebeplerinin; nasların yorumu, hadislerin dereceleri ve aynı fikhî meseleye farklı ictehad yöntemlerinin uygulanmasından veya aynı yöntem uygulanmış olsa bile uygulama farklılığından kaynaklı olduğunu tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Mevsilî, Hanefî mezhebi, el-İhtiyâr, Tercih.

ABSTRACT

INTRA-SCHOOL DIFFERENCES OF OPINION REGARDING ACTS OF WORSHIP IN MEVSILÎ'S WORK AL-İKHTIYÂR LI-TA'LİL AL-MUKHTÂR

This study aims to examine intra-school differences of opinion concerning acts of worship in Mevsilî's work al-İkhtiyâr li-Ta'lîl al-Mukhtâr. It seeks to identify disputed issues that emerged between the founder of the Hanafî school, Abû Ḥanîfa, and his students Abû Yûsuf, Imâm Muḥammad, and Imâm Zufar in matters of purification, prayer, almsgiving, fasting, and pilgrimage, and to present these disputes by substantiating the evidences and justifications upon which they are based. The primary objective of the study is to reveal the diversity of intra-school juristic reasoning (ijtihād) that arises as a result of identifying and evidencing these differences of opinion. A qualitative research method has been employed in this study. Within this framework, the work was examined through translation, the Hanafî legal literature was surveyed, and readings from classical sources were conducted. The disputed issues were identified individually and classified in a systematic manner. In this thesis, the disputed matters were examined under five main headings comprising a total of sixty-one subheadings. It was determined that the causes of these differences stem from the interpretation of scriptural texts, the classification and evaluation of ḥadīths, and the application of different methods of juristic reasoning to the same legal issue, or from differences in application even when the same method was employed.

Keywords: al-Mawsilî, Hanafî School of Law, al-İkhtiyâr, Juristic Preference.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi	2
1.4. el-İhtiyâr İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	3
2. el- MEVSİLÎ VE el-İHTİYÂRDA ADI GEÇEN HANEFÎ MEZHEBİ İMAMLARININ HAYATLARINA KISACA BAKIŞ	5
2.1. el-Mevsilî	5
2.1.1. el-Mevsilî'nin Hocaları ve Talebeleri.....	5
2.1.2. el-Mevsilî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri	6
2.1.3. el-Mevsilî'nin Eserleri.....	6
2.1.4. el-Muhtâr li'l-Fetvâ	6
2.1.5. el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr	7
2.2. El-İhtiyâr'da Adı Geçen Hanefî İmamların Hayatlarına Kısa Bir Bakış	8
2.2.1. Ebû Hanîfe.....	8
2.2.2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî	10
2.2.3. Ebû Yûsuf.....	12
2.2.4. İmam Züfer	14
2.2.5. Hasan b. Ziyâd	14
3. İBADETLER ÖZELİNDE EL-İHTİYÂR'DA YER ALAN MEZHEB İÇİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI	18
3.1. Tahâret ve İlgili Konular.....	18
3.1.1. Abdest	18
3.1.1.1. Abdestin Farzları ve Sünnetleri.....	18
3.1.1.2. Abdesti Bozan Şeyler.....	18
3.1.2. Guslü Gerektiren Sebepler.....	21

3.1.3. Kendisiyle Tahâret Yapılabilecek Sular	22
3.1.4. Kuyular	24
3.1.5. Artıkların Hükümü	25
3.1.6. Teyemmüm	25
3.1.7. Mest Üzerine Meshetmek.....	28
3.1.8. Hayız (Aybaşı)	28
3.1.9. İstihâze Kanı ve Ona Benzeyenler	29
3.1.10. Nifas (Lohusalık Hali)	30
3.1.11. Necâsetler ve Temizlenmeleri.....	31
3.1.12. İstincâ	35
3.2. NAMAZ.....	37
3.2.1. Namaz Vakitleri	37
3.2.2. Ezanda Nağme.....	38
3.2.3. Kazaya Kalmış Namazlarda Ezan ve Kamet.....	38
3.2.4. Namazdan Önce Yapılacak İşler	39
3.2.5. Kible Tarafını Bilmeyenin Yapması Gerekenler.....	39
3.2.6. Namazda Yapılacak İşler	40
3.2.7. Vitr Namazı.....	44
3.2.8. Abdestlinin Teyemmümlüye Uyması	46
3.2.9. Namazda İken Yapılması Mekruh Olan İşler.....	47
3.2.10. Namazı Bozan Şeyler	48
3.2.11. Tertib Sahibi Olmak ve Tertibin Düşmesi	48
3.2.12. İstiskâ Namazı	51
3.2.13. Sehv Secdesi.....	52
3.2.14. Tilâvet Secdesi	52
3.2.15. Hastanın Namazı	52
3.2.16. Gözü Görmeyenin Cuma Namazı	53
3.2.17. Özü Olmayanın Cuma Namazını Kılmaması	55
3.2.18. Teşrîk Tekbirleri.....	56
3.2.19. Korku Halinde Kılınan Namaz	57
3.2.20. Kefen Bahsi	57
3.2.21. Şehit Bahsi.....	59
3.3. ZEKÂT	60
3.3.1. Zekât Borcu.....	60

3.3.2. Sığırların Zekâtı	62
3.3.3. Atların Katırların ve Eşeklerin Durumu.....	63
3.3.4. Altın ve Gümüşün Zekâtı.....	65
3.3.4. Ekin ve Meyvelerin Zekâtı.....	66
3.3.5. Öşür Arazisinin Haraç Arazisi Oluşu	67
3.3.6. Zekâtı Verilmeyen Bazı Mallar.....	68
3.3.7. Âşir (Zekât Toplama Memuru)	68
3.3.8. Madenlerin Zekâtı	69
3.3.9. Kendilerine Zekât Verilecek Kimseler	69
3.3.10. Zekât Verilmeyecek Kimseler	70
3.3.11. Fıtır Sadakası.....	71
3.3.12. Fıtır Sadakasının Miktarı	72
3.4. ORUÇ	74
3.4.1. Orucun Haram Olduğu Günler	74
3.4.2. Ramazan Hilâlinin Tespiti.....	75
3.4.3. İhtilâf-ı Metâfî	75
3.4.4. Orucu Bozup Hem Kaza Hem Keffâret Gerektiren Durumlar	76
3.4.5. Orucu Bozup Yalnız Kaza Gerektiren Durumlar.....	77
3.4.6. Orucu Bozmayan Haller	78
3.4.7. İ'tikâf	78
3.5. HAC	80
3.5.1. Mîkâtlar.....	80
3.5.2. Hac Fiilleri.....	81
3.5.3. Temettû Haccı.....	83
3.5.4. Kırân Haccı	84
3.5.5. Cinayetler (İhram Yasakları).....	84
3.5.6. İhsâr	88
4. SONUÇ	91
KAYNAKÇA	92

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
b.	: İbn
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallahu Anhu
s.	: Sayfa
s.a.s	: Sallallahu Aleyhi ve Selem

1. GİRİŞ

Mevsilî'nin "*el-İhtiyâr li-Ta'lîl'il-Muhtâr*" adlı eserinde ibadetler özelinde yer alan görüş farklılıklarının ve bunların dayandığı yaklaşım tarzlarının incelenmesi hem Hanefî mezhebi içindeki icthad çeşitliliği hem de bu çeşitliliğin fıkhîta yansımalarını göstermesi açısından alana önemli bir katkı sağlayacaktır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu araştırmanın konusu, Mevsilî'nin "*el-İhtiyâr li-Ta'lîl'il-Muhtâr*" adlı eserinde ibadetler özelinde mezhep içi görüş ayrılıklarının dayandığı delileri ve yaklaşımları incelemektir. Tezin başlığı her ne kadar genel olarak ibadetleri ifade etsede mevzunun bir Yüksek Lisans tezinin sınırlarını zorlayacağı düşüncesiyle konu; tahâret, namaz, zekât, oruç ve hac ile sınırlandırılmıştır.

Fıkıh literatüründe çok sayıda mezhepler arası ihtilâflara dair eserler yer alırken, mezhep içi ihtilaflar konusuna dair araştırmalar oldukça az sayıdadır. Halbuki bu ihtilâflar mezhebin; ilmî zenginliğinin, içtihad yöntemlerinin ve düşünsel derinliğinin anlaşılması, mezhebin iç yapısının kavranması açısından oldukça önem arz eder. Bu çalışma sadece hükümlerin aktarılmasını içeren bir çalışma olmayıp bu hükümlerin dayandığı illet ve gerekçeleri açıklayarak alanda bundan sonraki yapılacak olan araştırmalara kaynak olması açısından önemlidir.

Yıllar boyunca şekillenen fikhî geleneğin, hangi ilmî temellere dayandığı, tarihsel alanda nasıl şekillendiğine dair hem sağlıklı bir bakış açısı geliştirecek hem de güncel fikhî tartışmalara ışık tutacaktır. Eser, bireysel ve toplumsal alanda Müslüman toplulukların dinî hayatlarının tam da ortasında olan ibadetler konusunu mezhep içi ihtilaflarını delilleriyle sunan ve Hanefî mezhebinde önem atfedilen bir metnin şerhi üzerinde bahsedilen yönleriyle bir çalışma yapılması da ayrı bir öneme haizdir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Hanefî mezhebinin klasik fıkıh kaynaklarından biri olan Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr li- Ta'lîl'il-Muhtâr* isimli eserinde ibadetlere mahsus mezhep içi ihtilâfların tespiti ve

bu ihtilâfların gerekçelerinin delillendirilmesi ile analiz yapmak suretiyle literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Araştırmamızda ibadetler konusundaki mezhep içi ihtilâflar derinlemesine ele alınarak tek tek tespit edilip ortaya konulması ardından gerekçelerinin hem klasik kaynaklardan hem de güncel kaynaklardan delillendirilerek bu delillerin usulî yaklaşımları ve ictihad mantığının analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Mezhep içi çok sesliliğin boyutu Mevsîlî'nin bakış açısıyla, Hanefî fakihlerin ihtilâfları karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Bu araştırmanın amaçlarından biride Hanefî mezhebinin tek düze bir yapı olmadığını kendi içerisinde yorum ve ictihadlara açık, dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır. Aynı deliller ile farklı sonuçlar elde etmek mezhebin gelişime ne kadar da açık olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler ışığında bu araştırma hem yıllar boyunca oluşan tarihsel fıkıh mirasının daha iyi anlaşılması hem de güncel fikhî meselelerin çözümünde sorunlara ışık tutması açısından meselelere değişik bir perspektiften bakma olanağı sağlamıştır.

Sonuç olarak bu tez; mezhep içi ihtilâfların, fakihlerin ne kadar derin ve zengin düşünme özelliğine sahip olduklarını ortaya koyarken bu ihtilâflarla insanoğlunun ibadetlerini yaparken çeşitli alternatifler eşliğinde hayatlarını ne kadar da kolaylaştırdığını gözler önüne sermektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma fıkıh metinlerinin analizi eşliğinde nitel bir yöntemle yapılmıştır. Araştırmanın esas kaynağı, Hanefî mezhebi âlimlerinden Mevsîlî'nin *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'il-Muhtâr* isimli eseridir. Bu eser mezhep içinde hem tercih edilen görüşleri hem bu görüşler arasında yapılan ihtilâfları hem de bu ihtilâfların gerekçelerinin açıklanması açısından fıkıh literatüründe önemli bir yere sahiptir.

Araştırmada ilk önce *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'il-Muhtâr* isimli eserin ibadetler bölümü içerisindeki hükümler tek tek tespit edilmiştir. İbadetler alanında yer alan; tehâret, namaz, zekât, oruç, hac konuları ve bu konulara ait ihtilâflı meseleler sınıflandırılmış ardından bu ihtilâfların gerekçeleri delillendirilmiştir. Bir konuda birçok ihtilâf olduğu durumlarda ise her ihtilâf tek tek ele alınarak incelenmiş, delillendirilmiş en son mezhepte ağırlıklı görüş ne ise o görüş kayda geçilmiştir. Kaynak olarak eserin Arapça metnine müracaat edilmiş olsa da yapılan tercümelerin doğruluğunu test etme amacıyla tercümesine de başvurulmuştur.

Çalışmada ihtilâflar delillendirilirken, klasik fıkıh kaynakları ve modern dönem fıkıh alanında yapılmış olan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu sayede mezhep içi görüşlerin

tarihsel gelişimi ve yorum farklılıkları ortaya konurken klasik ve modern yaklaşımlar arasında köprü kurulması hedeflenmiştir.

Sonuç olarak; bu çalışma söz konusu eserin içerisine dahil olan diğer bölümler dışarıda bırakılarak yalnızca ibadetler kısmı ile sınırlandırılmıştır. Bu yöntem ile araştırmanın derinliği korunmuş, analizlerin daha sağlıklı yapılması hedeflenmiştir.

1.4. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* ile ilgili Yapılan Çalışmalar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla üzerinde çalıştığımız eserle ilgili yapılan akademik çalışmalar şunlardır.

Murat Peçe (2015). *el-İhtiyâr Adlı Eserde Mezheplere Yapılan Atıflar ve Kaynak Değerleri* (Yüksek Lisans Tezi).¹

Muhammed Hafız Karamustafaoğlu (2016). *el-Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Eserindeki Fıkıh Konularının Temel Kaynakları* (Nikah örneği) (Yüksek Lisans Tezi).²

Abdülkadir Sanalmış (2018). *el-İhtiyâr ve el-Bahrü'r-râ'ik Adlı Eserler Çerçevesinde Örfü Dayalı Meseleler* (Yüksek Lisans Tezi).³

Necip Rıza (2023). *Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Eseri Bağlamında Hanefî usûl Kaidelerinin Tespit ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi).⁴

Zeliha Güneş (2025). *Fakihlerin Nikâha Dair Sosyolojik Yaklaşımlarının Tahlili (Mevsîlî'nin el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr isimli eseri üzerine bir inceleme)* (Yüksek Lisans Tezi).⁵

Selahattin Özgen (2025). *Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Eserinde Borçlar Hukuku Bağlamında Kullanılan Fikhî Kaidelerin Tespit ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi).⁶

¹M. Peçe (2015). *el-İhtiyâr Adlı Eserde Mezheplere Yapılan Atıflar ve Kaynak Değerleri* (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

²M. H. Karamustafaoğlu (2016). *el-Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Eserindeki Fıkıh Konularının Temel Kaynakları* (Nikah örneği) (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

³A. Sanalmış (2018). *el-İhtiyâr ve el-Bahrü'r-râ'ik Adlı Eserler Çerçevesinde Örfü Dayalı Meseleler* (Yüksek Lisans Tezi).³Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

⁴N. Rıza (2023). *Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Eseri Bağlamında Hanefî usûl Kaidelerinin Tespit ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

⁵Z. Güneş (2025). *Fakihlerin Nikâha Dair Sosyolojik Yaklaşımlarının Tahlili (Mevsîlî'nin el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr isimli eseri üzerine bir inceleme)* (Yüksek Lisans Tezi).

⁶S. Özgen (2025). *Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Eserinde Borçlar Hukuku Bağlamında Kullanılan Fikhî Kaidelerin Tespit ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, İslâmî İlimler Enstitüsü, Denizli.

Fatih Avcı (2017). *Mevsîlî'nin el-İhtiyâr'ında Maslahat Düşüncesi* (Yüksek Lisans Tezi).⁷

Ayhan Kurt (2014). *Mevsîlî'nin İhtiyâr Adlı Eserinde Örf ve Âdet* (Yüksek Lisans Tezi).⁸

Ahmet Gemi (2015). *el-Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Fıkıh Kitabında Geçen Şevâhid Beyitlerin Çözümlemesi* (Araştırma Makalesi).⁹

⁷ F. Avcı (2017). *Mevsîlî'nin el-İhtiyâr'ında Maslahat Düşüncesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

⁸ A. Kurt (2014). *Mevsîlî'nin İhtiyâr Adlı Eserinde Örf ve Âdet* (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

⁹ A. Gemi (2015). *el-Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Fıkıh Kitabında Geçen Şevâhid Beyitlerin Çözümlemesi*, Artuklu Akademi.

2. el-MEVSİLÎ VE *EL-İHTİYÂR*'DA ADI GEÇEN İMAMLARIN HAYATLARINA KISACA BAKIŞ

2.1. el-Mevsîlî

Hanefî mezhebinin önemli fıkıh âlimlerinden biri olan el-Mevsîlî'nin tam adı: Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. el-Mevsîlî'dir. Musul'da, 29 Şevval 599/11 Temmuz 1203 tarihinde dünyaya gelmiştir. Belucistan kökenli olma olasılığı ise dedelerinden bir tanesinin Beldecî adı ile anılmasından dolayıdır.¹⁰

Musul ilim açısından o dönem çok gelişmişti. 1262 yılında Moğol saldırısı gerçekleşmiş olsada bir çok medreseyi bünyesinde barındırıyordu. Nizamiye Medresesi, Atika, el-Medresetü'l-Kemaliyye, Dârü'l-hadisi'l-muzafferiyeye, Dârü'l-hadisi'l-muhaciriyeye bunlardan bazılarıdır.¹¹

Babası Şeyh Mahmud'dan ilk eğitimini alan Mevsîlî, Şam'a gitti. Orada Cemalüddin el-Hasırî'den dersler aldı. Ardından Musul, Dımaşk ve Bağdat'ta hadis derslerinin yanı sıra bir çok âlimin derslerine katıldı. Ulûmü'l-Kur'ân ve Ulûmü'l-Hadis ilmindeki başarısı uygulama bilgisi konusunda onu yeterli düzeye getirmiş, hafızasındaki güçlülük ile fetva verenlerin başında gelen bir şahsiyet olmuştur.¹² Usûl-i fıkıh ve fûru-i fıkıhta yaşamış olduğu asırda önde gelen âlimlerdendi. Mezhep içindeki kuvvetli görüşleri zayıf görüşlerden ayırabilecek kadar ilmî yeterliliğe sahipti.¹³

Bir süre Kûfe kadılığı yapmış sonrasında Bağdat'a dönmüş vefatına kadar eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Bağdat'ta 19 Muharrem 683 (7 Nisan 1284) yılında vefat etmiştir.¹⁴

Hanefî Mezhebinin dört temel metninden biri olan *el-Muhtâr li'l Fetva* isimli eserin yanı sıra *el-İhtiyar li-ta'li'l-Muhtar*, *Kitabül-Müştemil alâ mesâ'ili'l-Muhtasar ve Şerhu'l-Câmi'i'l-kebir li-Şeybânî* isimli eserler kendisine aittir.¹⁵

2.1.1. el-Mevsîlî'nin Hocaları ve Talebeleri

Mevsîlî'nin ilk hocası babasıdır. Temel eğitimini babasından aldıktan sonra çeşitli dersler aldığı hocaları şunlardır: Abdürrahîm b. Abdülkerîm es-Sem'ânî, Mahmûd b. Ahmed

¹⁰ D.Yaylalı (2004). "Mevsîlî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c. 29, s. 487.

¹¹ Sâmi es-Sakar (2020). "Musul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 362-363.

¹² Takiyuddîn b. Abdulkadir et-Temimî (1989). *et-Tabakatü's-seniyye*, Riyad, c. 4, s. 239.

¹³ et-Temimî, age, s. 239.

¹⁴ Kureşî, age, s. 350.

¹⁵ Ahmet Özel, Hanefî Fıkıh Alimleri (1990). *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, s. 69.

el-Hasrî, Şehâbeddin es-Sühreverdî, İbn Sükeyne, İzzeddin İbnü'l-Esr, İbnü'l-Ahdar, Ruhâvî ve İbnü'l-Hâcib¹⁶

Talebeleri arasında sayacağımız isimler ise çeşitli mezhep mensubu olan; Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî ve İbnü'l-Fuvatî gibi âlimlerdir.¹⁷

2.1.2. el-Mevsilî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri

Yaşadığı dönemde usul ve fıkıh alanında o devrin otoriteleri sayılan âlimler arasında yerini almıştır.¹⁸ el-Mevsilî, Hanefî fıkının temel prensip ve hükümlerini bir araya getiren eserleriyle, mezhebin hukuki düşüncesini sistematik bir biçimde anlaşılması ve öğretilmesi bakımından önemli rol oynamıştır. *el-Muhtâr* ve şerhleri, mezhebin farklı hükümlerini karşılaştırmalı şekilde sunarak talebelere ve fakihlere ictihad ve fetva bağlamında sağlam bir temel sağlar. Bu nedenle klasik medrese müfredatlarında ve sonraki dönem de Hanefî hukuk çalışmalarında sıklıkla başvuru bir eser haline gelmiştir. Kısacası; Hanefî fıkının temel görüşlerini sistematik olarak derleyen, klasik eğitimde referans kabul edilen ve mezhebin iç tutarlılığını ortaya koyan bir âlim olarak tanımlanabilir.

2.1.3. el-Mevsilî'nin Eserleri

El-Muhtâr li'l Fetva, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, *Kitabü'l-Müştemil alâ mesâ'ili'l-Muhtasar* ve *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr li's-Şeybânî* isimli eserleri bulunmaktadır.¹⁹

2.1.4. el-Muhtâr li'l-Fetva

“*Mutûn-i Erbaa*” adıyla şöhret bulmuş eser, Hanefî mezhebinin dört temel eserinden biridir. Kaleme alınma sebebi ise ilim yolculuğuna yeni adım atmış talebelerin Hanefî fıkının derlenmesi yönündeki talebidir. Mevsilî'nin gençlik döneminde kaleme aldığı eserde ibadet ve muamelat konuları özetlenmiştir.²⁰

Eser, fakihler tarafından öyle kabul görmüş ve meşhur olmuştur ki ders kitabı olarak okutulmuş hatta talebeler tarafından ezberlenmiştir. Bunun üzerine Mevsilî'den istenen *el-Muhtar*'ın şerhinin yazılmasıydı. Hatta bunu isteyenler bu şerhin diğer mezhep ictihadlarını da içinde barındırmasını ve daha geniş kapsamlı bir eser olması hususunda da ısrar etmişlerdir. el-Mevsilî; *el-Muhtar li'l-Fetvâ'ı*, *el-İhtiyar li-ta'lîli'l-muhtar* ismiyle

¹⁶ Muhammed Abdü'l-Hayy Leknevî, *el-Fevâid'ü'l-behiyye*, c. I, s. 106-107; Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 279; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Dımaşk, c. 6, s. 147.

¹⁷ Yaylalı, “Mevsilî”, s. 487.

¹⁸ Temimî, age, c. 4, s. 239; Zeynuddîn Kasım b. Kutluboğa (1992), *Tâcü't-Terâcim*, Dımaşk, s. 177.

¹⁹ Leknevî, age, s. 180

²⁰ Yaylalı, “Mevsilî” s. 487.

şerhetmiş, mezhepler arasındaki ihtilâflı görüşleri rumuzlarla daha belirgin ve ayırt edilecek şekilde ortaya çıkarmıştır. Eserde bulunan konulardaki ihtilâfların, delil ve illetleri *el-İhtiyârda* yerini bulmuştur. Halk tarafından bilinmesi zaruri ihtiyaç olan bilinmediği takdirde insanların zor durumda kalacağı konuları ayrıca fetvası olmayan konuları da bu şerhte bir araya getirmiştir.²¹

Eser, Ebu'l- Abbas Ahmed b. Ali ed- Dimaşkî tarafından önce '*et-Tahrir*' ismi ile kısaltılmış ardından şerh edilmek istensede vefatı sebebiyle yarım kalmıştır. Yine Ebû İshak Cemâleddin İbrâhim b. Ahmed, *el-Mevsîlî Tevcîhü'l-Muhtâr* adıyla eseri şerhetmiştir. Bunların yanında *el- Muhtar*'ı; Çivizade Muhyiddin Mehmet Efendi, *el-İsar li-halli'l-Muhtar* isimli eseriyle şerh etmiştir. Şeyh Kasım b. Kutluboğa, eseri şerh etmiş ayrıca *el-ihiyâr'daki* hadisleri *Ta'rif ve'l-ihbâr bi Tahrîci Ehâdisi'l İhtiyâr* adıyla tahrîc etmiştir. Muhammed b. İlyas, İbn Ebu'l-Kasım el-Karahisari er-Rumi ile birlikte *el-İsar li Halli'l Muhtar* isimle bir şerh çalışması yapmışlardır. Feraiz konusunun şerhini, Ebû Muhammed Zeynüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir el-Ayni yapmıştır. Şeyhü'l-İslâm Şemsüddin Şebersi el-Hanefî, Ömer b. İshak el-Gaznevî, Zeybî, Muhammed b. İbrâhim b. Ahmed gibi âlimlerinde eser üzerine şerhleri vardır. Eser manzum şekline ise Ebu Abdillah Abdullah b. Ali Tâceddin el-Buhâri tarafından getirilmiştir.²²

2.1.5. El-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr

Hanefî Mezhebinin itibar gören kaynakları arasında yer alan, Mevsîlî' nin kaleme aldığı *el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr*; Mevsîlî' nin yine kendi eseri olan *el-Muhtâr* isimli eserinin şerhidir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi *el-Muhtâr* ilim öğrencileri tarafından ezberlenmiş, bunun yanında ders kitabı olup ilim meclislerinde okutulmaya başlanmıştır. *el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr* şerhinin içeriğinde; müellifin *el-Muhtâr'da* değinmediği umûmü'l-belva yani halk tarafından bilinmesi zaruri olan, güncel meselelerin fetvalarına genişçe yer verilmiş, hükümlerin delil ve illetleri açıklanmış, mezhepler arası ihtilaflarında eserde yer bulmasıyla dönemin bu alandaki ihtiyaçları geniş ölçüde karşılanmıştır. Türkçe çevirisi Mehmet Keskin tarafından yapılırken, İbn Kutluboğa eserde bulunan hadis-i şerifleri *et-Ta'rif ve'l-ihbâr bi-tahrîci ehâdisi'l-İhtiyâr* isimle tahriç etmiştir.²³

²¹ A. Kurt (2014) *Mevsîlî'nin el-İhtiyâr Adlı Eserinde Örf ve Âdet*, (Yüksek Lisans Tezi) Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2014, s. 4.

²² Yaylalı, "Mevsîlî", s. 487-488; Mustafa İbn Abdullah (Kâtib Çelebi). *Keşfü'z-zunûn an esami'l-kütub ve'l-fünun, Dâru'l-ihyâi't-türa si'l-Arabî*, Beyrut ts, c. 2, s. 1622.

²³ Yaylalı, "Mevsîlî", s. 487.

2.2. *el-İhtiyâr'da* Adı Geçen Hanefî Mezhebi İmamlarının Hayatlarına Kısa Bir Bakış

2.2.1. Ebû Hanîfe

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe bundan yüzyıllar önce yaşamış olmasına rağmen adından bugün bile övgü ile bahsedilen, İslâm'ın insanlar arasında doğru anlaşılması ve yayılmasında çok emek veren, büyük İslâm âlimidir.²⁴ İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, büyük Türk âlimi İmâm Mâturîdî'nin hocalarının da hocası olması hasebiyle hem Ehl-i Sünnet'in hem de Hanefî mezhebinin kurucusu sayılır.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, 80 (699) yılında Kûfe'de dünyaya geldi. Fakat doğum tarihinde netlik yoktur. Bu konuda farklı rivayetler vardır. İsmi Nûman, baba adı Sâbit, künyesi Ebû Hanîfe,²⁵ unvanı İmâm-ı Âzam, nesebî Nûman b. Sâbit b. Zûta b. Mah'dır.²⁶

Müslüman bir aile içinde yetişmiş olup Hammâd isimli tek erkek çocuğuyla soyunu devam ettirmiştir. Daha çocuk yaştayken Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, İmâm Âsım'dan kıraat ilmini öğrenmiştir. İmam Şâbi'nin uyarısı ile ticaret yapmaktan vazgeçip ilim yolunda ilerlemeye karar vermiş o dönemin en iyi hocalarından Hammâd b. Süleyman'dan on sekiz yıl ilim tahsilinde bulunmuştur. Fıkıh, sarf, nahiv, tefsir, edebiyat, hadis, kelam gibi ilimleri öğrenmiş, hocasının vefatıyla onun yerine geçerek yıllarca ders vermiştir.²⁷

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe; doğru sözlü, kanaatkâr, güvenilir, cömert, geceleri ibadet ile geçiren gündüzleri oruç tutan âbid, zâhit, takva sahibi, çokça tefekkür eden, az konuşan, boş sözlerden kaçınan, sorulan sorulara az ve öz cevap veren, çok zeki bir müctehid idi. Herhangi biri konuda görüş bildirdiğinde "benim görüşüm en doğru görüştür" dememiş, aksine "konuyla ilgili bir görüşü olduğunu ama daha iyi bir görüş getirene uyacağını" bildirmiştir.²⁸

²⁴ Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed Bağdadi, (429/1037). *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (1991) (Çev.) E. R. Fırlalı, Ankara, s. 246.

²⁵ Şihâbuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed İbn Hâcer el-Heytemî (974/1567). *İmâm-ı Azam'ın Menkabeleri*, 1998. (Çev.) Ahmet Karadut, Ankara, s. 53

²⁶ el-Heytemî, age, s. 49

²⁷ Zaylabidin Acımatov (2005), *Ebû Hanîfe ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 16.

²⁸ M. Uzunpostalcı (1994). "Ebû Hanîfe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s.. 143-145.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin dört bin kadar hocadan ders aldığı söylenmektedir.²⁹ Asıl hocası Hammâd b. Ebî Süleyman'ın (120-737) ilim silsilesi Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar dayanmaktadır. İbrahim en-Nehâf (96/714) ve Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (104/722) Hammâd b. Ebî Süleyman'ın hocaları olup onların hocalarının da ilimleri sahabeden büyük âlimler olan Alî b. Ebî Tâlib (r.a.) ve Abdullah b. Mes'ûd'a dayanmaktadır.³⁰ Atâ b. Ebû Rebâh (114/733), Abdullah b. Abbas'ın kölesi İkrime (105/723), Abdullah b. Ömer'in azatlı kölesi (117/735), Ebû Hanîfe'nin ders aldığı hocalardan bazılarıdır.

Yaklaşık dört bin öğrenci yetiştirmiş olan Ebû Hanîfe'nin öğrencileri arasında müctehid ve kadılık seviyesine yükselmiş olanlarda bulunuyordu. Onun ileri gelen bazı öğrencileri şunlardır.

- İmam Ebû Yusuf (113-182/731-798)
- Muhammed b. Hasan Şeybânî (132-189/749-804)
- Züfer b. Hüzeyl (110-158 / 728-775)
- Hasan b. Ziyâd Lü'Lüi (116-204 / 734-819)
- Vekî b. El-Cerrâh (129-197 / 746-812)
- Ebû Mutî el-Behlî (195-814)
- Ebû Mukatil Hafs b. Selm Es-Semerkindî (208-823)

Ebu Hanife'nin eserleri, kendisinin kaleme aldığı ve öğrencilerinin kaleme aldığı eserler olarak iki grupta incelenebilir.

Kendisinin kaleme aldığı eserler: *er-Risâle ve Osmân el-Bettî*

Doğrudan kendisine nispet edilen eserler ise Ebu Hanife'nin öğrencileri tarafından kaleme alınan *el-Âlim ve'l-Müteallim, el-Fıkhu'l-Ekber, el-Fıkhu'l-Ebsat, el-Vasiyye'dir.*³¹

el-Müsned isimli eserde yine kendisi tarafından yazılmamış öğrencileri tarafından kendisi ders verirken yazılmıştır.³²

İmâm-ı Âzam, H.150 - M.767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Ölüm nedeni kesin olarak bilinmemektedir. Ölüm nedeni ile ilgili öngörülen görüş siyâsî olduğudur. Cenazesi,

²⁹ İbn Hâcer el-Heytemî (974 /1567), *Şihâbuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed, İmâm-ı Azam'ın Menkabeleri*, 1998, (Çev) Ahmet Karadut, Ankara, s. 53.

³⁰ E. Rûhi Fığlalı (2004). *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir, s. 55.

³¹ Sönmez Kutlu, (2000). *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, s. 8.

³² Carl Brockelmann (1993). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, (Çev.) Muhammed Fehmî Hicazî, Mısır, c. 2, s. 254.

kendisi satın alıp Müslümanlara kabristan olsun diyerek bağışladığı Bağdat'taki Hayzuran kabristanına defnedilmiştir.³³

2.2.2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî

Bazı kaynaklarda doğum tarihi; 132 (749-50) olarak geçerken bazı kaynaklarda ise 131 veya 135 (752-53) olarak geçmektedir.³⁴ Tam adı: Ebu Abdillah Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî'dir. Babası aslen Dimeşk bölgesindedir. Bölgede Emevi devri bitip Abbasi devri başladığı dönemde Iraktaki Vâsıt'a yerleşmişlerdi. Daha sonra büyük ilim merkezi Kûfe'ye gelmiştir. Zengin bir aileye mensuptur. On dört yaşında Ebû Hanîfe'den ders almaya başlamış onun vefatının ardından yine Ebû Hanîfe'nin önemli talebesi olan Ebû Yûsuf'un derslerine devam etmiştir. Tüm vaktini o devrin ilim merkezlerinde bilgisini artırmak için harcamıştır. Suriye de el-Evzâî'den, Horasan da İbn-i Mübârek'ten, Medine'de İmam Mâlik'ten, Mekkede İbn-i Uyeyne'den dersler almıştır. Üzerinde bilhassa durduğu ilimler arasında; Hz. Peygamberin hayatı, usul-ü fıkıh, İslam tarihi, sarf, nahiv, şiir incelemeleri ve gramer bilgisi bulunmaktadır. Abbasi Hilâfetinin baş kadısı olmuştur. Vefatına kadar bu görevde kalmıştır.³⁵

İmam Şeybânî'nin vefat tarihi bazı kaynaklarda 187 (803), bazı kaynaklarda ise 189 (805) Rey'dir. Hanefi Mezhebine en önemli katkısı; ekolün görüşlerini nakledip aynı zamanda kaydetmiştir. Ebû Hanefi'nin ders halkasında konular üzerinde tartışılıyor, konuşuluyor fakat kaydedilmiyordu. Fıkıh ilminin gelişiminde bir dönüm noktası olarak kabul edilen şudur ki; fikhî konuların kitab, bab ve fasıllara ayrılarak yazılması, ekolün görüşlerinin özgün bir biçimde yazılıp belli bir düzene oturtulması konusunda Şeybânî öncü olmuştur. Hem kendi görüşleri hem de Ebû Hanefi ve onun talebelerinden öğrendiklerini yazarak mezhebin fikhî görüşlerini bir arada toplayıp sonraki nesillere aktarılmasına vesile olan ilk kişi Şeybânî'dir. Hanefi Mezhebi âlimleri onun eserlerini esas kabul etmişlerdir.³⁶

İmam Muhammed'in hocaları arasında en başta Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Mâlik gelmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi; Suriye de el-Evzâî'den, Horasan da İbn-i Mübârek'ten, Medine'de İmam Malik'ten, Mekke'de İbn-i Uyeyne'den dersler almıştır. İbn Cüreyc el-Mekkî (v. 150), Mis'ar b. Kıldâm (v. 153), Ömer b. Zir el-Hemedâni (v. 153), Muhill b. Muhriz ed-Dabbî (v. 153), Züfer b. el-Huzeyl (v. 158), Mâlik b. Miğvel

³³ Ebû Muhammed Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî (1993). *el-Cevahiru'l-mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 1993, Riyad, c.1, s. 35.

³⁴ A. Taş (2010), "Şeybânî, Muhammed b. Hasan" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 39 s. 42-43.

³⁵ M. Hamidullah (1969). "İmam Muhammed B. El. Hasen Eş-Şeybani", *İslam Medeniyeti Dergisi*, s. 5-6.

³⁶ A. Taş (2010), "Şeybânî, Muhammed b. Hasan" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 39 s. 42-43.

(v.159), Yunus b. Ebî İshak (v.159), Süfyân es-Sevrî (v.161), Dâvûd et-Tâî (v.162), el-Kâsım b. Ma'n (v.175) gibi âlimlerde ders aldığı hocalar arasındadır.³⁷

İmam Muhammed'in önde gelen öğrencilerinden bazıları şunlardır: İmam Şâfî (v.204/819), Esed b. el-Furât b. Sinân (v.213), Ahmed b. Hafs el-Iclî el-Kebîr (v.217), Ali b. Ma'bed b. Şeddâd (v. 218) sayılabilir. Kendisinden ders alan öğrencilere ek olarak; Şuayb b. Süleyman el-Keysânî (v. 204), Ebu Süleyman el-Cûzcânî (v.200), Halef b. Eyyûb (v.205), İbrahim el-Mervezî (v.210), Ebu Ya'la er-Râzî (v.211), İsa b. Eban (v.220), Hişam er-Razi (v.221), Ebu Zekeriyya el-Vuhazi (v.222), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî (v.224), Muhammed b. Semâa et-Teymi (v.233), Nasr b. Ziyâd en-Nîsâbûrî (v.233), Yahya b. Ma'in (v.233), Ebû Ca'fer el Herevî (v.236), Ahmed b. Hacc el-Amiriyy (v.237), Dâvûd b. Rüşeyd el-Hâşimî (v.239), el-Hasan b. Hammâd el-Hadramî (v.241), Muhammed b. Mukatil er-Razi (v.248), İsmâil el-Kazvînî (v.249), Alî et-Tûsî (v.253), Süleyman el-Keysânî (v.278) sayılabilir.³⁸

İmam Muhammed'e ait eserleri üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlar; fıkıhla ilgili eserler (*Zâhiru'r-Rivâye*), fetva türü eserler (*Nâdiru'r-Rivâye*), hadisle ilgili eserlerdir. *Zâhiru'r-Rivâye* olarak adlandırılan fıkıhla ilgili birinci kısım eserler: İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm Ebû Yûsuf'un hukûkî meselelerdeki görüşlerini içeren, İmam Muhammed tarafından yazılmış, tevatür yoluyla gelmiş altı eserdir. Bu eserler Hanefî mezhebinin esasını oluşturduğu için 'Mesâil-i Usûl' adıyla da anılır.³⁹

Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Fıkıhla ilgili (*Zâhiru'r-Rivâye*) esreleri:

- *el-Asl (el-Mebsût)*,
- *el-Câmiu's-sagîr*,
- *el-Câmiu'l-kebîr*,
- *Ziyâdât ve Ziyâdâtu'z- ziyâdât*,
- *es-Siyeru's-sagîr*,
- *es-Siyeru'l-kebîr*.

³⁷ İ. Karagözoğlu & T. Erdoğan (2022). İmam Muhammed Eş-Şeybânî'nin Hadisçiliği ve El-Âsâr isimli Eserinin Önemi, *Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 56-77.

³⁸ A. Duran (2007). İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin Hayatı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, s. 177.

³⁹ B. Sadak (1969). İmam Muhammed Eş Şeybani, *İslam Medeniyeti Dergisi* 2(20), s. 21.

Fetva türü (*Nâdiru'r-Rivâye*) eserleri:

- *er-Rakkıyyât*,
- *el-Curcâniyyât*,
- *el-Keysâniyyât*,
- *el-Harûniyyât*,
- *Kitâbu'n-nevâdir*.

Hadis ile ilgili eserleri:

- *el-Muvattâ*,
- *Kitâbu'l-hucce ala ehli'l-Medine*,
- *Kitâbu'l-âsâr*.⁴⁰

Harun Reşid ile birlikte Horasan'a giden ve orada kendisine kadıkudatlık görevi verilen İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî hayatının sonuna kadar bu görevde kalmış, H.189 tarihinde Rey şehrinde vefat etmiş, oraya defnedilmiştir.⁴¹

2.2.3. Ebû Yûsuf

Tam adı: Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi.⁴² Künyesi: Ebû Yûsuf. Fakir bir ailenin çocuğu olarak Kûfe'de (113-732) doğmuş, babasını küçük yaşta kaybetmiştir. Emevîler dönemine yirmi yıl, Abbâsîler dönemine kırk dokuz yıl şahitlik etmiştir.⁴³

Büyük dedesi sahâbeden Sa'd b. Büceyr, rivayet edildiğine göre Hendek Gazvesi'nde büyük fayda göstermiş, Hz. Peygamber de ona ve soyuna hayır duada bulunmuştur. Sa'd b. Büceyr, sonraları Kûfe şehrine yerleşmiş, Hz. Ali dönemi bu bölge düşünce ve siyasî yönden hareketlenmiş ve ilmin merkezi haline gelmiştir. Abbâsiler döneminde de bu gelişme devam etmiş ve Kûfe şehri o devirde bölgenin diğer ilim merkezlerini geride bırakmıştır. Ebû Yûsuf'un ilmî gelişiminde, fitrî olarak sahip olduğu yetenek ve ilim öğrenme isteğinin yanında böyle ilmî mirasa sahip bir bölgede doğmuş büyümüş olması büyük rol oynamıştır. Fakir ve çok çocuklu bir ailede dünyaya gelmesinden dolayı maddi sıkıntılar nedeniyle bir iş kaygısı çektiğinden ilim hayatı bazen sekteye uğruyordu. Ebû Hanîfe ise onun ders

⁴⁰ S. Şahin (2006). "İmam Muhammed Şeybani'nin Hanefî Mezhebindeki Rolü ve Eserlerinin Neşrine Olan İhtiyaç", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 8(24), s. 257-258.

⁴¹ M. Eroğlu, (1969). İmam Muhammed Eş-Şeybani, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2(20), s. 33.

⁴² S. Öğüt (1994). "Ebû Yûsuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, c. 10, s. 260.

⁴³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Menakıb'ı Ebû Hanîfe*, (2018), (Çev.) İsmail Karagözoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul, s. 134.

halkasından uzak kalmaması için geçimini temin etmiş ve derslerine devamını sağlamıştır. Bunun nedeni ise; Ebû Yûsuf'un öğrenme azmi ve parlak zekasının hocası tarafından takdir edilmesidir. Özellikle hadis ve temel dersleri aldıktan sonra İbn Ebû Leylâ'dan dokuz yıl yargılama hukuku ve fıkıh dersleri almış ardından da Ebû Hanîfe'nin ders halkasına on yedi yıl devam etmiştir. Sadece İbn İshak'tan bir ay megâzi dersi aldığı kısa süreli bir ara vermiş olduğu derslerine tekrardan devam etmiştir.⁴⁴

Ebû Hanîfe'nin hiçbir zaman kabul etmediği kadılık vazifesini kabul eden ve nihayetinde kâdılkudâtlık görevine kadar yükselen Ebû Yûsuf, Hanefi mezhebinin görüşlerinin yayılmasında en büyük rol sahibidir. İlk kâdılkudât unvanı alan Ebû Yûsuf'tur. Ebû Yûsuf çeşitli bölgelere yaptığı kadı atamalarıyla mezhebin görüşlerinin yayılmasına vesile olmuştur. Bunda Abbâsi Halifelerinin desteği de azımsanmayacak kadar çoktur.⁴⁵

Ebû Yûsuf'un ilmi açıdan gelişmesinde rol alan hocaları arasında şunlar zikredilebilir:

En önemli hocası Ebû Hanîfe birinci sıradadır ve ardından İbn Ebû Leylâ, Ebû İshak eş-Şeybânî, Süleyman et-Temîmî, A'meş, Hişam b. Urve, Muhammed b. Yesar, Hasan b. Dînâr ve İsmâil b. Ümeyye.⁴⁶

Ebû Yûsuf pek çok öğrenci yetiştirmiştir, yetiştirdiği öğrencilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, Hişam b. Abdillâh er-Razî, Halef b. Eyüb el-Belhî, Bişr b. Velîd Hâlid b. Velîd el-Kindî, Bişr b. Gıyâs b. Abdurrahmân el-Merîsî, Yahyâ b. Maîn, İsmail b. Hammâd b. Ebî Hanîfe, el-Hasan b. Ziyâd b. el-Lü'lüî, Ali b. el-Ca'd, Hasan b. Şebîb.

Ebû Yûsuf'un eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz: *Kitâbu'l-Harac*, *Kitâbu'l-Emâlî*, *Edebü'l-Kadı Ala Mezhebi Ebi Hanife*, *Kitâbu'l-Asl*, *Kitâbu'l Âsâr*, *İhtilâfü Ebi Hanîfe* ve *İbn Ebî Leylâ*, *Kitâbu'r-red Alâ Siyeri'l-Evzâi*, *Kitâbu's-Salât*, *Kitâbu'z-Zekat*, *Kitâbu's-Siyam*, *Kitâbu'l-Feraiz*, *Kitâbu'l-Büyû*, *Kitâbu'l Hudud*, *Kitâbu'l Vekâle*, *Kitâbu'l-Vesaye*, *Kitâbu's-Sayd ve z'- Zebaih*, *Kitâbu'l-Gasb ve l'-İstibra*, *Kitâbu'l-Cevâmi*, *Kitâbu'r-Red Alâ Mâlik b. Enes*, *Kitâbu'l-İmla*, *Kitâbu'n-Nevâdir*, *Kitâbu İhtilâfi'l-Emsâr*⁴⁷

⁴⁴ S. Ögüt (1994). "Ebû Yûsuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, c. 10, s. 260.

⁴⁵ A. Bardakoğlu (1997). "Hanefî Mezhebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, s. 4

⁴⁶ S. Ögüt (1994). "Ebû Yûsuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, c. 10, s. 260.

⁴⁷ R. Uslu (2013). İmam Ebû Yusuf'un Hayatı ve Kitabu'l Harac'ı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22, s. 419-420.

Yaşadığı sürede bir çok ilim öğrenmiş ve öğretmiş olan Ebû Yûsuf'un ölüm tarihi ihtilaflıdır. Bazı kaynaklarda hicrî 182 senesi iken bazı kaynaklarda 172 senesi olarak bildirilmektedir. Kuvvetli görüşün hicrî 182 senesinde Bağdat'ta vefat etmiş olduğudur.⁴⁸

2.2.4. İmam Züfer

Adı, Ebü'l Hüzeyl Züfer b.el-Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basri'dir. Hanefi mezhebi imamlarından olup Ebu Hanîfe'nin öğrencisidir. Doğum tarihi bazı kaynaklarda 110/728 bazı kaynaklarda ise 111/729 olarak geçmektedir. İsfahan'da dünyaya gelmiştir. Babası o doğduğunda İsfahan valisiydi. Basra'nın önde gelen bir ailesine mensuptur, annesi ise İranlı bir cariyedir. Önceleri hadis ehli idi ve bu alanda yeterince bilgi birikimi elde eden Züfer; hadis bilgisinin kendisine sorulan tüm soruları cevaplamada yetersiz kaldığını fark edince ki bu sorular daha çok fıkıh alanında olunca İmam Hanîfe'nin Kur'an ve Sünnet üzerinde derinleşerek ve tahliller yaparak çıkarımda bulunma şeklindeki fıkıh/re'y yöntemine meyletti ve İmam Hanîfe'nin ders halkasına katılmaya karar verdi.⁴⁹

Züfer, yirmi sene İmam-ı Âzam'ın yanında olmuş onun vefatından sonra yerine kendi geçmiş birçok öğrenci yetiştirmiştir. Abdullah b. Mübârek, Muhammed b. Hasan, Şekik b. İbrahim, Süfyan b. Uyeyne, Hasan b. Ziyâd, Saîd b. Evs bunlardan bazılarıdır.⁵⁰

Züfer'in çocukluğu ile ilgili pek bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Gençlik yıllarında iyi bir ilmî eğitim aldığı ardından İmam-ı Âzam'ın derslerine katıldığı onun vefatından sonra yerine geçecek kadar ilmî yeterliliğe sahip olduğu âşikardır. İmam-ı Âzam, Züfer'in evlendiği gün düğününde bulunmuş ve ondan bir konuşma yapması istenmiştir. Züfer hakkında yaptığı konuşmada: “ Züfer b. Hüzeyl Müslümanların imamlarından bir imamdır. O, soy ve nesep bakımından Müslümanların âlemlerinden bir âlemdir, (müslümanların yüz akıdır)” demiştir. Ayrıca İmam-ı Âzam, onun kıyası en iyi bilenlerden olduğunu söylerdi.⁵¹

İmam Züfer; son derece güvenilir, zâhid, muttakî bir kişiliğe sahipti. Kıyasa çok önem verir ve delil olarak kullanırdı. İmam-ı Âzam'ın öğrencileri içinde fikhî ilim açısından en donanımlı olanıdır. Basra şehrine İmam-ı Âzam'ın görüşlerinin yayılmasında büyük rol oynamıştır.

⁴⁸ Şemseddin Ahmed b. Ebi Bekir İbn Hallikan (1972). *Vefayâtü'l A'yan ve Enbai Ebna'z-Zeman*, Beyrut, c. 6, s. 388; Rıfât Uslu (2013). İmam Ebu Yusuf'un Hayatı ve Kitabı'ı Harac'ı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, s. 421.

⁴⁹ Mürteza Bedir (2013). “Züfer b. Hüzeyl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, c. 44, s. 527.

⁵⁰ Muhammed Zahid el-Kevseri (1969). *Lemahatü'n-Nazar fi Sirati'l-İmam Züfer*, s. 15-16.

⁵¹ Leknevî, age, s. 7.

Züfer; hadis ilmi ile ilerlerken sadece bu alanı bilmenin insanların ihtiyacını karşılamadığını anlayarak fıkıh ilmine de yönelmiştir. Dolayısıyla Züfer'in hocaları bu iki alanda çeşitlilik gösterir. Hadis ilmini öğrendiği ve kendisinden hadis rivayetinde bulunduğu hadis âlimleri şunlardır. Eyyûb es-Sahtiyânî (v. 131/748), Yahyâ b. Said el-Ensârî (v. 143/760), Haccac b. Ertât (v. 145/762), Süleyman b. Mervân el-A'meş (v. 148/765), İsmâil b. Ebî Hâlid (v. 148/765), Ebû Hanîfe (v. 150/767), Muhammed b. İshâk (v. 151/768), Saîd b. Ebî Arûbe (v. 156/773), Süfyân es-Sevrî (v. 161/778), Yahyâ b. Abdullah et-Teymî (v. 180/796), Zekeriyâ b. Ebû Zâide (v. 182/798).⁵²

Fıkıh ilmindeki ilk ve tek hocası ise İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir. Uzun yıllar kendisine talebelik yapmış ve fıkıh ilminin usûlünü de ondan öğrenmiştir.

Ebû Hanîfe'nin vefatının ardından öğrencilerinin bir çoğu Züfer'den ders almaya devam etmiştir. Hassân b. İbrahim el-Kirmânî, Eksem b. Muhammed, Abdü'l vâhid b. Ziyâd, Ebû Nuaym el-Mülâî, Numân b. Abdüsselâm et-Teymî, Hakem b. Eyyûb, Mâlik b. Füdeyk bunlardan bazılarıdır.⁵³

İmam Züfer'in günümüzde hiçbir eserine rastlanılmamaktadır. Yalnız iki eserden bahsedilir. Birincisi '*el-Mucerred fi'l-Furû*', ikincisi ise *el-Makalât*' isimli eserlerdir.⁵⁴

Kendisine ait eser bulunmayan İmam Züfer'in görüşleri, Hanefî kaynaklarında yerini bulmuştur.

İmam Züfer, ikâmet ettiği Basra'da h. 158 (m.775) yılında vefat etmiştir.⁵⁵

Mevsîlî'nin, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtar* ismini verdiği eser yine Mevsîlî'nin kaleme aldığı *el-Muhtâr* isimli eserinin şerhidir. Hanefî Fıkıhı denildiğinde mezhebin muteber kaynakları arasında yer alır. *El-Muhtar*: Ebu Hanîfe'nin icihadlarının derlenmesini isteyen büyük bir kısım talebenin bu isteklerine karşılık amacıyla kaleme alınmıştır. Mevsîlî'nin gençlik yıllarında hazırladığı bu eser, mezhebin '*Mutûn-i Erbaa*' adıyla bildiği dört temel metinden birisidir.

el-Muhtâr, talebe tarafından ezberlenip ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. Mevsîlî'ye bunun neticesinde gelen talepler ise hükümleri illet ve delilleriyle birlikte açıklayan diğer mezheplerin görüşlerini de kapsayan toplumun meydana gelen güncel

⁵² Aytekin, M. A. İmam Züfer'in Hayatı ve İlmî Kişiliği. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (32), 279.

⁵³ Ahmet Özel, Hanefî Fıkıh Alimleri, s. 19.

⁵⁴ Aytekin, M. A. İmam Züfer'in Hayatı ve İlmî Kişiliği. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (32), 279.

⁵⁵ M. Bedir (2013). 'Züfer b. Hüzeyl', *TDV İslam Ansiklopedisi*, TVD Yayınları, İstanbul, c. 44, s. 527-528.

sorularına cevap bulabileceği ihtilâflı meselelerde göz önünde bulundurulması gereken ictihadlara değinilen bir şerh yazması yönündedir.

Mevsîlî, bu talepler doğrultusunda *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr* isimini verdiği şerhi hazırlamıştır.⁵⁶

İslam dünyasının her bölgesine ulaşmış olan bu eser, fıkıh ilmine dair yeni yola çıkmış ilim talebelerine ışık olacak nitelikte olması toplumun büyük kesimini zor duruma sokan halledilmesi zor cevap bulamadığı sorulara yanıt bulması açısından bir rehberdir. Ülkemizde en çok okunan ve okutulan bir kitap olması sayılı fıkıh kitapları arasında yer alması eserin ne denli önemli olduğunu ispatlar niteliktedir.

2.2.5. Hasan b. Ziyâd

Tam adı: Ebû Alî el-Hasen b. Ziyâd el- Ensârî el-Kûfi-Lü'lûî'dir. Önde gelen Ebû Hanîfe öğrencilerinden müctehid âlim. Bazı araştırmacılar 116 (734) yılı dolayında doğduğunu söylemelerde doğum tarihi ile ilgili temel kaynaklarda net bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Lü'lûî nisbesi, babasının inci ticareti ile uğraşmasından dolayıdır. Aslen Kûfeli olmakla birlikte sonradan Bağdat'a yerleşmiştir. Ebû Hanîfe'nin derslerine devam etmiştir. Onun vefatından sonra ictihad seviyesine ulaşması Ebû Hanîfe'nin öğrencileri olan; Züfer b. Hüzeyl, Ebû Yûsuf ile Dâvûd et-Tâî ve Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd'dan fıkıh dersleri almasıyla gerçekleşmiştir. Hadis hocaları; İbn Cüreyc, Mâlik b. Miğvel, Vekî' b. Cerrâh, Eyyûb b. Ukbe, Hasan b. Umâre, İsâ b. Ömer el-Hemdânî sayılabilir. Fıkıh konularında İbn Cüreyc'den 12.000 hadis yazmıştır.⁵⁷

Yaşadığı dönem siyasî, sosyal, ilmî bakımdan büyük değişimlerin gerçekleştiği İslam tarihinin Emevîlerden Abbâsîlere geçtiği kritik bir dönemdir. Kendisi böyle bir dönemde ilmî faaliyetleri ve ticaret hayatıyla öne çıkmıştır. Ayrıca bu dönem İslam ilimlerinin teşekkülü ve olgunlaşması açısından parlak bir dönemdir. Bu dönemde fıkıh bağımsız bir ilim dalı olarak varlığını göstermiştir. Diğer İslamî ilimlerde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hasan b. Ziyâd, ders halkalarında aktif bir görev üstlenmiştir. Re'y kullanımı ve fikhî meselelerin çözümünde büyük başarı göstermiş olup dönemin önde gelenleriyle müzakerelerde göstermiş olduğu başarı onun entelektüel kişiliğini gözler önüne sermiştir. Hicrî 194 tarihinde Kûfe kadılığı vazifesini, hüküm vermedeki hassasiyeti ve Allah korkusundan devam ettirememiştir. Devlet yönetimindeki şahıslara uzak durarak sağlam bir karakter sergilemiştir. Bu onun ilmî

⁵⁶D. Yayıncı (2004). 'Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî', *TDV İslam Ansiklopedisi*, TVD Yayınları, Ankara, c. 1, s. 29, s. 487-488.

⁵⁷B. Gözübenli (1997). "Hasan b. Ziyad", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 16, s. 361-362.

değerini artırmış ve dönemin önde gelen isimlerinden biri olmasını sağlamıştır. Onun ilmî derinliğinin bir diğer sebebi ise ilimle iç içe bir yaşantısının olmasıdır. Gününü fikhî ve ilmî çalışmalara göre düzenleyerek, öğrencilerine dersler vererek disiplinli bir şekilde geçirirdi. Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı, hocalarına saygılı, ilim ehline değer verirdi. Hasan b. Ziyâd, İbn. Cüreyc'ten on iki bin hadis yazmıştır. Bu hadislerin hepsine fakihlerin çok ihtiyacı olduğu Hasan b. Ziyâd'ın öğrencisi Muhammed b. Semâ'a'dan gelen rivayetler arasındadır. Hadis ilmindeki başarısını kaleme aldığı fikhî eserler gölgede bırakmış, onun fakih kimliğini ön plana çıkarmıştır.⁵⁸ Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 204 (819) bazı kaynaklarda ise 209 (824) olarak geçmektedir.

Hasan b. Ziyâd'ın fıkıh dersleri aldığı hocaları: Züfer b. Hüzeyl, Ebû Yûsuf ile Dâvûd et-Tâî ve Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd'dır. Hadis hocaları; İbn Cüreyc, Mâlik b. Miğvel, Vekî' b. Cerrâh, Eyyûb b. Ukbe, Hasan b. Umâre, İsâ b. Ömer el-Hemdânî'dir.

Hasan b. Ziyâd'ın öğrencileri arasında; İshak b. Behlûl et-Tenûhî, Muhammed b. Şucâ' es-Selcî, İbn Semâa, Şuayb b. Eyyûb, kardeşinin oğlu Velîd b. Hammâd el-Lü'lûî, İmam Ebû Hanîfe'nin torunu İsmâil b. Hammâd, Halef b. Eyyûb el-Belhî, İsmâil el-Fezârî, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Hanefî imamı Hassâf'ın babası Amr (Ömer) b. Müheyr sayılabilir.

Hasan b. Ziyâd'ın kaynaklarda bahsi geçen ve müstakil bir kitap olabilecek ya da fıkıh kitabının bölümleri olabilecek vasıflara sahip diğer eserlerini şöyle sıralayabiliriz. Kitâbü'l-Mücerred ve Müsned sayılabilir. Ayrıca kaynaklarda geçen bir kitap olma vasfı taşıyan diğer eserleri şunlardır. *Kitâbü Edebi'l-kâdî*, *Kitâbü'l-Hişal*, *Kitâbü Me'âni'l-eymân*, *Kitâbü'n-Nafakât*, *Kitâbü'l-Harâc*, *Kitâbü'l-Ferâiz*, *Kitâbü'l-Veşâyâ*, *Kitâbü'l-Makâlât*, *Kitâbü't-Tühme*, *Kitâbü'l-İcâre*, *Kitâbü'ş-Şarf*, *el-Emâlî*⁵⁹

⁵⁸ A. Akyol (2024). Ebû Hanîfe'nin Öğrencilerinden Hasan b. Ziyâd'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri, *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi*, Kocaeli, 13, 371-372.

⁵⁹ B. Gözübenli (1997). "Hasan b. Ziyad", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 16, s. 361-362.

3. İBADETLER ÖZELİNDE *EL-İHTİYÂR'DA* YER ALAN MEZHEB İÇİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Kelime anlamı olarak ibadet: “İtaat etmek, boyun eğmek, kulluk etmek, tevazu göstermek, ilah edinmek” anlamı taşır. Dinî istilahta: “Yapılmasında sevap kazanmak amacı olan, Allah’a tazim ve yakınlık ifade eden, fiil ve niyete bağlı, şuurlu itaat” demektir.⁶⁰Fürû-i fikhın ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklindeki ayrımında ilk sırayı alan ibadetler: temizlik, namaz, oruç, zekât, hac, kurban ve bazen nikâh veya cihad şeklinde sıralanır.⁶¹ Bu çalışmada, Mevsilî’nin adı geçen eseri içindeki temizlik, namaz, zekât, oruç, hac konularındaki ihtilâflar delillendirilerek ele alınmıştır. Çalışmada italik olarak başta verdiğimiz görüş, Mevsilî’nin *el-Muhtâr* isimli eserinde yer alan Ebû Hanîfe’nin görüşüdür. Ardından diğer müctehidlerin ictehadlarının yer aldığı *el-İhtiyâr* isimli şerhindeki ihtilâflar ve bizim bu ihtilâfları delillendirdiğimiz kısımlar yer almaktadır.

3.1. Tahâret ve İlgili Konular

3.1.1. Abdest

3.1.1.1. Abdestin Farzları ve Sünnetleri

“Yüzü yıkamak farzdır.”⁶²

Ebû Yûsuf: yüzde sakal bittikten sonra buraların yıkanmasının gerekmediğini, şakağın altının yıkama mecburiyetinin olmadığını ayrıca kulağın şakağa yakın olmasından dolayı şakak ile kulak arasının abdestte yıkanmasının gerekmediği görüşündedir.⁶³

Çoğunluk Hanefî imamlarının görüşleri ise, yüzde sakal bittikten sonra tüylerin suyun alta geçişine mani olmasından dolayı zorunluluktan çıkarılmıştır. Ancak kulak ile şakak arasında tüy olmadığından, abdestte buranın yıkanması gerekmektedir.⁶⁴

“Dirseklerle birlikte elleri yıkamak farzdır.”⁶⁵

Züfer: ‘Abdestte dirsekler yıkanacak yerlere dahil değildir.’ der, bunu şöyle açıklar: Ayette ‘ilâ’ edatı geçer ve abdestte ulaşılabilecek sınırı belirler. Züfer’e göre ‘ilâ’ edatı ‘dirseklere kadar yıkayın’ manasındadır.⁶⁶

⁶⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *İbadet ne demektir ve kaç kısma ayrılır?*[Erişim: 01.10.2025. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Kurul-Anasayfa>].

⁶¹ F. Koca (1999). “İbadet”, *TDV, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 19, s. 242.

⁶² Abdullah b. Mahmud el- Mevsilî (683/ts.). *el- İhtiyâr li-ta’lîl-i-muhtâr*, (Şerh: Şeyh Mahmud Ebu Dakika, 1. Bölüm). Beyrut, Lübnan: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, c. 1, s. 7.

⁶³ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]). *el-Mebsût*, c. 1, s. 6.

⁶⁴ age, s. 6.

⁶⁵ el- Mevsilî, age, s. 7.

“*Topuklarla birlikte ayakları yıkamak farzdır.*”⁶⁷

Züfer’e göre abdest alırken topuklar yıkanacak yerlere dahil değildir. Abdest ile ilgili ayette geçen ‘ilâ’ edatının abdest sınırını belirlediği görüşündedir. Züfer’e göre ‘ilâ’ edatı ‘topuklara kadar yıkayın’ manası taşır.⁶⁸

Çoğunluk Hanefî imamların kanaati ise abdest ayetinde geçen ‘ilâ’ edatı, beraberlik mânası taşır. Delilleri: “*Kendi mallarınıza katarak yemeyin.*”⁶⁹ âyetidir. “Hz. Peygamber (sas) abdest alırken suyu dirseklerinin üzerine akıtmıştır. Abdest alırken suyu topuklarına ulaştırmayan bir adamı gördüğünde Hz. Peygamber (sas): “*Topukların ateşte vay haline!*”⁷⁰ buyurmuş ve adama topuklarını yıkamasını emretmiştir.⁷¹

“*Sakalı Hilâllemek*”⁷²

İmam Ebû Yûsuf, zayıf bir kavle göre ‘sakalın hilâllenmesi sünnet’ demiştir.⁷³

İmam-ı Âzam ile İmam Muhammed’e göre ise sakalın hilâllenmesi câizdir. Nedeni ise sünnet, farzı tam olarak mahallinde yerine getirmektir. Sakalın altını yıkamak farz olmaktan çıkmıştır.⁷⁴

3.1.1.2. Abdesti Bozan Şeyler

“*Ağız dolusu kusuntu*”⁷⁵

“*Kim namazda kusarsa ve burnu kanarsa namazı bıraksın, abdest alıp konuşmaksızın (bir şey yapmadan) namazına devam etsin.*”⁷⁶ hadisî Hanefîlerin delilidir.

İmam Hanefî, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf: Kusulan yiyecek, sıvı ve irinin ağız dolusu olması halinde abdesti bozacağı konusunda aynı fikirdedirler.⁷⁷ Ebu Yûsuf: Kusmuğun, kan ve irin’in az oldukları takdirde yani ağız dolusu değilse; dışarıya bırakılmaması mümkün olmayan miktarda değilse abdesti bozmayacağı görüşündedir. O,

⁶⁶ Serahsî, *El-Mebsût*, c. 1, s. 6-7.

⁶⁷ el-Mevsilî, age, s.7.

⁶⁸ age, s.7; Serahsî, age, s. 6-7.

⁶⁹ *Kur’an-ı Kerim*. Nisa 4/2.

⁷⁰ Serahsî, age, s. 13.

⁷¹ el-Mevsilî, age, s. 7

⁷² age, s. 8; Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). Abdest Nedir Ve Nasıl Alınır. [Erişim: 14.11.2024, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/36/abdest-nedir-ve-nasil-alinir>].

⁷³ el-Mevsilî, age, s. 8.

⁷⁴ age, s. 8.

⁷⁵ age, s. 10

⁷⁶ Serahsî, age, c. 1, s. 75.

⁷⁷ Savaş Kocabaş (2020). Ebû Yûsuf’un İbadet Konularında Ebû Hanîfe ve Muhamed eş-Şeybânî’den Farklı Görüşleri ve Nedenleri, *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8/2, s. 770

kusma aynı mecliste olursa ve kusuntular az az olursa bir araya toplandığında bu kusuntular ağız dolusu olduğu takdirde abdesti bozulmuş olarak kabul eder.⁷⁸

İmam Muhammed'in bu konudaki ihtilâflı görüşü ise şöyledir: kusma aynı sebepten gerçekleşiyorsa "o da mide bulantısıdır."⁷⁹ ve ağız dolusu oluyorsa abdest bozulması gerçekleşmiştir.⁸⁰

İmam Züfer'in bu konudaki ihtilâfı ise: Kusuntunun azı çoğu fark etmeksizin, aynı ön ve arkadan çıkan pislikler gibi abdesti bozacağıdır. Ona göre; az miktarda olan kusuntuda abdesti bozar.⁸¹

*"Ağız dolusu olsa bile balgam kusuntusu abdesti bozmaz."*⁸²

Ebû Yûsuf'a göre karından gelen balgam abdesti bozar. Delili ise, ona göre karın necaset yeridir ve karından gelen balgam safraya benzer neticesinde de abdest bozulmuş olur.⁸³ Ebû Yûsuf'a göre; balgam baş bölgesinden gelirse abdest bozulmaz. Karından gelen balgam miktarında ise ağız dolusu olması şartı aranır. Ebû Yûsuf'un ihtilâf gerekçesi ise, karından gelen balgamın kendisi temiz olsa bile geldiği yerin necis olması ve geldiği yerdeki necâsetin bulaşması sebebiyle balgamı da necis kabul etmesidir.⁸⁴

Hanefî mezhebindeki geçerli görüş ise, bu konudaki icmâ kafadan gelen balgamın abdesti bozmadığıdır. Peygamber Efendimiz (sas) namazda ağızına gelen balgamı abasının ucuyla alırdı. Kafadan gelen balgam'ın kayganlığından dolayı necâset bulaşamayacağı, etrafındaki necaset miktarının az olacağı, az olan şey'in ise abdesti bozmadığıdır.⁸⁵

*"Kusuntu. kan ve irin ağız dolusu olmasa bile abdesti bozar."*⁸⁶

İmam Muhammed, bu kusuntuların ağız dolusu olması şartı ile abdesti bozacağını söyler.⁸⁷

Hanefi mezhebi içindeki geçerli görüş ise, kan kusuntusu ağız dolusu olmadıkça abdest bozulmaz. Çünkü bu kan mideden gelmektedir. Ağız dolusu kusulan şey, ister safra

⁷⁸ el-Mevsilî, age, s. 10.

⁷⁹ age, s. 10.

⁸⁰ Serahsî, age, c. 1, s. 71

⁸¹ age, s. 74. el-Mevsilî, age, s. 110,

⁸² age, s. 10.

⁸³ age, s. 10

⁸⁴ Serahsî, age, c. 1, s. 76

⁸⁵ el-Mevsilî, age, s. 10.

⁸⁶ age, s. 10.

⁸⁷ Serahsî, age, c. 1, s. 76.

ister yemek ister kan olsun abdesti bozar.⁸⁸ İrin ise yara yahut çıbandan çıkar ve çıktığı yerden akmış olur ve abdesti bozar.⁸⁹

3.1.2. Guslü Gerektiren Sebepler

*“Fıskırlarak ve şehvetle meninin gelmesi”*⁹⁰

Ebû Yûsuf’un bu konudaki görüşü, meninin hem yerinden şehvetle ayrılması hem de çıkışının şehvetle olması gerektiğidir. Ancak bu iki şart gerçekleşirse guslü gerektiren cünüplük meydana gelmiş olur.⁹¹

İmam Muhammed ve Ebû Hânîfe’nin bu konudaki görüşü ise, guslü gerektiren cünüplüğün şartı meninin mekanından şehvetle ayrılmış olmasıdır. Çıkışın şehvetle olması şartı aranmamıştır.⁹²

Meninin şehvetle ve fıskırlarak tenasül organından çıkmasıyla insanı cünüp ettiği konusunda görüş birliği vardır ve bu durum yani cünüplük durumu neticesinde gusül gerektiği nass ile sabittir. *“Eğer cünüpseniz iyice temizlenin.”*⁹³ Erkek ve kadından meninin şehvetle gelmesi cünüplük sebebidir.⁹⁴

*“Uykudan uyanan kimsenin elbisesinde meni yahut mezi görmesi durumunda gusletmesi farz olur.”*⁹⁵

Ebû Yusuf, uyurken gelen mezinin uyanırken gelen meziden farklı olmadığını dolayısıyla gusül gerektirmediğini söyler.

Üç Hanefî imamı da; bir erkeğin sabah uyandığında iç giyisisinde yaşlık görmesi, bu yaşlığın kesin sebebinin meni olması, uykuya geçerken cinsel organının sert olması, gece rüya görmesi gibi durumlar gerçekleştiğinde gusül abdestinin vâcip olduğu hususunda aynı fikirdedirler. Çoğunluk Hanefî imamlarının görüşleri de, “bu mezi incelmış bir menidir ve ihtiyaten gusül gerekir.” şeklindedir.⁹⁶

⁸⁸ Mevsilî, age, s. 10.

⁸⁹ Serahsî, age, c.1, s. 76

⁹⁰ age, s. 12.

⁹¹ age, s. 12.

⁹² age, c. 1-2, s. 20.

⁹³ *Kur’an-ı Kerim*. Mâide 5/6.

⁹⁴ M. Şener (1993). “Cenabet”, *DİA*, İstanbul, c. 7, s. 349.

⁹⁵ el-Mevsilî, age, s. 12.

⁹⁶ Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylâî (1985-1313). *Tebyînu’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dekâik*, el-Matbaatu’l-Emîriyye el-Kübra, c. 1, s. 15-17; İbnü’l-Hümâm (861/1457). *Fethu’l-kadîr*, c. 1, s. 62.

3.1.3. Kendisiyle Tahâret Yapılabilecek Sular

*“Doğumu suda olan hayvanların orada ölmeleri, suyu fâsid kılmaz.”*⁹⁷

Balık, kurbağa ve yengeç gibi hayvanlar bu konuya örnek gösterilebilir. Bu konuda Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *“Onun suyu tertemiz, ölüsü de helaldir.”* Bu hadîse dayanarak Hanefî mezhebine göre, doğumu suda olan hayvanlarda necis kan yani akıcı kan olmaması sebebiyle kanlı hayvanlar suda doğmazlar ve deniz pislenmez. Kendisi pis olmayınca etrafındaki şey de pislenmez. Buna dayanarak bu hayvanlar suyun haricinde ölüp sonra da suya düşseler dahî yukarıdaki sebeplerden dolayı yine su pislenmiş olmaz.⁹⁸

İmam Muhammed’in görüşü ise, bu hayvanlar sirke ve süt gibi sudan başka sularda ölseler, o suyu necis kılmazlar. Şişip şişmemeleri hükmü değiştirmez. İmam Muhammed, kara kurbağası ve su kurbağasını da aynı hükme tâbi kılmıştır. Bunların ölmesiyle de su, necis hale gelmez. Denildi ki: *“Kara kurbağasının akan kanı varsa, suyu necis kılar.”* Sahih olan görüş budur.⁹⁹

*“Kullanılmış sular abdestsizlik ve cünüplüğü gidermez. Kendisiyle abdest alınan veya gusledilen ya da Allah (cc)’a yaklaşmak gayesi ile; meselâ ibadet niyetiyle abdest üzerine abdest almak gibi bir gayeyle beden üzerinde kullanılan su, uzuvdan ayrıldığında kullanılmış su olur.”*¹⁰⁰

Şu mesele ile konunun ihtilâfları ve gerekçeleri görülür.

“Cünüp bir kimse kovayı çıkarmak gayesiyle kuyuya dalarsa:

İmam Muhammed’e göre su, ibadet yahut sevap kazanma amacıyla kullanıldığında kullanılmış su hükmünde olur. Bu da niyetle gerçekleşir. Yani hem su hem de adam temizdir.

Çünkü suyun kullanılmış su sayılması için niyet şarttır. Cünüplüğün giderilmesi için ise niyet şartı aranmaz.

İmam Yusuf’a göre, adam suyu üzerinden dökmediği için cünüplüğü devam etmektedir, su da adamın cünüplüğünü gidermiş olmadığından eski halindedir.

⁹⁷ el-Mevsilî, age, s. 15.

⁹⁸ Fıkıh Akademisi, (2021). *el-İhtiyâr Dersleri*. [Erişim: 06.12.2024, https://www.youtube.com/watch?v=zx_y72mArng]

⁹⁹ el-Mevsilî, age, s. 15.

¹⁰⁰ age, s. 15.

Ebû Hanîfe'ye göre ise, hem dalan adam hem de kuyunun suyu necis olur. Su adamın cünüplüğünün bir kısmını giderdiği için necistir, adam da diğer uzuvlarında cünüplük kaldığı için necistir.

İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'den rivayetine göre: kullanılmış su temizdir, temizleyici değildir. Bu görüş ulemanın çoğunluğunun tercihidir.

Hasan'ın Ebu Hanîfe'den bir rivayetine göre; kullanılmış su necaset-i muğallaza ile necistir.

*İmam Züfer dedi ki: Suyu kullanan abdestsizse, o imam Muhammed'in dediği gibidir. Kendisi temizse, kullandığı su temizleyicidir. Çünkü o necaseti gidermemiş, vasfı da değişmemiştir.*¹⁰¹

Hanefilerde tercih edilen görüş, abdest ve gusül gibi hükmî temizlikte kullanılmış sulara 'mâ-i musta'mel'(kullanılmış su) denir. Hükmî temizlikte kullanılamaz ancak maddi temizlikte kullanılabilir.¹⁰²

*"İnsan şerefli ve üstün olduğu, domuz ise ayn-ı necis olduğundan dolayı, bu ikisi hariç tabaklanan her deri temiz olur."*¹⁰³

İmam Muhammed'e göre fil de domuz gibidir. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre fil derisinden yararlanılabilir. Fil boğazlanınca derisi temizlenmiş olur.¹⁰⁴

Domuz mahiyeti itibariyle necis kabul edildiği için, domuz derisinin de tabaklama ve benzeri işlemlerle temiz hale gelmeyeceği İslam âlimlerinin tamamına yakını tarafından benimsenmiştir.¹⁰⁵

*"İmam Muhammed'e göre domuz kılı temizdir."*¹⁰⁶

Domuz kıllarından yararlanmak, geçim sıkıntısı çekilmesinden dolayı zorunlu ihtiyaçların karşılanması ile ilgilidir. Bu boncukçular için verilmiş bir ruhsattır.¹⁰⁷

¹⁰¹ el-Mevsilî, age, s. 16.

¹⁰² H. M. Günay (2009). "Su", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, s. 432-437; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Temizlik (Tahâret)*. [Erişim: 11.12.2024, <https://kurul.diyaret.gov.tr/>]

¹⁰³ el-Mevsilî, age, s. 16.

¹⁰⁴ age, s. 16.

¹⁰⁵ age, s. 16. ; Zeylaî (1313) *Tebyînü'l-Hakâik*, c .1, s. 26; İbn Abdülber (1993) *el-İstizkâr*, Kahire, c. 15, s. 347, 349.

¹⁰⁶ el-Mevsilî, age, s. 16.

¹⁰⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191). *Bedâiu's-sanâi*, Beyrut, 1986, c. 1, s. 63.

3.1.4. Kuyular

“Sahralardaki kuyulara deve, koyun, keçi, at ve sığır tersi düşer ve bakan kimse bunları çok görmezse, kuyu pislenmiş olmaz.”¹⁰⁸

İmam Muhammed’e göre, sınır suyun yüzeyinin dörtte birlik kısmının pisliklerle kaplanmasıdır.

İtimad edilen görüşe göre, Ebû Hanîfe’den rivayetle çok olan miktar demek ona bakan kişinin onu çok görmesidir. Çünkü bu pisliklerin azı zarurettir. Sahra kuyularının ağızları kapalı olmadığından çevredeki hayvanların pislikleri, rüzgârlarla kuyunun içine taşınırlar. Ayrıca bu pisliklerin; yaşı, kurusu, sağlam ve dağılmış olanı kaçınılması mümkün olmayan bir zaruret olduğundan aynı hükümdedir.¹⁰⁹

“Serçe, fare ve bunlara benzer hayvanlar kuyuya düşüp ölürlerse, kuyudan 20 kovadan 30 kovaya kadar su çekilince kuyu temizlenmiş olur.”¹¹⁰

İmam Muhammed iki fare için 20 kova, üç fare için 40 kova çekilmesi gerektiğini beyan eder.

İmam Yusuf’a göre ise, bir ilâ dört fare için 20 kova, beş ilâ dokuz fare için 40 kova çekilmesini on fare için kuyunun tamamen boşaltılması gerektiğini söylemiştir.

İtimad edilen görüş ise şudur: Su kuyusunun içine fare ve serçe düşüp öldüğünde henüz dağılmamışsa 20 kova su boşaltılması hükmen temiz sayılması için yeterli görülmüştür. 30 kova su boşaltılması ise müstehabdır.¹¹¹

“İnsan, koyun ve köpek gibi canlılar kuyuya düşüp ölürlerse, kuyu tamamen boşaltılır.”¹¹²

İmam Muhammed’e göre, kuyuya düşen adamın abdestsiz olması ve gusül yahut abdeste niyet etmesi halinde suyun kullanılmış ve fâsid olduğudur. Gusül veya abdeste niyet etmemişse su, kullanılmış ve fâsid sayılmaz. Bir kuyuya insan, köpek, koyun gibi canlılar düşüp öldüklerinde, imkânlar kuyuyu boşaltmaya yeterli değilse, ondan 200 ilâ 300 kova su çekilmelidir. Kuyu suyu zaten bundan daha fazla olamaz. İnsanlar için kolay olan hüküm de budur.

¹⁰⁸ el-Mevsilî, age, s. 17.

¹⁰⁹ M. Özkan. (2006). *Hanefî Mezhebine Göre Uygulama Açısından İbadet Konularındaki İçtihatlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 182.

¹¹⁰ age, s. 17.

¹¹¹ age, s. 17; Ömer Nasuhi Bilmen (1992). *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul, Çelik Yayınevi, s. 53-55.

¹¹² el-Mevsilî, age, s. 17.

İmam Hanîfe'ye göre, kuyuya düşen kâfir ise kâfirlerin bedeninde genellikle pislik olduğundan dolayı kuyunun suyunu tamamen boşaltmak gerekir. Yine Ebû Hanîfe dedi ki: Kuyunun suyunu tamamen boşaltma durumu yoksa su, kendilerini yoruncaya dek çekilir. Bu konuda bir ölçü bildirilmemiştir. Bu işten anlayan iki adamın sözü dinlenir. Çekilmesi gereken su, kuyunun temizlendiğine dair zannın gâlib olmasına kadar devam etmelidir. Çekilmesi gerektiği kadar su çekilir ve kuyunun temizlenmiş olduğuna hükmedilirse o zaman: kova, bağlı olduğu ip, makara, çevresi, suyu çekenin eli temizlenmiş olur.¹¹³

3.1.5. Artıkların Hükümü

*“İnsanın, atın ve eti yenen hayvanların artıkları temizdir ve mekruh değildir.”*¹¹⁴

Ebû Hanîfe'ye göre, atın artığı ve eti mekruhtur. Eti yenen hayvanların artıkları onların etinden artık olmuştur ve bu nedenle süt gibi temizdir. Ancak pislik yiyen, serbest gezen hayvanların ağızlarında veya gagalarında pislik kalmış olma ihtimalinden dolayı tavuk, deve ve sığırın artıkları mekruhtur. Atın artığı da böyledir. Ona göre: Atın kendisi necis olduğundan değil, gerek askeri gerekse sivil hizmetlerde ağırlıklı olarak kullanıldığından, değerli ve saygın olduğundan dolayıdır.¹¹⁵

*“Şüpheli artıklar, eşek ve katırın artığıdır. Temiz suyun yokluğunda bu suyla abdest alınır ve ayrıca ihtiyaten teyemmüm edilir.”*¹¹⁶

İmam Züfer'e göre, bu durumdaki kişi önce abdest alır su biter ve bu durumda gerçek su yoksunu olur ardından teyemmüm alır. Yani sıralama önemlidir. Ebû Hanîfe'de ise sıra şartı koymak gereksizdir. Çünkü o su temizleyici ise abdest geçerlidir ve teyemmüme gerek yoktur. Eğer temizleyici değilse, teyemmüm öncede sonrada alınsa geçerli olur. Sıra şartının gereği yoktur. İmam Muhammed'e göre şüphe, bu suyun temizleyiciliğindedir. Mezhepte kabul gören görüş ise, bu suyla abdest almış kişiye su bulduktan sonra uzuvlarını yeniden yıkaması teklif edilmez.¹¹⁷

3.1.6. Teyemmüm

“Bir mil uzakta oluşundan veya hastalıktan veya soğuktan veya düşman korkusundan veya susuz kalma korkusundan veya suyu elde etme aleti yokluğundan dolayı su kullanmaya

¹¹³ el-Mevsîlî, age, s. 18.

¹¹⁴ age, s. 18.

¹¹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *At eti helal midir?* [Erişim: 03.02.2025, <https://kurul.diyabet.gov.tr>].

¹¹⁶ el-Mevsîlî, age, s. 19.

¹¹⁷ Serahsî, age, s. 116.

muktedir olamayan kimse; toprak, kum, kireç, sürme gibi yerin cüzlerinden olan bir şeyle teyemmüm eder.”¹¹⁸

Ebû Yusuf’a göre, teyemmümün kum yada üzerinde ot biten verimli toprak ile yapılması gerekir. Bu ihtilâfını teyemmüm âyetindeki saîd ve tayyib kelimelerinin tefsirindeki farklılıklara dayandırır. Saîd kelimesi ona ve bereberindekilere göre sadece saf toprak anlamındadır. Tayyib ise bitki bitiren manasındadır ki o da topraktır.¹¹⁹ Dolayısıyla toprak dışındaki hiçbir şeyle teyemmümü caiz görmemektedir.

İhtilâfın bir diğer sebebi konu ile ilgili bazı hadislerdeki anlatım farklılıklarıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) “Yer bana mescid ve temizleyici kılındı.” buyurmuştur.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre, yeryüzü cinsinden her şeyle teyemmüm edilebilir. Ateş ile temas ettiğinde ateşe dayanıklı, ateşle şekil almayan ve ateşte yanmayan olması gereklidir.¹²⁰

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf: Şehir içinde soğuk suyu kullanma sebebiyle hastalanacağından endişe eden kişinin teyemmüm etmesi caiz olmaz der. Sebebi ise kişi, şehir de suyu ısıtma imkânına sahiptir. Böylelikle sıcak su elde etme imkânı vardır.

Çoğunluk Hanefiler ise, bu hükmü fakirler ve şehre yabancı olanlar için kabul etmezler. Gerekçeleri ise şöyledir: Nass’dan da açıkça anlaşıldığına göre suyu elde etme imkânı yoksa bu iki kimse teyemmüm edebilir. Çünkü kişi ile su arasında düşman yada canavar engeli bulunduğu da teyemmüm edebilir.¹²¹

*“Teyemmümde temizlenmeye, hades halini gidermek veya namaz kılmayı mübah kılmak için niyet etmek şarttır.”*¹²²

İmam Züfer’e göre, abdestte olduğu gibi teyemmümde de niyet etmek şart değildir.¹²³

Çoğunluk Hanefî imamlarının görüşleri ise şu şekildedir: Kirlî ve tozlu olan toprak ancak bir zaruret sebebiyle namaz kılmak isteyen kişi için niyet etmek şartı ile temizleyici olabilir. Bu nedenle teyemmümde niyet etmek şarttır.¹²⁴

*“Meshedilecek yerlerin tamamının meshedilmesi şarttır.”*¹²⁵

¹¹⁸ Mevsilî, age, s. 20.

¹¹⁹ Zeylaî, (1313). *Tebyînu’l-hakâik*, c.1, s.39.

¹²⁰ Zeylaî, age, s.39; İbn Hümâm, age, s. 128

¹²¹ Mevsilî, age, s. 20.

¹²² age, s. 20.

¹²³ A. Çeşme (2010). *el-Mevsilî’nin el-Muhtâr’ında Züfer’e Ait Görüşlerin Tahkiki*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 14.

¹²⁴ Mevsilî, age, s. 21.

El-Mücerred'de Hasan'ın Ebû Hanîfe'den rivayetine göre, zaruret sebebiyle uzvun çoğu meshedildiğinde teyemmüm geçerlidir. Ancak Mevsilî diyor ki: İmam Muhammed'in Zâhirü'r-rivayesinde de geçtiği gibi “meshedilecek yerlerin tamamının meshedilmesi şarttır. Parmak araları dahi hilâllenmelidir.”¹²⁶

“*Yolcu bineğinde suyu unutup teyemmüm ile namaz kılsa, namazı iade etmez.*”¹²⁷

Ebû Yûsuf: Bu durumdaki kişi, suyun varlığına delil olarak bineği olduğu halde suyu aramadan önce teyemmüm etmiştir. Yolcunun bineği burada suyun varlığına delildir. Bu nedenle namazı iade etmesi gerekir. Buradaki ihtilâfın sebebi unutmama halinin “su da bulamazsanız teyemmüm edin” âyetindeki “suyun bulunmaması” kapsamında olup olmadığı hususundaki görüş ayrılığıdır. Kapsamadığı görüşünde olan Ebû Yusuf'a göre namaz geçersizdir.¹²⁸

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed demiştir ki: Böyle bir kimse acizdir. Çünkü unutmama halinde suyu kullanma gücü yoktur. Bu güçsüzlüğün sebebi unutmama. Unutmama, semavî ehliyet arızalarındandır. Orucunu unutarak bozan bir kişiye Hz. Peygamber (sas): “Sana ancak Rabbin yedirip içirdi.” buyurdu. Yukarıdaki sebeplerden dolayı bu iki imamın görüşü: Yolcu yükleri arasında suyu unutup teyemmüm ile namaz kılsa namazın iadesi gerekmez.¹²⁹

“*Adamın suyu olmayınca, arkadaşlarından su ister: Zira arkadaşlarının ona su verme ihtimali vardır. Verilmezse teyemmüm eder.*”¹³⁰

Ebû Hanîfe'ye göre, bu kişi acizdir ve suyu aramasına gerek yoktur. Suyu istemeden önce de teyemmüm edebilir. Ebû Yûsuf'a göre câiz değildir. Su âdeten sunulmuş ve var kabul edilir. İmam Muhammed'in kavline kıyas yapıldığında; arkadaşından su istenildiğinde suyu vereceğine dair zannı gâlib olursa, teyemmüm etmek câiz değildir. Zannı galib olmazsa teyemmüm câiz olur.¹³¹

¹²⁵ age, s. 21.

¹²⁶ Fıkıh Akademisi (2021). *el-İhtiyâr dersleri, Mevsilî (Rifat ORAL)*. [Erişim: <https://www.youtube.com/watch?v=w9c-aL0ibmA>]

¹²⁷ Mevsilî, age, s. 22; Fıkıh Akademisi (2021). *el-İhtiyâr dersleri, Mevsilî (Rifat ORAL)*. [Erişim: <https://www.youtube.com/watch?v=w9c-aL0ibmA>]

¹²⁸ Ebû Muhammed b. Ali İbn. Hazm ez-Zahiri, *el-Muhallâ şerhu'l-Mücellâ*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, c. 1, s. 166.

¹²⁹ Mevsilî, age, s. 22.

¹³⁰ age, s. 22.

¹³¹ age, s. 22.

3.1.7. Mest Üzerine Meshetmek

“*Ayağın, mestin konçuna kadar çıkması tamamen çıkması hükmündedir. Mesti ayaktan çıkarmak da meshi bozar*”¹³²

Ebû Hanîfe, ayağın mestten çıktığı miktarı göz önüne alır ve “topuğunun çoğu mestin konçuna çıkarsa meshi bozulur” der. Ebû Yûsuf, meshin bozulması için ayağın çoğunun mestin konçuna kadar çıkmış olması şartını koyar. Çünkü ayağın tamamı için konan hükmün yarından fazlası için de geçerli olduğunu savunur. İmam Muhammed ise ayağın üç parmağına göre hüküm verir. Üç parmaklık kısmı mestin içinde ise mesh bozulmuş olmaz.

“*Yaralar üzerindeki sargılara meshetmek caizdir.*”¹³³

Ebû Hanîfe: “Yara üzerine sargılara mesh caizdir.” hükmüne “caiz ama farz değildir.” diyerek ihtilâfta bulunur. Mezhepte sahih olan görüş budur. Ebû Hanîfe’nin dayanağı şudur: “Mesh yıkanmanın yerine geçen bir bedeldir, sargının altındaki yer açığa çıksa bile yıkanması gerekmez. Ama mestin altındaki uzuv, yani ayak ortaya çıkarsa, yıkanması gerekir.” İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’a göre bu câiz değildir. Onun delili şudur: Hz. Peygamber (sas), Uhud harbinde bileği kırılan Hz. Ali’ye elini meshetmesini emretmiştir, diyerek kıyaslamada bulunmuştur.¹³⁴

3.1.8. Hayız (Aybaşı)

“*Hayzın en az müddeti: üç gün üç gece; en fazlası on gün on gecedir.*”¹³⁵

Ebû Yûsuf: Hayzın en az müddetinin iki gün olduğunu söylemiştir. Üç günü fazla görmüştür. Bu görüş şerâitin takdirini eksilttiği için itibar edilen görüş değildir.

Mezhepte itibar edilen görüş, Hz Peygamber’in şu hadisine dayanır: “*Hayzın en kısa süresi üç gün; en uzun süresi on gündür. Bunun dışında gelen istihâzedir.*”

“*Kadının adeti içinde sırf beyaz bir kan gelinceye kadar görmüş olduğu muhtelif renklerdeki kanlar, hayız kanıdır.*”¹³⁶

Ebû Yusuf’a göre, kanamadan sonra görülen bulanıklık hayız olur. İlk kanamada bulanıklık olmaz.¹³⁷ Ona göre rahimden gelen ilk kan renginin koyu ve saf olması gerekir. Sonra gelen kan renginde bulanıklık kabul edilebilir. Eğer ilk gelen kanda bulanıklık varsa, o

¹³² age, s. 25.

¹³³ age, s. 25.

¹³⁴ age, s. 25.

¹³⁵ Serahsî, age, s. 136.

¹³⁶ Mevsilî, age, s. 27.

¹³⁷ Kâsânî, age, s. 59

kanın rahimden değil, damardan gelen kan olduğu görüşündedir ve hayızdan sayılmaması gerekir.¹³⁸

Mezhepte itibar edilen görüş, Hz. Âişe'den gelen bir rivayete dayanır. Rivayet olduğuna göre kadınlar vajinalarına bağladıkları bezleri Hz. Âişe'ye gösteriyorlardı. O bu bezlerdeki bulanık renkleri görünce: “Tam beyazlığı görünceye dek, bekleyin” demişti.

*“Hayızlı halinde cinsî münasebette bulunmayı helal sayan dinden çıkmıştır. Çünkü bunun haramlığı kitap ve icmâ ile sabit olmuştur. Böyle durumda koca izâra bürünen karısına sarılıp sevişebilir.”*¹³⁹

İmam Muhammed: Kişinin hayızlı karısıyla cinsi münasebet dışında her şeyi yapacağı görüşünü savunur.

O, kadının bedeninden sadece cinsel organını yasak diğer taraflarını helal kapsamında değerlendirmiştir.¹⁴⁰ Görüşünü ise, Hz. Peygamber'in şu hadisine dayandırır: *“Hayızlı kadın ile cinsel ilişki dışında her şeyi yapın.”*

Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf göbekte diz kapağı arasına yaklaşmayı yasak görmüştür. Dayanakları ise şu hadislerdir: *“Hz. Muhammed (sas), eşleri regl iken yaklaşmak istediğinde izârlarını (etek) giymelerini emreder sonra da yaklaşırdı. Kocaya peştemalin üst tarafı var ama alt tarafı yoktur.”*

*“On günden önce kan kesilince, yıkanmadıkça cinsi münasebet helal olmaz. Yahut bir namaz vaktinin geçmiş olması lâzımdır. On günü tamamlayarak kesilirse yıkanmadan evvel cinsî münasebet câiz olur.”*¹⁴¹

Züfer'e göre: kadın gusletmedikçe hayız kanı on günden sonra kesilse bile kendisiyle cinsî münasebette bulunmak câiz değildir. Bir namaz vakti geçmeden yaklaşamayacağı gibi.¹⁴²

3.1.9. İstihâze Kanı ve Ona Benzeyenler

*“Namaz vakti çıktığında abdestleri bâtil olur. Başka namaz kılmak için yeniden abdest alırlar.”*¹⁴³

¹³⁸ Savaş Kocabaş, *el-Mesâilu 'lletî ihtelefe fihâ eimmetu 'l-hanefiyyeti 's-selâse*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l- İlmîyye (1416-2005), s. 179-180.

¹³⁹ Mevsilî, age, s.28.

¹⁴⁰ Serahsî, age, s.10; Kâsânî, age, s.119.

¹⁴¹ Mevsilî, age, s. 28.

¹⁴² Serahsî, age, s. 16.

¹⁴³ Mevsilî, age, s. 29.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre: Namaz vaktinin çıkışıyla abdest bozulur. Özürlüye tanınan bu ruhsat ihtiyaca binaen tanınmıştır. Namaz vaktinin çıkışı ile ihtiyaç bitmiştir. Yeni bir vaktin girişi yeni bir abdest alınması gerektiğini gösterir. Onlar bu görüşlerini Hz. Peygamber'in şu hadisiyle delillendirirler: "O vakit geçinceye kadar her namaz için abdest al."¹⁴⁴ Ebû Yûsuf ise, hem vaktin çıkmasıyla hem de vaktin girmesiyle abdestin yenilenmesi gerektiği görüşünü savunur. İmam Züfer'e göre ise, vaktin girişiyle abdest bozulur.¹⁴⁵

İmam Mevsilî bize bu iki meseledeki ihtilâfın faydasını bir örnekle açıklar. Müstehâza bir kadın, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre: Sabah namazının bitip güneşin doğuşundan sonra ve öğle vakti girmeden önce abdest almışsa öğle vakti çıkışına kadar namaz kılabilir. Ebû Yûsuf'a göre, vakit girmeden önce-vakit çıktıktan sonra önceki abdeste itibar edilmez. Bu kişi yeni bir vakit girdiğinde de abdest almalı vakit çıktığında da abdest almalıdır. İmam Züfer'e göre, vaktin girişiyle abdest bozulur, dayanağı ise şöyledir: Sabah namazında aldığı abdest ile bayram namazı ve duhâ namazı kılabilir. Ta ki öğle namazı vakti girinceye kadar.¹⁴⁶

3.1.10. Nifas (Lohusalık Hali)

*"İkiz çocuk doğduğunda, lohusalık müddeti ilk çocukla işlemeye başlar."*¹⁴⁷

İmam Muhammed ve İmam Züfer'e¹⁴⁸ göre ikiz çocuk doğumunda nifas, ikinci çocuk ile başlarken; Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre bu durumda nifas ilk doğumda görülen kanla başlar.¹⁴⁹ Hanefî imamlara göre ikiz çocukların doğumu arasındaki geçen süre altı ay olursa her biri ayrı doğum sayılır. Her birinden sonra gelen kan, hayız kanı kabul edilir. Altı ay geçmeden ikinci bebek doğduğunda ikiz bebek doğurmuş olur ve bunların hangisinden sonra gelen kanın nifas kanı olduğu ihtilâfi doğar.¹⁵⁰

Bu ihtilâfa sebep olan asıl mesele, rahmin birinci doğumdan sonra açılıp açılmamasıdır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, birinci çocuğun doğumundan sonra rahim açıldığı için nifası buradan başlatır. İmam Muhammed ve İmam Züfer ise rahmin birinci çocuğun

¹⁴⁴ Serahsî, age, s. 84.

¹⁴⁵ Mevsilî, age, s. 29.

¹⁴⁶ Fıkıh Akademisi (2021). *el-İhtiyâr dersleri, Mevsilî (Rifat ORAL)*. [Erişim: https://www.youtube.com/watch?v=Cfj2_e-4P3].

¹⁴⁷ Mevsilî, age, s. 30.

¹⁴⁸ Serahsî, age, s.20.

¹⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, age, s.189; Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Ebu'l-vefa el- Efgâni, Karaçi, İdaretu'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, c.1, s. 390.

¹⁵⁰ Şeybânî, age, s. 390.

doğumunda açılmadığı görüşünde olduğundan nifası ikinci çocuğun doğumundan itibaren başlatır.¹⁵¹

3.1.11. Necâsetler ve Temizlenmeleri

“Necâsetler: Galîza ve hafife olmak üzere ikiye ayrılır.”¹⁵²

Ebû Hanîfe’ye göre galîza necâset (ağır necâset): Pislîği hakkında nass bulunan ve bu konuda aksi bir nass bulunmayan, sakınılmasında bir zorluk bulunmayan, necisliğı katî bir delille sabit olan pisliktir. Hafife necâset (necâseti hafife/muhaffefe) ise: Necisliğı katî olmayan bir delille sabit olan necisliğı ve temizliğı konusunda iki nassın çatıştığı pisliktir.¹⁵³

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’a göre galîza necâset (ağır necâset): Necis olduğu hususunda görüş birliğı olan ve insanlara bulaşmasında kaçınılmazlık bulunmayan pisliklerdir.

Hafife necaset (necâseti hafife/muhaffefe) ise, temizliğı ve pislîği konusunda zıt naslar bulunan necâsetlerdir.¹⁵⁴

“Galîza olan pislîğın; sıvı ise bir el ayasından, katı ise bir dirhemden fazlası namaza mani olur: Hz. Ömer dedi ki; “pislik, şu tırnağım ondan daha fazla olmadıkça, namazın câizliğıne mâni olmaz.”¹⁵⁵

İmam Muhammed’e göre: Sıvı halde ki pislik el ayası kadar olduğunda namaza mani olurken katı haldeki pislikler ise ağırlığına göre hükme tabi olur ve bir miskal ağırlığında olursa namaza mani olur.¹⁵⁶

Mevsilî dedi ki: “Nehai dedi ki: Dirhem miktarı demekle onlar aslında ‘maktardaki makat miktarı’ demek istediler, bunu kinayeli söylediler. Gözle görülmeyen pislik; pire, sivrisinek pislîği gibidir ki nazara alınmaz. Ancak çok miktardaki pislik elbette nazara alınır. Her iki durumda da icmâ vardır. Bunu söylerken istincâ mahallini esas aldık. Taş ile yapılan istincâdan sonra dışarı çıkmış olan pislik, mahrecin tamamına bulaşmış ise, pislîğın eseri tamamında baki kalır ki bu da bir dirhem miktarıdır. Bu kadar pislikle namaz kılmanın câiz olduğuna dair icmâ vardır.”¹⁵⁷

¹⁵¹ Mevsilî, age, s. 31.

¹⁵² S. Ögüt (2010). “Tahâret”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 39, s. 383

¹⁵³ Mevsilî, age, s. 31.

¹⁵⁴ Zeylai, age, s. 74.

¹⁵⁵ S. Ögüt (2010). “Tahâret”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TVD Yayınları, İstanbul, c. 39, s. 382.

¹⁵⁶ Mevsilî age, s. 31.

¹⁵⁷ age, s. 31.

*“Hafife olan pislik, elbisenin dörtte biri kadar olursa onunla namaz kılınmaz.”*¹⁵⁸

Ebû Yûsuf’a göre: Elbisede hafife olan pislik, elbisede 1x1 karış ölçüsünde olması durumunda namaza manidir.

İmam Muhammed’e göre, bu ölçü 1x1 zira’ olarak bildirilmiş ve yine ondan gelen bir başka rivayete göre bu ölçü iki ayak yeri genişlik olarak belirtilmiştir.¹⁵⁹

Ebû Hanîfe, bir ölçü belirtmeden elbisesinde necâset olan kişinin takdirine bırakmıştır.¹⁶⁰

Bu konudaki tercih edilen görüş: Elbisenin dörtte birine hafif necâset bulaşırsa namaza mani olur.

*“İnsan bedeninden çıkan ve temizlenmesi îcab eden şeylerin pisliği galîzadır.”*¹⁶¹

Ebû Hanîfe’den rivayetle: Üzerimize bulaşan meniye su değip ıslanmadığı takdirde kuruyunca ovalarsak azaldığı için onunla kılınacak olan namaz câiz olur. Şayet su değip ıslanırsa tekrardan necis hale döner. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf burada ihtilâf etmiştir.¹⁶²

*“Hayvan ve sığır dışkısı necistir.”*¹⁶³

İmam Muhammed ve Ebû Yusuf derler ki: “Hayvan dışkıları konusunda zaruret ve kaçınılamama durumları söz konusudur. Dolayısıyla belvanın gerçekleşmesiyle pislik hükmü hafiflemiş olur. “Fahiş miktarda çok olan” diye yapılan belva’nın hükmüne göre ise pislik hükmünü hafifletmesi söz konusudur.

İmam Hanefî’ye göre: Herhangi bir hayvanın tersi ya da sığır pisliği, giysi üzerinde bir dirhemden fazla ise o giysi ile namaz kılınmaz. Çünkü hayvan tersinin necis olduğu hakkında nass vardır.¹⁶⁴

İmam Züfer’e göre: Hayvanlar arasında eti yenenlerin dışkıları temizdir. İmam Hanefî’nin bu konudaki görüşü ise ayakkabılara bulaşan pislikler, zaruret sebebiyle hafife pislik grubuna alınmıştır ki silmekle temizlenmesi mümkün olsun.¹⁶⁵

¹⁵⁸age, s. 31.

¹⁵⁹age, s. 32.

¹⁶⁰age, s. 32.

¹⁶¹age, s. 32.

¹⁶²age, s. 32.

¹⁶³age, s. 32.

¹⁶⁴Serahsî, age, s. 116; Merginânî (1992). *el- Hidâye*, (Çev.) Ahmedî Meylânî, Kahraman Yayınları, İstanbul, s. 82.

¹⁶⁵Serahsî, age, s. 116.

“Mest’e hayvanın tersi gibi cirmi olan bir pislik bulaşır da kurursa onu yere sürterek temizlemek câizdir. Şarap ve sidik gibi yaş olan ve cirmi bulunmayan pislikleri temizlemek ancak yıkamakla mümkün olur.”¹⁶⁶

İmam Hanefî ve Ebû Yûsuf yukarıdaki hükmü savunur. Delileri ise şu Hadis-i Şeriflerdir: “Sizden biriniz mescide geldiğinde ayakkabılarını çevirerek baksın. Eğer onlarda pislik görürse yere sürtsün.”¹⁶⁷ “Yerin bir kısmı diğer bir kısmını temizler.”¹⁶⁸ Ebû Hanîfe’ye göre: Meste yaş pislik bulaşmışsa mest temizlenmesi için yere sürüldüğünde pislik daha çok bulaşacaktır. Kuru pislikte ise durum farklıdır. Meste az bir pislik geçer ki bu da affedilir derecededir. Şarap ve sidikte ise böyle değildir. Mestin üzerindeki pisliği kendine çekecek bir şeyi yoktur. İmam Yusuf ise hadiste yaş-kuru ayırımından bahsedilmediği için –yaş pislikte olsa- iz kalmayınca dek yere sürtmekle zaruretten dolayı temizlenmiş olur Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir.¹⁶⁹

İmam Muhammed ve İmam Züfer ise, pislik ancak yıkamak ile temizlenir, görüşündedirler. Bu görüşlerini ise şu kıyasa dayandırır: Pisliğin bir kütlesi vardır. Toprağa sürterek bu pislik temizlenmiş görünsede pislik mestin içine işlemiştir.

Görmez misin bu pislik kuruduktan sonra meste bitişik kalır. Elbise ve yaygıdaki gibi.¹⁷⁰

“Kılıç ve ayna gibi şeyleri temizlemek için silmek kâfidir.”¹⁷¹

Necaset içlerine geçemeyeceği için dışlarındaki necaset silinerek temizlenebilir.¹⁷²

İmam Züfer’in ihtilâfı var gibi rumuz konulsada araştırdığımız kaynaklarda böyle bir ihtilâfa rastlanılmamıştır.

“Yer pisenir sonra da pisliğin eseri kaybolursa orada namaz kılmak câiz olur. Ama oradaki toprakla teyemmüm edilemez.”¹⁷³

İmam Züfer dedi ki: Böyle bir yerde hem teyemmüm edilemez hem de namaz kılınmaz.¹⁷⁴

¹⁶⁶ Mevsilî, age, s. 33.

¹⁶⁷ Serahsi, age, s.82.

¹⁶⁸ age, s.82.

¹⁶⁹ Merginânî, age, s. 78.

¹⁷⁰ Serahsi, age, s.82.

¹⁷¹ Mevsilî, age, s. 33.

¹⁷² Merginânî, age, s. 79.

¹⁷³ Mevsilî, age, s. 33.

¹⁷⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâî*, c. 1, s. 65; Merginânî, age, 79.

Namaz kılınmama sebebi buradaki necâsetin herhangi bir şekilde giderilmemiş olmasıdır.

Teyemmüm bahsinde temiz toprak şartı nass ile sabittir. Allahû Teâlâ: “*Pak (temiz) bir toprakla teyemmüm ediniz*”¹⁷⁵ buyurmaktadır.

Hanefi imamların dayanağı, Peygamber Efendimizin “*Yerin temizlenmesi kurumasıdır.*” hadisidir.¹⁷⁶

Mevsilî'nin görüşü: “*Az miktardaki bir pislik, namazın câizliğine mani olmaz ama teyemmümün câizliğine mani olur.*”¹⁷⁷

“*Eti yenen hayvanların sidiği, atın sidiği, balığın kanı, katur ve eşeğin salyası, eti yenmeyen kuşların tersi hafife cinsindedir. Eteri yenen kuşların pisliği ise temizdir.*”¹⁷⁸

İmam Muhammed ve İmam Züfer: Eti yenen dört ayaklı hayvanların bevelinin temiz olduğu görüşündedirler.¹⁷⁹

İmam Muhammed: Eti yenmeyen kuşların tersi ağır necâsettir, görüşünü savunur.¹⁸⁰ Delili: İğrenç ve tiksinti verici olmasından kaynaklı “*(Nebi) onlara necisleri haram kılar*”¹⁸¹ ayeti kapsamındadır. Nasslarda bir çelişki olmayışı ve konu ile ilgili ihtilâf olmadığından ağır necâset olmalıdır. İmam Muhammed'in tercihi bu yöndedir.

Eti yenen kuşların sidiği ve atın sidiği de İmam Muhammed'e göre temizdir. Bunun delilide Ureniler'in hadisidir: Peygamber Efendimiz (s.a.s) bir gün hastalanan bir bölge halkına zekât develerinin sütlerinden ve idrarlarından içmelerini söylemiştir. Bunun neticesinde o insanlar içiyorlar ve iyi oluyorlar. Bu tedavi yöntemini delil olarak kabul eden İmam Muhammed, bu hadisi ölçü alarak eti yenen hayvanların idrarı temizdir demiştir. Daha sonra “*idrardan kaçının*”¹⁸² hadisi ile bu hadisin nesh edildiği söyleniyor.¹⁸³

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, eti yenmeyen hayvanların sidiği necis sayıldığından atın sidiği necistir.¹⁸⁴

¹⁷⁵ Kur'an-ı Kerim, el-Mâide, 5/6.

¹⁷⁶ Merginânî, age, s. 79

¹⁷⁷ Mevsilî, age, s. 34.

¹⁷⁸ age, s. 34.

¹⁷⁹ Serahsî, age, s. 54; Kâsânî, age, c. 1, s. 123.

¹⁸⁰ Serahsî, age, s. 57; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-ğadir, c. 1, s. 208.

¹⁸¹ Kur'an-ı Kerim, A'râf/157.

¹⁸² Serahsî, age, s. 54.

¹⁸³ Fıkıh Akademisi. (2021). *El-İhtiyâr Dersleri*. [Erişim: 24.06.2025, <http://www.youtube.com/@FkhAkademisi>]

¹⁸⁴ Serahsî, age, c. 4, s. 89.

Ebû Yûsuf'a göre, balığın kanı pistir. Bu görüşü kanın necis sayılması kuralına dayandırır. Kan aksın yada akmasın her türlü kan ona göre necis hükmündedir.¹⁸⁵ O bir rivayete göre: kanın giysilerde olanından değil yiyeceklerde bulunanından muaf olduğu görüşündedir.¹⁸⁶

“*Pisliğin su veya sirke ve gülsuyu gibi temiz olan her sıvı ile giderilmesi câizdir.*”¹⁸⁷

İmam Züfer ve İmam Muhammed dedi ki: Pislik ancak su ile giderilebilir. İmam Muhammed'in delili: Hadiste geçen “*onu suyla yıka*” ifadesidir. Aksi halde pisliğin su dışında başka bir şeyle giderilmesi mümkün olsaydı “su” kelimesi yerine başka kelimelerle de ifade edilebilirdi.¹⁸⁸

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un bu konudaki delilleri şu ayettir: “*Elbiseni tertemiz tut.*”¹⁸⁹ Pisliğin giderilmesi ile elbisenin temizlenmesi mümkündür ki bu özellik su dışında sirkede de vardır. Yani su ile temizlemek, zorunlu değil tavsiye anlamı taşımaktadır. Pislik ne ile giderilirse giderilsin-toprak,taş yahut başka bir temizleyici ile- görülmediği durumlarda temiz sayılır.¹⁹⁰

“*Görünmeyen cinsten bir pisliğin, vesveseyi ortadan kaldırmak için üç veya yedi defa yıkamakla temize çıktığına hükmedilir ve her defasında da yıkanan şey sıkılır. İstincâda da böyle takdir edilir.*”¹⁹¹

Ebû Yûsuf dedi ki: ‘Pisliğin giderilmesi ancak yedi yıkayışla gerçekleşir.’¹⁹²

İmam Muhammed ise, ‘sıkılarak suyu çıkarılamayan şeyler başka bir deyişle sıkma işine tabi tutulamayan şeyler temizlenmez’ der.¹⁹³ İmam Yusuf: Bıçak üç defa yıkandığında et ve buğday temiz suyla üç kez kaynatılınca ve her defasında kurutulunca temizleneceği görüşündedir.¹⁹⁴

3.1.12. İstincâ

“*Yellenmek müstesna, küçük veya büyük abdestten sonra temizlenmek sünnettir.*”¹⁹⁵

¹⁸⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (2013). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Dib. Yayınları, c. 1, s. 304.

¹⁸⁶ Mevsilî, age, s. 35.

¹⁸⁷ age, s. 35.

¹⁸⁸ Kâsânî, age, s. 83.

¹⁸⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Müddesir, 74/4.

¹⁹⁰ Kâsânî, age, c. I, s. 83; Serahsî, age, c. 4, s. 86.

¹⁹¹ Mevsilî, age, s. 36.

¹⁹² Kâsânî, age, s. 63.

¹⁹³ age, s. 64.

¹⁹⁴ Mevsilî, age, s. 36.

¹⁹⁵ age, s. 36.

İmam Muhammed dedi ki: Makadın kenarlarına dağılmış olan pislik, az ya da çok olsun yıkanmalıdır. İhtiyata uygun olan budur

Ebu Hanîfe ve Ebû Yûsuf: Necâset bir dirhemden fazla değilse taşla temizleneceği görüşündedirler.¹⁹⁶

*“Helâda kibleye karşı dönülmez ve arka da çevrilmez.”*¹⁹⁷

Ebû Hanîfe’ye göre, kibleye dönmenin bir sakıncası yoktur. Pislğin yönünün kible değil başka bir yön olduğu görüşündedir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ el-Kâsânî, age, s. 63-64.

¹⁹⁷ Mevsilî, age, s. 36-37.

¹⁹⁸ el-Kâsânî, age, s. 61-62.

3. 2. NAMAZ

3. 2. 1. Namaz Vakitleri

*“Öğle namazının vakti, güneşin zevalinden itibaren fey’-i zevalden başka her şeyin gölgesi kendisinin iki misline ulaştığı zamana kadar devam eder.”*¹⁹⁹

Yukarıdaki görüş, Ebû Hanîfe’nin görüşüdür. Delili şu hadis-i şeriftir: “Havanın en sıcak olduğu vakitte öğle namazını kılmak yerine biraz serinlemeyi bekleyin çünkü sıcaklığın şiddeti cehennemden gelir.”²⁰⁰

Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed dediler ki: Gölgenin uzunluğu kendi misli olduğunda öğle vakti sona erer. Delili ise, “Cebrail (a.s) öğle namazını gölge bir misli olduğunda kıldırdı. Sonra tekrar geldiğinde ikindiye kıldırdı. Gölge iki misli olduğunda ise artık öğle namazı kılmadı.” hadisidir.²⁰¹

*“Akşam namazının vakti, şafak kaybolmadıkça devam eder.”*²⁰²

Şafak: ufuktaki kızılığın ardından oluşan beyazlıktır. İhtilâfta burada başlamaktadır. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Şafak ufuktaki kızılıktır. Bu kızılık kayboluncaya kadar akşam namazının vakti devam eder.²⁰³

İmam Hanîfe dedi ki: *“Akşam namazının vakti ufuk kararınca sona erer.”*²⁰⁴ İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf ile aynı görüşte olmasına rağmen geciktirmeyi mekruh sayar.

*“Vitrin vakti, yatsının vaktidir.”*²⁰⁵

Bu konudaki ihtilâf vitir namazının niteliği ile ilgilidir.

İmam Hanîfe: Vitir namazının vacib olduğu görüşünü savunur.²⁰⁶

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf ise, vitir namazının sünnet olduğu görüşündedir. Delili ise şu hadis-i şeriftir: “Allah size bir namaz artırdı. Onu yatsı ile fecr arasında kılın”²⁰⁷

*“Beş vakit namaz ile cuma namazı için ezan ve ikamet sünnettir”*²⁰⁸

¹⁹⁹ Mevsilî, age, s. 38.

²⁰⁰ Serahsî age, c.1, s. 143

²⁰¹ age, c.1, s. 143

²⁰² Mevsilî, age, s. 39.

²⁰³ Zühaylî, (2004). *El-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dâru'l Fikr, c. 1, s. 644.

²⁰⁴ Serahsî age, c.1, s. 145.

²⁰⁵ Mevsilî, age, s. 39.

²⁰⁶ age, s. 39.

²⁰⁷ Serahsî age, c.1, s. 151.

²⁰⁸ Mevsilî, age, s. 43.

İmam Muhammed dedi ki: Bir kişi kendi evinde namazı ezansız ve kametsiz kılsa câizdir ama ezan ve kamet ile kılsa daha güzel olur. Delili ise, İbn. Mes'ud'un "Çevremizde kamet edenlerin okudukları ezan bize de yeter" dediği İbn. Ömer'den gelen rivayettir.

*"Ezani bitirdikten sonra –akşam namazı hariç- hemen kamet etmeyip biraz oturur."*²⁰⁹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Diğer namazlarda olduğu gibi akşam namazında da ezan ile kamet arasında kısa bir müddet oturulur. Bu ayrıca sünnettir.²¹⁰

İmam Hanîfe'nin görüşü ise, müstehab olan akşam namazının geciktirilmemesi için beklemeden namazı kılmaktır. Bekleme durumunda namaz gecikmiş olur. Diğer vakitlerde beklemek gerektiği görüşündedir.²¹¹

3.2.2. Ezanda Nağme

*"Müezzin kad kâmeti's-salâh deyince imam ve camaat ayağa kalkarlar."*²¹²

Ebû Yusuf'a göre; hemen iftitah getirilmemeli, müezzinin yetişmesi için beklenmelidir.²¹³

3.2.3. Kazaya Kalmış Namazlarda Ezan ve Okunup Kamet Getirilir. "Namazın vakti gelmeden ezan okunmaz"

Ebû Yûsuf dedi ki: Sadece sabah ezanı vaktinden önce okunsa, iadesi gerekmez. Çünkü Hz. Bilâl (r.a) Rasûllulah'ın izniyle, sabah namazını vaktinden önce okumuştur.²¹⁴

Mezhebin genel görüşü ve delili ise şöyle açıklanabilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bilâl'e verdiği "*Fecir şöyle sana apaçık görünmedikçe ezan okuma*" emridir. Bu emre göre okunan ezan namaz vaktini bildirmek için değildi, zira bunu Hz. Peygamber (s.a.s.) bildiriyor. "*Doğrusu Bilâl geceleyin ezan okuyor ki; ayak başında olanınızı geri döndürsün, uykuda olanınızı uyandırsın ve oruç tutacak olanınız da sahura kalksın.*"²¹⁵

Ebû Hanîfe, fâcirin ezan okumasını ve ezan karşılığında ücret almasını mekruh sayar.²¹⁶

²⁰⁹ Mevsilî, age, s. 43.

²¹⁰ el-Kâsânî, age, s. 63-64.

²¹¹ age, s. 154.

²¹² Mevsilî, age, s. 44.

²¹³ Ebû Yûsuf, (t. y.). *el-Mebsut Serahsi Şerhi*, c. 1, s. 12.

²¹⁴ Kâsânî, age, s. 120.

²¹⁵ Mevsilî, age, s. 44.

²¹⁶ age, s. 44.

3.2.4. Namazdan Önce Yapılacak İşler

*“Pisliği giderecek bir şey bulamayan kimse namazını öylece kılar ve bir daha iade etmez.”*²¹⁷

İmam Muhammed’e göre: Elbisenin temiz olan kısmı dörtte birden az bile olsa kişi namazını o elbiseyle kılar ama çıplak kılamaz. Çünkü necis elbiseyle namaz kılan bir farzı terk ediyor. Çıplak kılan kişi birden çok farzı terk etmiş oluyor.²¹⁸

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un tercih ettiği görüş: Kişi isterse pis elbiseyle isterse çıplak olarak namaz kılar. Namaz yada namaz harici avret yerini örtmenin vacibliği söz konusuyken böyle bir zaruret halinde pis elbiseyle namaz kılmak, çıplak kılmaktan daha evladır.²¹⁹

3.2.5. Kible Tarafını Bilmeyenin Yapması Gerekenler

*“İctihad etmeden, araştırmadan kılar da yanılırsa; namazını yeniden kılar.”*²²⁰

İmam Ebu Yusuf: Kible araştırması yapılmadan namaza durulsa, namaz esnasında kiblenin doğruluğu anlaşılrsa, namaza devam eder. Çünkü bunun bir faydası yoktur.²²¹

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’in görüşü şu şekildedir: Bu kişi namazdayken doğru kibleyi öğrenirse, namazı bozarak iftitah tekbiri alır ve namaza durur. Delil şöyledir: Kişi kible ile ilgili kesin bilgiye ulaştığında bu kuvvetli bir bilgi olur ki, bu bilginin temeli aslında zayıf bir bilgi üzerine kurulmuştur. Zayıf temel üzerine kuvvetli bina kurmak câiz değildir.²²²

*Bir kimse araştırıp icthad ettikten sonra bir tarafın kible olduğuna kanaat getirdikten sonra başka tarafa yönelerek namaz kılar ise namazı fasid olur.”*²²³

Ebû Yûsuf’a göre, kibleyi araştırmak ve doğru yönü bilmek esas alınır. Kişinin yöneldiği yön değil.²²⁴

İmam Muhammed ile Ebû Hanîfe demiştir ki: Bu kişi niyet ve benzeri bir farzı terk etmiş gibidir.²²⁵

²¹⁷ Mevsilî, age, s. 46.

²¹⁸ Serahsî, age, s. 192; el-Kasânî, age, s. 104-105.

²¹⁹ Serahsî, age, s. 192; el-Kasânî, age, s. 104-105.

²²⁰ Mevsilî, age, s. 47.

²²¹ Serahsî, age, c. 3, s. 90.

²²² age, c. 1, s. 206.

²²³ Mevsilî, age, s. 47.

²²⁴ Serahsî, age, c. 3, s. 90.

²²⁵ age, s. 206; İbn Âbidîn, age, c. 1, s. 389.

“Namaz kılacak olan kimse kılacağı namaza iftitah tekbirine bitişik olarak niyet eder. Niyyet, kılacağı namazın hangi namaz olduğunu kalben bilmektir. Bunu dil ile söylemek şart değildir.”²²⁶

İmam Muhammed dedi ki: Evden cemaatle namaz kılmak için çıkan bir kimse, kalbinde niyeti hazır olmasa da imamın yanında iftitah tekbiri alırsa caiz olur. Abdest alırken niyet edip niyetini kesintiye uğratacak bir işle uğraşmazsa niyet câizdir.²²⁷

3.2.6. Namazda Yapılacak İşler

“Namaza durmak isteyen kişi tekbir alır.”²²⁸

Ebu Yusuf dedi ki: Namaza başlamak için söylenecek tekbir lafzı ancak ‘Allahü ekber, Allahü’l-ekber, Allahü kebîr’²²⁹ olmalıdır ve doğru telaffuz edilmelidir. Ancak bu kelimeler telaffuz edilemiyorsa o zaman başka kelimelerle câiz olur.

İmam Muhammed ve Ebû Hanefî’ye göre: “*Ve Rabbinin adını anıp namaz kılan...*”²³⁰ âyeti: iftitah tekbiri hakkındadır ve ayette herhangi bir zikir kastedilmiştir.²³¹ Ebû Hanîfe’ye göre: Allah ve er-Rahman kelimeleriyle namaza başlamak câizdir. Çünkü bu kelimeler de Allah’ı anma kelimeleri sayılır. İmam Muhammed dedi ki: Bu isimlere ‘ecell’ veya ‘azam’ gibi bir sıfat eklenmezse câiz olmaz. Allahümme derse câiz olur.²³²

Ebû Hanîfe: “Cemaatle namaz kılınacağı zaman efdal olan davranış, imamın iftitah tekbirine bitişik olarak tekbir alınmasıdır.” demiştir. Eğer tekbir alırken başındaki hemze uzatılırsa Allah en büyük müdür? manası taşıyacağından dolayı küfürdür.²³³

İmameyn’e göre: imamın tekbirinden sonra tekbir alınması daha uygundur.²³⁴

“*Eller ilk tekbirden sonra bir daha yukarı kaldırılmaz. Sonra göbeğin altında eller bağlanarak sağ el sol elin bileğinden tutar.*”²³⁵

Hasan vasıtasıyla rivayet edilen Ebu Hanife’nin görüşüne göre: hem kunut tekbirinde²³⁶, hem de cenaze namazının tekbirlerinde eller iki yana bırakılır. İmam

²²⁶ Mevsilî, age, s. 48.

²²⁷ Serahsi, age, s. 11.

²²⁸ Mevsilî, age, s. 48; Serahsi, age, s. 11.

²²⁹ Mevsilî, age, s. 48.

²³⁰ *Kur’an-ı Kerim*, el-A’la 87/15.

²³¹ Mevsilî, age, s. 48.

²³² Mevsilî, age, s. 48.

²³³ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim:12.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=NBXXbjtKNZc>]

²³⁴ İbn Abidin, age, c.1, s. 555.

²³⁵ Mevsilî, age, s. 49.

Muhammed de bu görüştedir. Ayrıca Hanefi mezhep imamlarının önde gelenlerinin de katıldığı görüş budur.²³⁷

“Bundan sonra ‘Sübhanek Allahümme’ sonuna kadar okunur.”²³⁸

İmam Muhammed buna ek olarak ‘ve celle senâuke’yi de ekler. Dinen câiz olsa da zorunlu değildir.²³⁹

Ebû Yûsuf dedi ki: ‘sübhanek’ ile ‘veccehtü vecchiye’ âyetini sonuna kadar okumak gerekir.²⁴⁰

İmam Muhammed ve Ebû Hanîfe’nin bu konudaki delilleri şöyledir: İslam’ın ilk zamanlarında geçerli olan ‘veccehtü vecchiye’ âyet-i kerîmesinin okunması gerektiği hadîs-i şerif, sübhanek’nin okunmasına hükmedilince neshedildi.²⁴¹

“Ve içerden euzü besmele çekilir.”²⁴²

İmam Yusuf dedi ki: Namaz kılan kişi imama uymaktaysa bile euzü çekmelidir. Çünkü euzü çekmek sübhâneke’ye tabidir. Cemaat için euzü çekmek, Ebû Yûsuf’a göre sünnettir. O’na göre: İbadette şeytanın vereceği vesveseye karşı korunmak için ve bu vesvese neticesinde ibadette noksanlığa maruz kalmamak için euzü çekmek sünnettir ve gereklidir.²⁴³

Tarafeyn dedi ki: “Kur’an okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah (cc)’a sığın.”²⁴⁴ Ayetinden dolayı hakkında nass olması sebebiyle kıraate başlayacak kişi euzü’yü söyler. İmama uyan kişi için bu farz değildir. Mesbuk kişi namazı tamamlamak için ayağa kalktığında euzü çeker. Çünkü onun kıraate ihtiyacı vardır. Bayram namazında imam olan kişi Ebu Yusuf’a göre, tekbirden önce; İmameyn’e göre ise tekbirden sonra euzü çeker.²⁴⁵

²³⁶ İbn Abidin, age, c. 2, s. 183.

²³⁷ Mevsilî, age, s. 49.

²³⁸ age, s. 49.

²³⁹ İbn Abidin, age, c. 1, s. 343.

²⁴⁰ Kâsânî age, c.1, s. 157.

²⁴¹ Mevsilî, age, s. 49.

²⁴² age, s. 49.

²⁴³ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim:13.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=NBXXbjtkNZc3>]

²⁴⁴ *Kur’an-ı Kerim*, Nahl 16/98.

²⁴⁵ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim:13.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=NBXXbjtkNZc3>]

“*Rükûdan kalkarken de ‘semiallahü limen hamideh’ denilir. Cemaatle kılarcken cemaat: ‘Rabbena leke ‘l-hamd’ der.*”²⁴⁶

İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf: Veya ‘*Allahümme Rabbenâ leke ‘l-hamd’ der.* İmam tarafından yukarıdaki zikirlerin ikiside okunabilir. Bu sünnet olarak kabul edilir.²⁴⁷ Yalnız başına namaz kılan kişi, Ebû Yusuf’un rivayetine göre sadece ‘*Rabbenâ leke ‘l-hamd’ der.* Ulemanın çoğunluğu bu görüştedir.²⁴⁸

Ebû Hanîfe’ye göre: İmam olan kişi sadece ‘*semiallahü limen hamideh’* zikrini söyler. ‘*Rabbenâ leke ‘l-hamd’* kısmını ise cemaat söyler. Bu şekilde söylenmesi sünnettir. Ebû Hanîfe’nin bu konudaki delili ise Hasan’ın şu rivayetidir: O sevaptan imamda faydalansın diye imamda her iki zikri söyleyebilir, denmiştir.²⁴⁹

İmam Hanîfe’ye göre: Cemaat, ‘*Rabbena leke ‘l-hamd’* demelidir. Onun bu husustaki delili konu ile ilgili hadîs-i şerîf’tir: “*İmam ‘semiallahü limen hamideh’ dediğinde siz ‘Rabbenâ leke ‘l-hamd’ deyin.*” Hz. Peygamber (sas) bu iki zikri imam ve cemaat arasında taksim etmiştir. İmam eğer cemaatin söylediği zikri söylese cemaatten sonra söylemiş olur.

Bu durum da imam, cemaat’e uymuş gibi olur ki câiz olmaz.²⁵⁰

“*Sonra ‘Allahü Ekber’ diyerek alın ve burun üzerine secdeye gidilir*”²⁵¹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dedi ki: Sadece burun üzerine secde yapmak yetmez, alında yere değmeli.

Delili ise şu hadîs-i şerîf’tir: “*Alnını ve burnunu iyice yere değdir.*”²⁵²

Ebû Hanîfe dedi ki: burun secde mahallidir. Nasıl ki özür durumunda sadece burun üzerine secde edilse câiz olur yalnızca burun üzerine secde edildiğinde de câizdir.²⁵³

“*Secdeye giderken önce dizler sonra da eller yere konulur. Eller kulakların hizasında olur.*”²⁵⁴

İmam Züfer’in bu görüşü, baktığımız kaynaklarda bulunamamıştır.

²⁴⁶ Mevsilî, age, s. 51.

²⁴⁷ İbn Abidin, age, c. 1, s. 82-85

²⁴⁸ Mevsilî, age, s. 51.

²⁴⁹ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim:13.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=NBXXbjtKNZc3>].

²⁵⁰ Mevsilî, age, s. 51.

²⁵¹ age, s. 51.

²⁵² age, s. 51.

²⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: İslamî Yayınlar, s. 115.

²⁵⁴ Mevsilî, age, s. 52.

“Tâdil-i erkân farz değildir.”²⁵⁵

Ebû Yusuf: Tâdil-i erkân farzdır.²⁵⁶ Ebû Yusuf’un bu konudaki delili şu hadis-i şeriftir: Namazını çabuk kılan yani tâdil-i erkâna uymayan bir bedevîye Hz. Peygamber, “Namazını yeniden kıl! Çünkü sen namazını kılmadın.” buyurmuştur.²⁵⁷

İmam Muhammed ve İmam Hanîfe’nin delili ve konuya ilişkin görüşü şöyledir: “Rükû edin, secdeye kapanın.”²⁵⁸ âyetidir. Rükû ve secdeye yapılacak ziyadelik vâcibdir. Sırtın eğilmesi ile rükû, alnın yere konulmasıyla da secde yapılmıştır ve bu yukarıdaki ayet kapsamına girmiştir. Rükû ve secde, farz; tâdil-i erkân, vaciptir. Unutularak yapılmaması halinde sehiv secdesi gerekir.²⁵⁹

“Ka’de: Yani tahiyat için oturmak Tahavî ile Kerhî’ye göre sünnettir.”²⁶⁰

Hanefilerdeki kuvvetli görüş: Birinci oturuş vâcib ve bu oturuşta tahiyatı okumak da vâcib olur. İmam Muhammed: bir kişi bunları unutarak terk ederse sehiv secdesi gerekir. Sehiv secdesi de ancak bir vâcibin terk edilmesinde vâcib olur.²⁶¹

“Son iki rek’atta sadece Fâtiha okunur”²⁶²

Hanefi mezhebinde, namazın üç ve dördüncü rek’atında Fâtiha okumak sünnettir. Bu görüşleri şu hadise dayanmaktadır:

“Peygamber Efendimiz (sas), öğle ve ikindi namazlarının ilk iki rek’atında Fâtiha ve bir sûre okur ardından gelen üçüncü ve dördüncü rek’atlarda yalnızca Fâtiha okurdu.” Buna ek olarak “Fâtiha okumak yerine tesbih de caizdir” denilmiştir.

Hasan’ın rivâyetine göre: Ebû Hanîfe “son iki rek’atta Fâtiha okumanın vâcib olduğunu, okunmadığında ise sehiv secdesi gerektiğini”²⁶³ söylemiştir.

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed’in görüşü: Sünnete aykırı olduğundan dolayı bir kimse bilerek okumazsa doğru etmemiş olur. Unutarak okumazsa sehiv secdesi de gerekmez.²⁶⁴

²⁵⁵ Mevsilî, age, s. 52.

²⁵⁶ Merğînânî, age, s. 51.

²⁵⁷ Kadir Paksoy (2010). Hadislere Göre Namazda Ta ‘dil-i Erkân. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24), 62.

²⁵⁸ *Kur’an-ı Kerim*, Hac 22/77.

²⁵⁹ İbn Abidin (1994). *Reddû’l-Muhtâr âlâ’d-Dürrü’l-Muhtâr*, İstanbul: Şamil Yayınları, c. 1, s. 629- 630; Zühaylî, (2007). *El-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuhu*, İstanbul: Beyan Yayınları, c. 2, s. 1311-1312

²⁶⁰ Mevsilî, age, s. 53.

²⁶¹ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 15.07.2025. <https://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

²⁶² Mevsilî, age, s. 53.

²⁶³ age, s. 54.

3.2.7. Vitir Namazı

“Vitir namazı vâcibdir.”²⁶⁵

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed: Vitir namazı sünnettir, demişlerdir. Delilleri ise şu hadis-i şerif'tir: “Üç şey benim üzerime yazıldı , sizin üzerinize yazılmadı. Vitir namazı, kuşluk namazı, kurban kesmek.”²⁶⁶

İmam Hanefî ve Hanefî Mezhebinin kuvvetli görüşü: Vitir namazı vâcibtir. Delilleri ise şu hadis-i şeriftir: “Allah (cc) sizin beş vakit namazınıza bir namaz daha ekledi. Bilesiniz ki o, vitir namazıdır ona devam edin.”²⁶⁷

“Buradaki hadise göre hüküm farz olması gerekli ama ‘haberi vahid ile aktarıldığı için kesin delil değil zan’dan dolayı biz vâcib deriz.” demiştir, İmam Hanîfe.²⁶⁸

“Vitir namazından başka namazlarda kunut okunmaz.”²⁶⁹

Ebû Yûsuf’a göre, bu durumda kişi eğer imamın arkasında ise ve bu imam sabah namazında kunut duası okuyorsa, imama muhalefet etmez ve ona uyar.²⁷⁰

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre: İmama uymaz. İlk dönemlerde sabah namazında kunut okunmuş, sonradan bu uygulama nesh edilmiştir.²⁷¹

“Namazlardan herhangi biri için Kur’an-ı Kerim’den herhangi bir yer tayin edilmez. Tayin edilmesi mekruhtur. İnsanların cemaate kavuşmalarına yardımcı olmak maksadıyla imamın sabah namazının ilk rek’atını uzatması müstehabdır. Ama diğer namazlarda böyle yapması mekruhtur.”²⁷²

İmam Muhammed’e göre, bunu bütün namazlarda yapmak müstehabdır. Hz. Peygamberinde böyle yaptığı rivayet edilmiştir.²⁷³

²⁶⁴ İbn Abidin (19.yy). *Reddû'l-Muhtâr âlâ'd-Dürrü'l-Muhtâr*, İstanbul: Şamil Yayınları, c. 1, s. 550; Yıldırım, A. (2012). *Hanefî Fıkıh Literatüründe Sehih Secdesi*. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 12(1), 397-418.

²⁶⁵ Mevsilî, age, s. 54.

²⁶⁶ Mevsilî, age, s. 55.

²⁶⁷ Tirmizi (2007). *Sünen-i Tirmizi*, (Çev.) A. Kalkan, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 420; Yıldırım , A. (2010). *Hanefî Mezhebinde Nafîle Ve Vacip İbadetler*, İstanbul Din Bilimleri Yayınları, s. 145-151; Çelik, M. (2018) *Hanefî Fıkıhında Kurban İbadetinin Hukuki Çerçevesi*, Ankara: Fıkıh Araştırma Merkezi Yayınları, s. 67.

²⁶⁸ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 15.07.2025. <https://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

²⁶⁹ Mevsilî, age, s. 55.

²⁷⁰ İbn Abidin (1992). *Reddû'l-Muhtâr âlâ'd-Dürrü'l-Muhtâr*, Beyrut: Dârul-Fikr, c. 2, s. 19.

²⁷¹ Kâsânî (1986). *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, c.1, s. 273.

²⁷² Mevsilî, age, s. 56.

²⁷³ Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). *Büyük Fıkıh Lügatı*, Ankara: DİB Yayınları, s. 1332.

Hanefi Mezhebinde kuvvetli olan görüş, bu konu sabah namazında eûzü besmele ve istiftah duasının uzatılması şeklinde yorumlanabilir. Kıraat kısmında herhangi bir uzatma yapılmaz.²⁷⁴

*“İnsanlara imam olmaya en ehliyetli kimse; onların, sünneti en iyi bilenidir.”*²⁷⁵

Ebû Yûsuf’a göre, imamlığa en uygun kimse onu en iyi okuyandır. Delili ise şu hadis-i şeriftir: “Bir kavme, içlerinden Kur’an’ı en iyi okuyan kişi imamlık eder...”²⁷⁶

Mezhepte kuvvetli olan görüş ise şöyledir: İlme daha çok ihtiyaç vardır. Hz Peygamber zamanında Kur’an’ı insanlar hükümleriyle birlikte öğreniyorlardı ve hafızalarına yerleştiriyorlardı. Yani Kur’an’ı en iyi okuyanlar zaten en bilgili olanlardı. Oysa günümüzde Kur’an’ı iyi okuyan bir kişi ilim sahibi olmayabilir. Bunun için sünneti iyi bilen imamlık yapması önceliklidir.²⁷⁷

Ebû Hanîfe’ye göre; bid’atçının arkasında namaz kılmak câiz değildir.²⁷⁸

Ebû Yûsuf: “Nefsinin arzularına uyan ve bid’at sahibi bir kişinin imam olmasını mekruh görüyorum. Çünkü insanlar namazda ona uymak istemezler.”²⁷⁹ der.

İmam Muhammed’e göre: Cehmiyye, kaderiyye ve râfîzîlerin arkasında namaz kılmak câiz değildir.²⁸⁰

*“Kadın aynı namazı kılmakta olan bir erkeğin yan tarafında namaza durursa, erkeğin namazı bozulur.”*²⁸¹

İmam Muhammed’e göre, üç kadının safta durması durumunda sağ ve solundakilerle arka taraflarından safın sonuna kadar üçer erkeğin namazını bozarlar.²⁸²

Ebû Yusuf’a göre, iki kadın olması durumunda da bu iki kadını üç kadın gibi kabul edip bunlar sağ ve soldan birer, arkadan da son safa kadar ikişer erkeğin namazını bozar.²⁸³

*“Kadınların cemaate gelmeleri mekruhtur.”*²⁸⁴

²⁷⁴ Ömer Nasuhi Bilmen (2013). *Büyük İslâm İlmihali*, [Namazın Sünnetleri] İstanbul: Huzur Yayınevi, s.235-237.

²⁷⁵ Mevsilî, age, s. 57.

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 311; Müslim, *Mesâcid*/673; Tirmizi, *Salat*/174; Nesâî, *İmâme*/3

²⁷⁷ Serahsî, age, s. 42.

²⁷⁸ Mevsilî, age, s. 58.

²⁷⁹ Serahsî, age, s. 41.

²⁸⁰ Mevsilî, age, s. 58.

²⁸¹ age, s. 59.

²⁸² Serahsî, age, s. 185.

²⁸³ Serahsî, age, s. 185.

²⁸⁴ Mevsilî, age, s. 59.

Ebû Hanîfe, hiçbir delil ileri sürmeden görüşünü şöyle beyan etmiştir: “Kadınların mescide çıkmalarına ruhsat verilmişti. Ama bugün yaşlı kadınların dışındakilerin mescide çıkmaları uygun olmaz. Yaşlı kadınların çıkmasında ise bir beis yoktur.”²⁸⁵

“Ümmî bir kimse Kur’an okumasını bilen iki kişiye, Kur’an okumasını bilmeyen iki kişi toplamda dört kişiye imamlık etmesi halinde hepsinin namazı fasid olur.”²⁸⁶

İmam Muhammed ve Ebû Yusuf dediler ki; bilgi bakımından aynı durumda olanların yani ümmî olan imamın ve kendisi gibi ümmî olanların namazları sahih olur. Yani imamlık eden ümmî kişinin ve arkasındaki iki ümmî kişinin namazları sahih olur.²⁸⁷

Ebû Hanîfe dedi ki: Ancak Kur’an okumasını bilen kişiyi öne geçirip imam yaptıkları takdirde arkasındakilerin namazları geçerli olur. Delili şu hadis-i şeriftir: “İmamın okuyuşu onlarında okuyuşu gibidir.”²⁸⁸

3.2.8. Abdestlinin Teyemmümlüye Uyması

“Abdestlinin teyemmümlüye uyararak namaz kılması câizdir.”

İmam Muhammed’e göre, câiz değildir. Çünkü teyemmüm zaruri bir temizliktir. Tıpkı özür sahibinin yaptığı temizlik gibi.²⁸⁹

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, Amr b. el-Âs hadisini delil olarak almışlardır. Kendisi soğuk bir gece ihtilam olmuş ve hastalanmaktan korktuğu için “*Kendinizi bile bile ölüme atmayın*”²⁹⁰ âyetini okuyarak teyemmüm ederek arkadaşlarına namaz kıldırması. Bunu Hz. Peygamber’e anlattığında Hz peygamber yüzünde gülümseme ile “*Amr b. el-Âs’ın fıkhı ne güzel!*” buyurarak namazlarının yeniden kılmasını emretmemiştir.²⁹¹

“Ayakta kılanın oturarak kılana uyararak namaz kılması câizdir.”²⁹²

İmam Muhammed kıyas’a göre ihtilaf etmiştir. Ona göre ayakta duranın hali oturanınkinden daha kuvvetlidir.

²⁸⁵ İmam Muhammed (1403-1893). *Kitabu'l-Hucce*, Alemu'l- Kutub, Neşr Mehdî, el-Keylanî, el- Kadirî, Beyrut, c. 1, s. 306.

²⁸⁶ Mevsilî, age, s. 60.

²⁸⁷ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim: 19.07.2025 <https://www.youtube.com/watch?v=BK2Bg8caIf8>].

²⁸⁸ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim: 19.07.2025 <https://www.youtube.com/watch?v=BK2Bg8caIf8>].

²⁸⁹ Serahsi, age, s. 112.

²⁹⁰ *Kur'an-ı Kerim*. en-Nisâ 4/29

²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/203; Buhârî, *Teyemmüm*, 6; Ebû Dâvût, *Tahâret*, 126.

²⁹² Mevsilî, age, s. 60.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf: Peygamber'in (s.a.s) hastalığında kıldırıldığı namazda, imamın kendisi olduğu ve namazı oturarak kıldırıldığı rivayeti delil gösterirler. Bu durumda kıyası dikkate almazlar.²⁹³

“İmam namazda hiç Kur'an'ı Kerim okuyamazsa, başkasını öne çeker. Bu câizdir.”²⁹⁴

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf caiz olmadığı görüşündedir. “İmamın, abdesti bozularak başkasını öne çekmesi durumuna kıyas edilmemelidir. Bu durum imamın herhangi bir sebepten Kur'an'dan kıraat edememesi ile ilgilidir ve nadir görülür.” görüşünü savunurlar.²⁹⁵

Ebû Hanîfe: ‘Bu durum da abdesti bozulan imamın arkadaki kişiyi öne geçirmesinin câiz olduğu duruma kıyas edilir ve doğrudur. İmamın aciz duruma düşmesinden kaynaklıdır ve az rastlanan bir durum değildir.’ der.²⁹⁶ İmam, câiz olacak kadar kıraat etmişse sonrasında böyle bir durum gerçekleşmişse yerine başkasını geçirmenin caiz olmadığı konusunda icmâ vardır.²⁹⁷

3.2.9. Namazda İken Yapılması Mekruh Olan İşler

“Tebih ve âyetleri saymak”²⁹⁸

Ebû Yûsuf; mekruh olmadığı görüşündedir. Bir rivayette İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu geçer. İmam Yusuf'un gerekçesi; namazda sayılı âyetler okumak gerektiğine dair nakiller gelmiştir. Bu âyetler de ancak sayılarak bilinir görüşüne sahiptir.²⁹⁹ Namazda kıraat, her rekatta en az üç kısa âyet veya bu uzunlukta bir âyettir.³⁰⁰ Ebû Yûsuf'un bir başka rivayetinde ise sadece nafil namazlarda saymanın câiz olduğudur.³⁰¹

Ebû Hanîfe dedi ki: Namazda okunan âyetlerin, tesbihlerin ellerle sayılması boş harekete ve oyuna benzer. Sünnet'e aykırıdır. Çünkü sünnette, namazda el nerede durması gerekiyorsa orada olmalı aksi halde sünnetin emrettiği şekli bozar. Kalben sayılması huşû'yu

²⁹³ Zeyleî, *Tebyînu'l-ḥakâ'ik*, (1313-1896). Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye el-Kübra c. 1, s. 202.

²⁹⁴ Mevsilî, age, s. 61.

²⁹⁵ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 19.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=Dqc0iXcfzTQ>]

²⁹⁶ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 19.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=Dqc0iXcfzTQ>]; Serahsi, age, c. 1, s. 170.

²⁹⁷ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 19.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=Dqc0iXcfzTQ>].

²⁹⁸ Mevsilî, age, s. 62.

²⁹⁹ age, s. 62.

³⁰⁰ el-Kâsânî, age, c. 1, s. 110.

³⁰¹ Mevsilî, age, s. 62.

engeller ve dünya işleri ile meşgul olmaya benzer. Hz. Peygamber'in (s.a.s) şu hadisini delil olarak gösterir: “*Namazda ellerinizi (lüzumsuz hareketlerden) alıkoyun.*”³⁰²

3.2.10. Namazı Bozan Şeyler

“*Bir kimse namazda yer, içer, konuşur yahut musafı açarak yüzünden bir şeyler okursa, namazı bozulur.*”³⁰³

Bu konudaki ihtilaf, namazda mushafın yüzünden bakarak okunması namazı bozar. Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Bu şekilde davranmak telkin yoluyla öğrenmeye benzer. İkinci olarak namazda mushafı hem tutmak suretiyle hem de sayfalarını çevirmek amel-i kesir denilen durumu ortaya çıkarır ki namazda çok işlem yapılması namazı bozar.³⁰⁴

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf ise, namazı bozamaz ama terki evladır, demişlerdir.³⁰⁵

“*Namazın sonunda tahiyyat okuyacak kadar oturduktan sonra kişinin üstüne hariçten bir pislik isabet eder veya kafası kırılırsa, namaza kaldığı yerden devam etmez.*”³⁰⁶

Ebû Yûsuf dedi ki: Bu da o esnada abdesti bozulan kimse gibi namaza devam eder. Mezhepte kuvvetli görüş ise, abdesti sağlam kalsada adam namazı bırakır.³⁰⁷

3.2.11. Tertib Sahibi Olmak ve Tertibin Düşmesi

“*Tertib: Unutmak, vakit namazının geçme korkusu ve beş vakit namazdan fazla namazın kazaya kalması ile düşer.*”³⁰⁸

İmam Züfer'den nakledilen bir görüşe göre; “bir aylık namaz kazaya kalmadığı sürece sıraya uymak gerekir.”³⁰⁹ der. Bir aydan fazla olması ona göre çokluğun sınırındır.³⁰⁹

İmam Muhammed dedi ki: Geçmiş namazların sayısı beşten fazla olması durumu; altı olması, altı olması da yedinci vaktin girmesi anlamını taşır. Namaz cinsi kaza namazı ve aynı cinsten çok kaza namazı olmuştur. Çokluğun sınırı kazaya kalan namazların altıya ulaşmasıdır.³¹⁰

³⁰² Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 20..07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=Dqc0iXcfzTQ>].

³⁰³ Mevsilî, age, s. 62.

³⁰⁴ Diyanet Tv, (2013). *Kur'an'ı Kerim'e bakarak namaz kılınabilir mi?* [Erişim: 20.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=eZVedvhuuOE>].

³⁰⁵ Diyanet Tv, (2013). *Kur'an'ı Kerim'e bakarak namaz kılınabilir mi?* [Erişim: 20.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=eZVedvhuuOE>].

³⁰⁶ Mevsilî, age, s. 63.

³⁰⁷ age, s. 63.

³⁰⁸ age, s. 64.

³⁰⁹ Serahsî, age, c. 1, s. 155.

³¹⁰ age, c. 1, s. 155.

*“Farzı ile birlikte kazaya kalmışsa sabah namazının sünneti de kaza edilir.”*³¹¹

İmam Muhammed’e göre, sabah namazının sadece sünneti kazaya kalmış bile olsa güneş yükseldikten sonra zeval vakti girmeden önce kişi onu kaza eder. Çünkü bu vakit gündüzün evveli hükmündedir.³¹²

*“Öğle namazının dört rek’atlık ilk sünneti de, öğle farzından sonra kaza edilir.”*³¹³

Ebû Yusuf’a göre, öğle namazının ilk sünneti iki rek’atlık son sünnetinden önce kaza edilir. Gerekçesi ise ilk sünnet, son sünnetten önce meşru olmuştur.³¹⁴

İmam Muhammed’e göre ise, öğle namazının farzından önce kılınamayan sünnet kendi mahallinde kılınmadığı için son sünnetten sonra kaza edilir. Böylelikle son iki rek’atlık sünnet kendi mahallinde kılınmış olur.³¹⁵

*“İkinci farzından önce dört rek’at”*³¹⁶

Ebû Hanîfe: İki rek’at kılmak müstehaptır. Bu konuda rivayet edilen sünnetleri delil olarak gösterir. Aslolan bu sünnetin dört rek’at olduğu fakat bazı durumlarda iki rek’atla da yetinilebilir.³¹⁷

*“Cuma farzından önce dört, sonra da dört rek’at sünnet kılınır.”*³¹⁸

Ebû Yusuf, Hz. Ali (r.a) rivayetine dayanarak; *“Önce dört, sonra iki olmak üzere altı rek’at kılar.”*³¹⁹

*“Bir kimse nafile bir namaza ayakta başlayıp özrü olmadan oturursa, mekrûh olmakla beraber namazı câiz olur.”*³²⁰

İmameyn’e göre, câiz değildir. Bu durumu adağa benzetirler. Namaza, ayakta iki rek’at kılmayı adayarak başlarsa bu rek’atlarda oturması yeterli olmaz. Tıpkı ayakta namaza başladığında bu rek’atlarda oturması yeterli olmadığı gibi.

³¹¹ Mevsilî, age, s. 65.

³¹² Serahsî, age, c. 1, s. 162.

³¹³ Mevsilî, age, s. 65.

³¹⁴ Diyanetv, (2023). *Cemaate Yetişmek İçin Öğle Namazının İlk Sünnetini Kılamayan Kimse Farzdan Sonra Son Sünneti Kılabilir mi?* [Erişim: 20.07.2025 <https://www.instagram.com/reel/CtCFE-boKdw/>].

³¹⁵ Mevsilî, age, s. 65.

³¹⁶ age, s. 66.

³¹⁷ İbn Abidin (2003). age, c. 1, s. 442.

³¹⁸ Mevsilî, age, s. 66.

³¹⁹ Serahsî, age, c. 1, s. 157; Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Cuma namazı kaç rek’attır?* [Erişim: 21.07.2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/277/cuma-namazi-kac-rekattir>].

³²⁰ Mevsilî, age, s. 67.

İmam Hanîfe'ye göre, câizdir. Adak konusuna benzetmez. Farz namazda nasıl ki özür durumunda oturulur. Nafile namazda da özürsüz oturulabilir. Namazın başında, onu oturarak kılmak ve ayakta kılmak seçeneklerinden birini tercih etmek hakkı vardır. Başladığı rek'atta kıyam şartı vardır. Diğer rek'atlar da kıyam olmasa da özür durumundan dolayı birinci rek'at geçerlidir. Ama adak kendisine bir şeyi vacip kılmaktır. Adağında namazın ayakta kılınma niteliği açıkça belirtilmiştir.³²¹

*“Gece namazlarında iki, dört, altı veya sekiz rek'atte bir selam verilir.”*³²²

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed dediler ki: Gece namazlarında tıpkı teravih namazı gibi iki rek'atte bir selam vermek en iyisidir.³²³

Ebû Hanîfe dedi ki: Dört rek'atlı kılmak deha sevimidir. Delili ise Hz. Âişe'den gelen şu hadis-i şeriftir: “Ayşe'ye (r.a.) Rasûlullah (s.a.s)'ın ramazan gecelerindeki kıldığı namaz sorulunca “*Ramazan'da ve diğer gecelerde kıldığı namaz aynı idi. Yatsıdan sonra dört rekat kıları ki güzelliğini ve uzunluğunu sorma. Sonra dört rekat daha kıları ki uzunluğunu ve güzelliğini sorma. Sonra üç rekat vitir kıları.*” demiştir.

*“Nafile namazların her rek'atında kıraat vâcibdir.”*³²⁴

Ebû Hanîfe bir rivayete göre, sabah namazının sünnetini diğer namazların sünnetinden farklı tutar. Bu namazı kılmak için bineğinden inermiş.³²⁵ Çünkü sabah namazının farzından önce kılınan sünnet, sünnetler içinde en kuvvetlisidir. Hz. Peygamber (s.a.s.), “Sabah namazının iki rek'atı dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır.” buyurmuştur.³²⁶

“Ebû Hanîfe dedi ki: Şehir içinde binek üzerinde nafile kılmak câiz olmaz.

Ebû Yusuf'a göre, kılınabilir.

*İmam Muhammed'e göre: mekrûhdur.”*³²⁷

İbn Ömer (r.a) : *Peygamber (s.a.s), bineğinin üstünde, bineğin yöneldiği tarafa dönerek nafile namaz kıları.*” şeklinde rivayet etmiştir. Ebû Hanîfe ayrımını, şehir içi ve şehir dışı olarak yapmıştır. Ona göre şehir içinde binek üzerinde nafile namaz kılmak câiz

³²¹ Serahsî, age, c. 1, s. 209.

³²² Mevsilî, age, s. 67.

³²³ Serahsî, age, c. 1, s. 159.

³²⁴ Mevsilî, age, s. 68.

³²⁵ age, s. 68.

³²⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Cemaate yetişmek için sabah namazının sünneti terk edilebilir mi?* [Erişim: 01.08. 2025. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/212/cemaate-yetismek-icin-sabah-namazinin-sunneti-terk-edilebilir-mi>].

³²⁷ Mevsilî, age, s. 68.

değildir. Bu konuda delil bulunan nass sadece şehir dışında bulunulmasıyla ilgilidir.³²⁸ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in delili şu hadis-i şeriftir: "Peygamber (s.a.s) Sa'd b. Ubade'yi ziyaret etmek üzere şehrin içinde eşeğe bindi. Bineğin üzerinde namaz kılıyordu.

Vitir sadece Ramazan ayında cemaatle kılınır."³²⁹

Ebû Yusuf'a göre, cemaat imama uyar ve kunut duasını okurlar. İmam Muhammed'e göre, imama uyan cemaat kunut duasını okumaz ancak imamın duasına amin derler.³³⁰ Ebû Yûsuf'a göre: Bir dua olduğu için imam, kunut duasını okursa sesli okumaz. İmam Muhammed'e göre de imam kunutu sesli okur.³³¹

3.2.12. İstiskâ Namazı

*"İmam Muhammed ve İmam Ebû Yûsuf dediler ki: İmam iki rek'at ezansız ve kametsiz namaz kıldırır, kıraati sesli yapar, hutbe irad eder,³³² zevaid tekbirleri alınmaz,"*³³³

İmam Ebû Yusuf: "Bu namazda tekbir alınmaz." demiştir.

*İbn Kâs'ın rivayetine göre: İmam Muhammed ise bu namazda tıpkı bayram namazında olduğu gibi tekbir alırdı.*³³⁴

Ebû Yûsuf'a göre, başlangıç tekbirinden başka tekbir getirilmez. Delili ise Abdullah b. Amir b. Rebia'dan rivayetle: Hz. Peygamber bu namazda sadece iftitah tekbiri almıştır. İmam Muhammed'in delili ise İbn. Abbas rivayetine göre: "Hz. Peygamber (s.a.s) istiska için bayram namazı gibi iki rek'at namaz kılardı."³³⁵

*"İstiska namazında dua ederken kibleye dönülür, sırta giyilen elbise ters çevrilir"*³³⁶

İmam Hanîfe dedi ki: sırt giysisini ters çevirmek başka dualarda sünnet olmadığından yağmur duasında da sünnet değildir.³³⁷

³²⁸ Serahsî, age, c. 1, s. 249.

³²⁹ Mevsilî, age, s. 69.

³³⁰ Ebû Bekr Muhammed b Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî (1414/1994). *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. 1, s. 204.

³³¹ Mevsilî, age, s. 69.

³³² age, s. 72.

³³³ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Yağmur duası nedir? Nasıl Yapılır?* [Erişim: 04. 08. 2025. <https://kurul.diyaret.gov.tr>].

³³⁴ Mevsilî, age, s. 72.

³³⁵ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim: 04.08. 2025. <http://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

³³⁶ Mevsilî, age, s. 72.

³³⁷ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim: 04.08. 2025. <http://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

3.2.13. Sehiy Secdesi

“Son oturuşta yanılıp kıyama kalkan, kalktığı rek’atin secdesine gitmedikçe geriye döner. Kalktığı beşinci rek’atin secdesine gitmişse ona altıncı bir rek’at daha katar ve böylece bu namaz nafîleye çevrilmiş olur. Beşinciye altıncı rek’ati ekler; çünkü beş rek’atlık nafîle namaz meşrû olmaz.”³³⁸

İmam Muhammed dedi ki: altıncı rek’atı beşinciye ekler. Çünkü nafîle namaz beş rek’atlık meşru olmaz. Gerekçesi ise şöyledir: Bu kimsenin namazı bozulur ve namazın dışında kalır. Ona göre, namazın sadece bir yönü vardır. Nafîle namazlarda her iki rek’atin sonundaki oturuşu terk etmek namazı bozar.³³⁹

Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe (rh.a) görüşü ise şöyledir: Farz namazı bozar, namazın aslı nafîle olarak kalır. Rek’atlar çift duruma getirilir. Nafîle namazlarda her iki rek’atin ardından oturuşu terk etmek namazı bozmaz.³⁴⁰

3.2.14. Tilâvet Secdesi

“İmam namazda secde âyetini okuyunca secdeye varır ve cemaat ona uyar. Fakat imama uyanlardan biri secde âyetini okursa; ne imam ne de cemaat secdeye varmazlar.”³⁴¹

İmam Muhammed dedi ki: İşitme sebebi gerçekleştiği için ve secde manii ortadan namazın bitmesiyle kalktığı için işitenlerin hepsi tilavet secdesini yapar.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un görüşünü dikkate alanlar dedi ki: Cemaat kırattan kısıtlı olması dolayısıyla yaptığı işin hükmü yoktur. Yani secde âyetini okumasının bir sonucu yoktur.³⁴²

3.2.15. Hastanın Namazı

“Hasta: Gözü, kalbi ve kaşlarıyla ima etmez.”³⁴³

İmam Züfer dedi ki: Kalp ile ima eder. Çünkü niyet ve ihlâs gibi bazı farzlar, kalp ile yerine getirilebildiğine göre diğer farzlarda yerine getirilebilir.³⁴⁴

³³⁸ Mevsilî, age, s. 74.

³³⁹ Serahsi, age, s. 228.

³⁴⁰ age, s. 228.

³⁴¹ Mevsilî, age, s. 76.

³⁴² Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 05. 08. 2025. <http://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

³⁴³ Mevsilî, age, s. 77.

³⁴⁴ Serahsi, age, s. 217.

“Namazın bir kısmını ayakta kılip sonra ayakta durmaya gücü kalmayan kimse namaza başlamadan önce âciz olan kimse gibidir. Oturarak namaza başlayan bir kimse sonra ayakta durma gücünü kendisinde bulursa: Ayakta kılarak namazını tamamlar.”³⁴⁵

Yukarıdaki görüş, çoğunluk Hanefilerin görüşüdür.

İmam Muhammed, zayıf olanın kuvvetli üzerine bina edilmesi durumunu ihlal ettiği gerekçesiyle: “Bu kişi namaza ayağa kalkarak sıfırdan başlaması gerekir.” der.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ise bu durum ‘câizdir’ görüşündedirler.³⁴⁶

“İmâ ile namaz kılan sonra rûku ile secdeye varacak kuvvet bulursa, namazını bırakıp yeniden kılar.”³⁴⁷

İmam Züfer’e göre, yeniden kılmaz.³⁴⁸

“Gemideki bir kimsenin kıyıya çıkma gücü ve imkanı varsa; kıyam, rükû ve secdeyi tam olarak yerine getirebilsin diye kıyıya çıkması müstehaptır. Gemi seyir halinde olsa da namazını ayakta kılar. Ayakta kılmaya gücü yettiği halde oturarak kılarsa, kâfi gelir ama iyi etmemiş olur.”³⁴⁹

Ebû Hanîfe’nin görüşü yukarda bahsedildiği gibidir.³⁵⁰ Dayanağı ise ibn. Sîrîn’in rivayetidir: Makil nehri kıyısında Enes (r.a) bir geminin güvertesinde o ve biz oturmuş halde iken bize imamlık edip namaz kıldırdı. Çünkü gemide baş dönmesinin gerçekleşmesi ihtimali yüksekti.³⁵¹ İmâm-ı Azam’a göre bu durum mekruhtur.

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Namazın bir rüknü olan kıyamın terki caiz değildir. Bu durumda gemi kıyıya bağlanmış gibi olur. Özetle: İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’a göre caiz olmayan bu durum, İmâm-ı Azam’a göre mekruhtur.³⁵²

3.2.16. Gözü Görmeyenin Cuma Namazı

“Körün Cuma namazını kılmakla mükellef olup olmadığı hususunda ihtilâf vardır”³⁵³

³⁴⁵ Mevsilî, age, s. 77.

³⁴⁶ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim: 05. 08. 2025. <http://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

³⁴⁷ Mevsilî, age, s. 77.

³⁴⁸ Serahsi, age, s. 218.

³⁴⁹ Mevsilî, age, s. 78.

³⁵⁰ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri*, [Erişim: 05. 08. 2025. <http://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

³⁵¹ Mevsilî, age, s. 78.

³⁵² A. Sanalmiş (2022). Ahmed el-Hamevî’nin Gemide Kılınan Namazın Hükümüne Dair Risalesi: (Çeviri ve değerlendirme). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 40, 97-98.

³⁵³ Mevsilî, age, s. 82.

Ebû Hanîfe'ye göre, cuma namazı kılmak kör için farz değildir. Gerekçesi ise şöyledir: Görme engelli kişi kendisini camiye götürecek kişiyi bulsa bile yarı yolda kalma ihtimalinden dolayı mükellef değildir. Ayrıca 'gözleri görmemek' özür kabul edilir ve bu durum kişinin üzerinden farziyeti düşürür.³⁵⁴

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre, görme engelli kişiyi camiye götürecek bir refakatçi varsa o kişi için Cuma namazı farz olur.³⁵⁵

*"Bir beldenin halkı, camilerinin en büyüğünde toplandıklarında cami onları almazsa o yere 'şehir' denilir."*³⁵⁶

Ebû Yûsuf'un görüşü yukarıdaki gibidir. İmam Muhammed dedi ki: şehir, devlet reisinin şehir olarak kararlaştırdığı yere denir.³⁵⁷

*"İmam iki hutbe okur. Hutbede sadece Allah'ı zikretse de câiz olur."*³⁵⁸

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Hutbenin rüknü uzun olmasıyla; tahiyat miktarı hamd, senâ, salât ve mü'minlere dua etmekle tamamlanır. Ebû Hanîfe'nin görüşü ise, hutbenin rüknü "elhamdülillah" ve "sübhanallah" demekle tamamlanır. Dayanağı şudur: Hutbenin rüknü, Allaha hamd etmektir ve bu zikirlerde onun için yeterlidir.³⁵⁹

*"Hutbe okurken cemaatin orada hazır bulunması şarttır."*³⁶⁰

Ebû Hanîfe dedi ki: Cemaat için kişi sayısı imam ile birlikte dördtür. Delili ise şu âyete dayanır: "Allah'ın zikrine icabet ediniz"³⁶¹ Bu âyetteki emre göre; en az bir çağrıcı, bir zâkir hutbe okuyan (müezzin ve imam) ve davete icâbet eden iki kişi olmalıdır. Dilciler üç kişi için cem ifadesini kullanmışlardır. Bundan dolayı cem' üçten az olmamalıdır. İmam harici kişiler de imam özelliklerinde olmalıdır. Yani onların içinde de kadın ve çocuk bulunmamalıdır.³⁶² Sahih bir rivayetle İmam Muhammed de aynı görüştedir.

³⁵⁴ O. Şahin (2015). Cuma Namazı Mükellefiyeti. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (25), 438-439.

³⁵⁵ O. Şahin (2015). Cuma Namazı Mükellefiyeti. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (25), 438.

³⁵⁶ Mevsilî, age, s. 82.

³⁵⁷ H. Döndüren (1987). Cuma Namazı Ve Kılınma Şartları, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, c. 2, s. 2.

³⁵⁸ Mevsilî, age, s. 82.

³⁵⁹ S. Bozgeyik & İ. Sargın (2024). Dini, İçtimai Ve Hukuki Bir Kavram Olarak Hutbe, *İlsam Akademi Dergisi*, 4(2), s. 284.

³⁶⁰ Mevsilî, age, s. 83.

³⁶¹ *Kur'an-ı Kerim*, Cum'a 62/9.

³⁶² A. Caner (2019). "Cuma Namazının Sıhhati İçin Öngörülen Cemaat Sayısı Üzerine Bir İnceleme", *Academic Knowledge*, 2(2), s. 140.

Ebû Yûsuf'un görüşü ise şöyledir: İmam dışında iki kişi yeterlidir. Mantıkçıların cuma kelimesine verdikleri anlamı uygun görerek iki kişinin de cemaat olduğu hükmünü benimsemişlerdir.³⁶³

İmam Muhammed'in bir diğer ihtilâfı ise “*bir şehirde cuma namazı iki, üç yerde kılınabilir. Ama daha fazla yerde kılınması câiz değildir. Çünkü şehrin etrafı genişleyince halkın cuma namazı için bir uçtan diğerine gitmesi zorlaşır.*”³⁶⁴

Ebû Hanîfe dedi ki: Cuma namazı şehirde sadece bir yerde kılınabilir. Eğer iki yerde kılınması câiz olsaydı, diğer namazlar gibi bütün camilerde kılınması câiz olurdu ki bu imkânsızdır.³⁶⁵

Ebû Yûsuf'un görüşü de böyledir yalnız ayrıldığı nokta, ortasından nehir geçen bir şehir iki ayrı şehir gibi olacağından böyle bir durumda cuma namazı iki ayrı yerde kılınabilir.³⁶⁶

3.2.17. Özrü Olmayanın Cuma Namazını Kılmaması

“*Özrü olmayan bir kimsenin cuma namazının kılmayıp, öğle namazını kılması kerahetle câiz olur.*”³⁶⁷

İmam Züfer, câiz olmaz demiştir. Öğle vaktindeki farz, cuma namazıdır. Öğle namazı farza bedeldir. Asıl farz dururken bedele geçilmesiyle öğle namazını kılmakla emrolunur. Bu da öğle namazının, Cuma namazının bedeli olduğunu işaretir.³⁶⁸

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf dediler ki: Vaktin farzı öğle namazıdır. Mükellef üzerinden öğle namazının düşmesi cuma namazını eda etmesiyle olur. Namazın iadesi gerekmez.³⁶⁹

İmam Muhammed dedi ki: Vaktin farzı cuma namazıdır. Ama öğle namazını kılmakla cuma namazı mükellefiyeti kişinin üzerinden kalkar.³⁷⁰ Yine İmam Muhammed'den bir rivayete göre; öğle vaktinin farzı, cuma ve öğlen namazlarından herhangi birisidir. İkisinden biri eda edilmekle farz yerine getirilmiş olur.

³⁶³ agm, s. 140.

³⁶⁴ Mevsilî, age, s. 83.

³⁶⁵ age, s. 83.

³⁶⁶ A. Caner, agm, s. 129.

³⁶⁷ Mevsilî, age, s. 84.

³⁶⁸ Serahsi, age, c. 2, s. 32-33.

³⁶⁹ B. Akay (2006). *Mezheplerin Cuma namazının şartlarıyla ilgili görüşleri ve bu görüşlerin dayandığı deliller* (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 39.

³⁷⁰ agt, s. 39.

Mezhep içindeki kuvvetli görüş ve dayanağı şudur: Kişi Cuma namazını kılma imkânı bulamadığında öğle namazını kılmakla emrolunur. Çünkü mükellefiyet güce dayanır. Mükellef öğle namazını şahsen kılma gücüne sahiptir. Cuma namazını kendi başına kılma gücüne sahip değildir.

*“Fakat bu kimse öğlen namazını kıldıktan sonra cuma namazını da kılmak için câmiye gitmeye kalkışsa, öğlen namazı bâtil olur.”*³⁷¹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Kişi öğle namazını evinde kılar sonra cuma namazına gitmesi durumunda imamla beraber cuma namazına dahil olmadıkça namazı bâtil olmaz.³⁷²

Ebû Hanîfe’ye göre, evdeki öğlen namazı batıl olur.³⁷³

*“Ebû Hanîfe’ye göre, Ramazan Bayramında tekbirler sesli alınmaz. Delili ise şudur: Rivayete göre İbn. Abbas (ra) ramazan bayramında insanların tekbir aldıklarını işitince (âma olduğu için elinden tutup kendisini camiye götürmekte olan) kılavuzuna, “imam mı tekbir aldı?” diye sormuş. O da “Hayır” deyince, “insanlar delirdiler mi?” demiş. Esasında zikir sessiz yapılmalıdır. Tekbirlerin sesli olarak sadece kurban bayramında alınması ile ilgili nakiller vardır.”*³⁷⁴

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Kurban bayramında olduğu gibi, ramazan bayramında da tekbirlerin sesli alınması gerekir.³⁷⁵

4.18. Teşrik Tekbirleri

*“Bu tekbirler vâcibdir. Şehirde oturan halk tarafından erkek cemaatlerinde kılınan farz namazların ardı sıra getirilir.”*³⁷⁶

Ebû Hanife yukarıdaki görüşü savunur. Dayanağı: *“Allah’ı (cc) sayılı günlerde zikredin.”* âyetidir.³⁷⁷ İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Bu tekbirler farz namaza bağlı olduğundan, farz namaz kılan herkesin getirmesi vâcibdir.³⁷⁸

³⁷¹ Mevsilî, age, s. 84.

³⁷² B. Akay, agt, s. 41.

³⁷³ agt, s.41.

³⁷⁴ Mevsilî, age, s. 86.

³⁷⁵ age, s. 86.

³⁷⁶ age, s. 88.

³⁷⁷ Kur’an-ı Kerim. Bakara 1/203

³⁷⁸ Serahsî, age, c. 2, s. 44.

“Teşrik tekbirleri: Arefe gününün sabah namazından, bayramın birinci günü ikindi namazının sonuna kadar, olan sekiz vakitte getirilir.”³⁷⁹ Ebû Hanîfe de bu görüştedir.³⁸⁰

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Bayramın dördüncü günü ikindi namazının sonrasına kadar yirmi üç vakit, farz namazlarının hemen ardından getirilir.³⁸¹ Bu görüşlerini, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin görüşlerine dayandırırılar.³⁸² Bu konuda fetva, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf görüşüne göredir.³⁸³

3.2.19. Korku Halinde Kılınan Namaz

“İmamın cemaate farz bir namazı iki kısım halinde kıldırmasıdır.”³⁸⁴

Ebû Yûsuf'un görüşü: Hz. Peygamber'den (sas) sonra korku namazı kılmak câiz değildir. Delilini ise şu ayete dayandırır: “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursunlar.”³⁸⁵

İcmâ ise çok sayıda sahabî Taberistan'da bu namazı kılmışlar ve içlerinden hiç kimse karşı çıkmamıştır.³⁸⁶

“Korku şiddetlendiğinde herkes bineği üzerinde tek başına imâ ile gücü yettiği tarafa dönerek namazını kılar.”³⁸⁷

İmam Muhammed dedi ki; Binek üzerinde cemaatle korku namazı kılmak câizdir. Delili ise, hasta namazı konusunda geçen ‘yağmurda namaz’ bölümünde değinilen hadiste:³⁸⁸ Peygamber Efendimizin, farz namazı binek üzerinde cemaatle kıldırıldığı gibi, fırsat bulursa müslümanlar bu şekilde kılabilirler.³⁸⁹

Fetva, câiz olmadığı yönündedir. Aynı ayrı yerde buldukları için bu şekilde namaz, cemaatle namaz şeklinde olmamıştır.³⁹⁰

3.2.20. Kefen Bahsi

“İzâr, lifâfe ve bir de baş örtüsüyle kefenlenmek de câizdir.”³⁹¹

³⁷⁹ Mevsilî, age, s. 88.

³⁸⁰ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî,, *el-Camiü 'l-kebir*, Beyrut, 2000, s. 8; Serahsi, *el-Mebcut*, c. 2, s. 43.

³⁸¹ Mevsilî, age, s. 88.

³⁸² N. Kızılkaya (2008) Fikhî Bir Kavram Olarak Tekbîr, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11, 355.

³⁸³ Mevsilî, age, s. 88.

³⁸⁴ age, s. 88.

³⁸⁵ *Kur'an-ı Kerîm*. en-Nisâ 4/101

³⁸⁶ Mevsilî, age, s. 89.

³⁸⁷ age, s. 89.

³⁸⁸ El-Heysemî (1992). *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. 2, s. 217.

³⁸⁹ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 16. 08. 2025. <http://www.youtube.com/@FkhAkademisi>].

³⁹⁰ Mevsilî, age, s. 89.

Ebû Yûsuf'dan gelen rivayet şöyledir: Tesettür izâr ve lifafe ile gerçekleşir. Dolayısıyla kadına kefen olarak izâr ve lifâfe yeterlidir.³⁹²

Ebû Yûsuf'a göre bir kadın öldüğünde ona kefen bulma vazifesi kocasına aittir. Eğer kocası daha önce vefat etmişse mirasından ödenmelidir. Nikâh akdine bağlı miras bağı devam ettiği için kadının nafakasını karşılama vazifesi kocasının üzerinde nafaka hakkı³⁹³, bir sorumluluk olmasından dolayı cenaze harcamaları da kocaya ait kabul edilmektedir.

İmam Muhammed dedi ki: Nikâh akdi ölüm sebebiyle ortadan kalktığı için ölen kadının kefeni yoksa kocasının ona kefen temin etmesi gerekmez. Çünkü evlilik içinde kocasının ona giysi temin etmesi nikâh akdinin gereği idi.³⁹⁴

*“Bu namazı (cenaze) kıldırma öncelik hakkı devlet başkanındır.”*³⁹⁵

Ebû Yûsuf'tan gelen bir görüşe göre veli; namaz kıldırma önceliklidir.³⁹⁶

*“Ölü, namazı kılınmadan defnedildiğinde cesedin dağılmadığına kuvvetle kanaat getirilirse, kabri üzerine namaz kılınır.”*³⁹⁷

İmam Muhammed dedi ki: “Üzerine toprak dökmemişlerse ölüyü çıkarıp yıkarlar.

Çünkü bu yapılan, mezarı açıp içinden ölüyü çıkarmak sayılmaz.”³⁹⁸

*“Cenaze erkek de olsa kadın da olsa imam, onun göğüs hizasında bulunur. Sahih olan görüş budur.”*³⁹⁹

Ebû Yûsuf rivayete göre: Erkek cenazenin göğüs hizasında, kadın cenazenin bel hizasında dururmuş. Enes (ra) böyle yapmış ve “Hz. Peygamber (sas) böyle yapardı.” demiştir.⁴⁰⁰

*“İlk tekbirden sonra Allah Teâlâ'ya hamedilir. Fatihâ okunur.”*⁴⁰¹

Hasan'ın rivayetine göre Ebû Hanîfe: “sübhaneye okunması gerekir.” demiştir.⁴⁰²

³⁹¹ Mevsilî, age, s. 93.

³⁹² age, s. 93.

³⁹³ C. Erbay (2006). “Nafaka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, s. 282.

³⁹⁴ V.Sali Duman (2024). İslam Hukukunda Cenaze İşlemlerinde Kadının durumu, *Dini Araştırmalar*, Bursa, s. 178.

³⁹⁵ Mevsilî, age, s. 94.

³⁹⁶ İbn Abidin (2000). *Reddü'l-Muhtâr âlâ'd-Dürrü'l-Muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, c. 2, s. 217-218.

³⁹⁷ Mevsilî, age, s. 94.

³⁹⁸ age, s. 94.

³⁹⁹ age, s. 94; Alâeddin İbn Abidin zâde, *El-Hediyetül Alaiyye*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, s. 187.

⁴⁰⁰ Mevsilî, age, s. 94.

⁴⁰¹ age, s. 95.

⁴⁰² Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Namaz/ Cenaze Namazı/ Cenaze namazı nasıl kılınır?* [Erişim: 17.08. 2025].

3.2.21. Şehit Bahsi

“Şehid: Müşrikler tarafından öldürülen veya savaş meydanında yaralı olarak bulunan ya da müslümanlar tarafından zulmen öldürülmüş olup mirasçılarında bundan dolayı bir mal verilmesi gerekmeyen kimselerdir. Şehid eğer akıllı, bâliğ ve temiz ise yıkanmaz ve üzerine namaz kılınır.”⁴⁰³

Ebû Hanîfe: akıllı, bâliğ ve temiz ifadelerini eklemiştir ve bu görüşe sahiptir. Şehid olan çocuk, cünüp, âdetli ve lohusa kadının yıkanması gerekir görüşünü savunur.⁴⁰⁴ Cünüp konusundaki delili şu hadistir: Hazale b. Âmir (ra) cünüp olarak şehid edildiğinde onun bu özel durumunu vahiy ile bilen Hz. Peygamber (sas), “*Meleklerin Hanzala’yı yıkadığının gördüm*“ buyurmuş. Onun bedeninden su damladığını sahâbeler de görmüşlerdir.⁴⁰⁵ Ebû Hanîfe bunun doğru olduğunu tâlim maksadıyla böyle yapıldığını savunur.⁴⁰⁶ Çocuğun şehid edilmesi ile ilgili delili şöyledir: Şehidin üzerindeki kan, günahlarına kefaretsun diye şehidin yıkanmasını kaldırdık. Çocukta böyle bir günahkârlık olmadığından dolayı şehid çocuğun yıkanması gerekir.⁴⁰⁷

“*Ezici ağırlığı olan bir nesneyle öldürülen kimsenin yıkanması gerekir.*”⁴⁰⁸

Ebû Hanîfe, diyet ödenmesi gerekir demiştir.

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf ise, öldürenin de öldürülmesi gerekir, demişlerdir.⁴⁰⁹

<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/339/cenaze-namazi-nasil-kilindir>].

⁴⁰³ Mevsilî, age, s. 97.

⁴⁰⁴ B. Demir (2016). İslam Hukukçularının Şehidlerin Yıkanması Ve Üzerlerine Namaz Kılınmasıyla İlgili Farklı Yaklaşımları, *Ekev Akademi Dergisi*, 20 (66), 149.

⁴⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (2004). “Hanzala b. Ebî Âmir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 16, s. 342.

⁴⁰⁶ Mevsilî, age, s. 97.

⁴⁰⁷ İbn Abidin (2000). *Reddû'l-Muhtâr âlâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, c. 6, s. 359.

⁴⁰⁸ Mevsilî, age, s. 98.

⁴⁰⁹ age, s. 98.

3.3. ZEKÂT

3.3.1. Zekât Borcu

“Ebû Bekr er-Râzî dedi ki: Zekât’ın sene sonunda hemen verilme zorunluluğu yoktur.

Bilâhere de verilebilir. Zekât’ı verilmeyen mal telef olursa, o zekat’ın tazmini gerekmez.

Kerhî dedi ki: Zekât sene sonunda hemen ödenmesi gerekir.

İmam Muhammed’den nakledildiğine göre, malının zekâtını ödememiş kişinin şahitliği kabul edilmez.⁴¹⁰

İmam Züfer dedi ki: Gizli mallarda zekât borcu, borç kapsamında değildir. Zekâta mâni değildir. Gizli mallar; paralar, altınlar, gümüşler, ticaret malları. Bu mallardan Hz. Osman döneminde devlet zekât toplamamıştır, bunları kişilere bırakmıştır. Dolayısıyla bu mallardan borç isteme söz konusu olmadığı için önceki yılların zekât borcu, borç kapsamında değildir ve kullar tarafından ödenmesi talep edilen borçlar değildir. Mal sahibi öderse öder.⁴¹¹

Ebû Yûsuf dedi ki: Zekât ödemedi önce mal telef olursa zekât borcu düşer. Zekât malının üzerinden bir yıl geçtikten sonra zekât malını kişi kendisi tüketirse, kendisi telef ederse bu borç onun zimmetinde kalır. Başka bir mala sahip olduğunda önceki yılın zekâtı gerekir. Zimmetindeki borç onun zekât vermesine mâni değildir.⁴¹²

İmam Züfer’in hilâfına: Borç, aynî bir malda ise mesela nisab miktarına ulaşan bir malın üzerinden seneler geçse bile önceki yılların tümü için zekât farziyeti yoktur.⁴¹³

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre, hem zimmetteki hem de aynî bir mal telef olduysa; bunlar için zekât ödenmez.⁴¹⁴

İmam Muhammed dedi ki: Yıl içinde yeni gelen bir borç içinde o borç kadar maldan zekât verilmez. Ebû Yûsuf bunun tam tersi görüştedir.⁴¹⁵

“Malın tamamını sadaka olarak veren bir kimseden verirken zekâta niyet etmese dahi zekât borcu düşer.”

⁴¹⁰ age, s. 99.

⁴¹¹ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 18. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=0wkMmi1pYMk>].

⁴¹² Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 18. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=0wkMmi1pYMk>].

⁴¹³ Mevsilî, age, s. 100.

⁴¹⁴ age, s. 100.

⁴¹⁵ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, [Erişim: 18. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=0wkMmi1pYMk>].

İmam Züfer dedi ki: Kıyasa göre düşmemesi gerekir. Çünkü ortada bir niyet yoktur.⁴¹⁶

“Bir kimse malının bir kısmını sadaka olarak verirse...”⁴¹⁷

İmam Muhammed’e göre, tasadduk edilen kısmın zekâtı ortadan kalkar.

Ebû Yûsuf ise, zekâta niyet edilmeden tasadduk edilen kısma denk gelen zekâtın mükellefin elinde olan başka mallardan ödenmesi gerektiğini kabul eder.⁴¹⁸

“Mal-i Zimarın zekâtı yoktur.”⁴¹⁹

İmam Züfer dedi ki: Bu malların zekâtı ödenmelidir. Onun görüşüne göre zekâtın vücub sebebi, nisab miktarı mala sahip olmaktır. Malı kullanma imkânının olmayışı zekâta engel değildir.⁴²⁰

Mezhepte kabul gören genel görüş şöyledir: Söz konusu mallarda zekât vermek gerekmez.

Dayanakları ise Hz. Ali’den merfû ve mevkûf rivayet edilen şu sözdür: “Mâlû’-d-dimârda zekât yoktur.”⁴²¹ Zekâtın vücub sebebi nemalandırma özelliği bulunan nisâb miktarı mala sahip olmaktır. Kişi mal sahibi olsada o maldan tasarruf etme imkânı yoktur. Zekâtın vücub sebebi gerçekleşmemektedir.⁴²²

“Zekât, hayvanların tutan kısmından verilir. İki nisab arasında arta kalan miktarın zekâtı yoktur.”⁴²³

İmam Muhammed ve İmam Züfer dediler ki: Hem nisabı tutan kısımdan hem de iki nisab arasında kalan kısımdan zekât verilir. Bir adamın seksen koyunu olur da bunlardan kırk tanesi ölürse bunlardan zekât olarak yarım koyun vermesi gerekir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre ise, bir koyun vermelidir. Bir kimsenin dokuz devesi olurda bunlardan dört tanesi ölürse, bir koyun vermesi gerekir. İmam Muhammed ve İmam Züfer’e göre ise bir koyunun dokuzda birini vermesi gerekir. Çünkü iki nisab arasında kalan mal nemâlanan bir

⁴¹⁶ Mevsilî, age, s. 101.

⁴¹⁷ age, s. 101.

⁴¹⁸ İ. Kaplan (2023). “Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafı ve İhtilaf Sebepleri”, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9(1), 631.

⁴¹⁹ Mevsilî, age, s. 101.

⁴²⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, c. 2, s. 158-160.

⁴²¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed Zeylâî (1418). *Nasbû’r-râye li- tahrîci ehâdisi’l-Hidâye*, Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, c. 2, s. 334

⁴²² İ. Kaplan (2023). “Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafı ve İhtilaf Sebepleri”, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9(1), 628.

⁴²³ Mevsilî, age, s. 102.

maldır ve nimet-i kâmilemdir. Nemâlanan malın ve nimetin şükrünü ifâ etmek için bu malın zekâtını vermek gerekir.⁴²⁴

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un delilleri: “*Evkasta zekât yoktur*”⁴²⁵ hadisidir. “Evkas” kelimesi sâime hayvanlarda iki nisab miktarı arasında kalan hayvanlar anlamına gelir.⁴²⁶

“*Nisaba mâlik olan bir kimse daha senesi gelmeden bir veya daha çok senelerin zekâtını önceden verebilir ve yine aynı şekilde nisâbı tutan bütün malların zekâtını verebilir.*”⁴²⁷

İmam Züfer dedi ki: Bir kimse mülkiyetindeki nisab haricinde diğer nisablardan zekât verirse, bu kendisi için yeterli ve câiz değildir. Nedeni ise, zekâtın sebebinden önce edâsı câiz olmaz.⁴²⁸

Mezhebin görüşü ise, müstefad mal zekatın vücubu söz konusu olduğunda aslî mala tâbidir. Senenin doldurulması konusunda da aslî mala tâbidir. Bu durumda sene sanki her ikisininde üstüden geçmiş gibi olmaktadır.⁴²⁹

3.3.2. Sığırların Zekâtı

“*Altmış sığıra varıncaya kadar olan fazla sığırlar kendi hesabına uygun şekilde verilir.*”⁴³⁰ 40 ile 60 arası olan sığırların zekâtı olarak verilecek olan üç yaşına girmiş bir danaya ilaveten bir şey verilir mi konusunda Ebû Hanîfe'nin üç ayrı görüşü bulunur.

Ebû Hanîfe'den aktarılan İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un da katıldığı birinci görüş: Sığır sayısı 40 ise zekâtı üç yaşındaki bir dana verilmelidir.⁴³¹ 40 ile 60 arası ek olarak herhangi bir şey verilmesi gerekmez. Bunun gerekçesi “*Evkasta zekât yoktur.*”⁴³² hadisine dayanır. Buna göre hadiste geçen ‘evkas’ saime hayvanlarda iki nisâb arasında kalan hayvanlar mânâsı taşır.

⁴²⁴ Serahsî, age, c. 2, s. 176.

⁴²⁵ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (1421/2001). *Müsnedü'lmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v. Dğr Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, c. 36, s. 336, 337, 349.

⁴²⁶ İ. Kaplan (2023). “Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafı Ve İhtilaf Sebepleri”, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9(1), 628.

⁴²⁷ Mevsilî, age, s. 103.

⁴²⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, c. 2, s. 177.

⁴²⁹ Mevsilî, age, s. 103.

⁴³⁰ Mevsilî, age, s. 107.

⁴³¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, c. 2, s. 170.

⁴³² Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (1421/2001). *Müsnedü'lmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v. Dğr Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, c. 36, s. 336, 337, 349.

İkinci görüş, nâdirürrivâye'den nakledilir: Sığır sayısı 50'ye ulaşıncaya kadar sadece üç yaşında bir dana verilir. Sayı 50'ye ulaşıncaya, üç yaş bir dananın dörtte bir ederi ya da iki yaşına giren bir dananın üçte bir kıymeti hesap edilip ödenmelidir. Zâhirürrivâye'den üçüncü görüş: 40 ile 60 arasındaki hayvanlara da zekât verilmesi gereklidir. Sayı 40 olunca, üç yaşındaki danaya ek bu yaştaki bir hayvanın kırkta biri verilir. Sayı 42 olduğunda bir dananın kırkta ikisi verilir ve sayı 60 oluncaya dek bu şekilde hesaplanır.⁴³³

*“Zekât olarak bir yaşını tamamlamış olan koyun verilir.”*⁴³⁴

İmameyn dediler ki: Koyunlardan zekât olarak altı aydan büyük kuzu alınabilir.⁴³⁵

3.3.3. Atların Katırların ve Eşeklerin Durumu

*“Bir kimsenin karışık olarak sâime erkek ve dişi atları bulursa yahut sadece dişi atları olsa; dilerse her at için bir dinar zekât verir, dilerse kıymetlerini hesap edip her iki yüz dirhem için beş dirhem zekât verir.”*⁴³⁶

İmameyn dediler ki: Atlardan zekât verilmez. Bu görüşlerini şu hadise dayandırıyorlar: *“Müslümanın kölesi ve atı için zekât vermesi gerekmez.”*⁴³⁷

Ebû Hanîfe dedi ki: Atlara zekât verilir. *“Onların mallarından sadaka al”*⁴³⁸ âyetine dayanır. Ona göre bir kimsenin hepsi dişilerden oluşan bir at sürüsü olsa ya da saime, erkek ve dişilerden oluşan atları bulursa; isterse bir at için bir dinar,⁴³⁹ isterse atların ederlerini hesaplayıp her iki yüz dirhem için beş dirhem zekât verir.⁴⁴⁰ At sürüsü erkekse zekât verilmez. Gerekçe ise doğurma ve semizlenme yolu olmadığından nemâlanma yoktur. Zaten Ebû Hanîfe görüşüne göre, at eti yenmez.⁴⁴¹

Katırların ve eşeklerin zekâtı yoktur.⁴⁴²

*“Birer yaşını doldurmayan deve, sığır, oğlak ve kuzu için de zekât verilmez.”*⁴⁴³

Deve, koyun ve sığır yavrularında zekât yoktur. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed dedi ki: Bir kişinin 39 tane kuzusu bir tane de koyunu var ise bu bir tane koyun

⁴³³ Serahsî, age, c. 2, s. 186-187.

⁴³⁴ Mavsîli, age, s. 108.

⁴³⁵ age, s. 108.

⁴³⁶ age, s. 109.

⁴³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî (1992). *el-Câmi'u's-sahih*, İstanbul, Çağrı Yayınları, “Zekât”, 45.

⁴³⁸ *Kur'an-ı Kerim*. et-Tevbe, 9/103.

⁴³⁹ H. Sahillioğlu (1994). “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, c. 9, s. 352.

⁴⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, c. 2, s. 188-189.

⁴⁴¹ Mavsîli, age, s. 109.

⁴⁴² age, s. 109.

⁴⁴³ age, s. 109.

zekât olarak verilir. Diğer bir örnek ise, yine bir kişinin 29 tane yavru sığırı var ve bir tanede büyük sığırı varsa, büyük olan sığır zekât olarak verilir. Ebû Yûsuf bu görüşlerden farklı bir görüşe sahiptir. Hepsi yavru ise yavruardan da zekât olarak verilmesi gerekir. Yani bir kişinin 40 tane kuzusu varsa bir tane kuzu zekât olarak verilir. İmam Züfer ise, büyüklerin içinde kuzu varsa o kuzuda zekât olarak verilir.⁴⁴⁴ İmam Züfer delil olarak şu hadis-i şerifleri gösterir: Hz. Peygamber (sas) “Beş deve için (zekât olarak) bir koyun verilir.” buyurdu. Başka bir hadis-i şerifte de “Kırk koyundan bir koyun verilir.” buyurdu.⁴⁴⁵

Ebû Yûsuf’un delili ise, malın hepsi kuzu olduğu halde dışarıdan yaşını doldurmuş bir büyük koyun satın alarak zekât vermesinde mal sahibine zarar verme vardır. Ya da hiç vâcib değildir gibi kabul edilirse, fakirlere bir zarar var. Dolayısıyla o kuzulardan bir tanesinin zekât olarak verilmesi farz olur. Sürüdeki zayıf hayvanlardan verilmesi gibi.⁴⁴⁶

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’in delili Süveyd b. Gafle (ra) rivayetiyle gelen hadis-i şeriftir: “Hz. Peygamber (sas) tarafından gönderilen zekât memuru bize geldi onun şöyle dediğini işittim: bana verilen talimata göre sütteki hayvanlar için bir şey almayacağım.”⁴⁴⁷

“Ebû Yusuf’a göre: Kırk kuzuda bir kuzu, yüz yirmi bir kuzuda iki kuzu, iki yüz bir kuzuda üç kuzu, dört yüz kuzuda dört kuzu verilir. Sonraki her yüz kuzu için bir tane verilir. Otuz buzağıda bir buzağı, altmış buzağıda iki buzağı, doksan buzağıda üç buzağı, yüz yirmi buzağıda dört buzağı zekât olarak verilir.”⁴⁴⁸

Ebû Hanîfe deve yavrularından yirmi beş taneye bir tane, yetmiş altı deve yavrusu için iki deve yavrusu, yüz kırk beş deve yavrusu için üç deve yavrusu verilir ve bu böyle devam eder. Beş deve yavrusu için bir koyun kıymeti ile bir deve yavrusunun beşte birinin kıymetinden hangisi daha az ise o zekât olarak verilir. On deve yavrusu için iki koyunun kıymeti ile bir deve yavrusunun beşte birinin kıymetinden hangisi az ise o zekât olarak verilir. Beş deve yavrusu için bir deve yavrusunun beşte birinin kıymeti olarak zekât verilir.⁴⁴⁹

İmam Züfer ve Ebû Yusuf dedi ki: Bunlardan kendileri gibi bir yavru zekât olarak verilir. Nisâb miktarı, sâime hayvanlar senenin bir kısmı geçtikten sonra doğurlarsa

⁴⁴⁴ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Zekât-6, [Erişim: 21. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=0wkMmi1pYMK>].

⁴⁴⁵ Mevsilî, age, s. 109.

⁴⁴⁶ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Zekât-6, [Erişim: 21. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=0wkMmi1pYMK>].

⁴⁴⁷ Mevsilî, age, s. 109.

⁴⁴⁸ age, s. 109.

⁴⁴⁹ age, s. 110.

bunların anaları ölürse ve yavruların üzerinden bir sene geçerse, zekât vermek gerekir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre ise gerekmez.⁴⁵⁰

3.3.4. Altın ve Gümüşün Zekâtı

“Ayrı ayrı nisabları noksan olan altın ile gümüş, kıymet itibarıyla birbirlerine katılırlar.”⁴⁵¹

Mezhebin ittifak ettiği görüş: Altın, gümüş ve ticaret malları birbirine eklenerek zekâtlarının verileceğidir.

Ebû Hanîfe, altın ve gümüş değer açısından birbirini tamamlar görüşündedir.

İmam Muhammed ve Ebû Yusuf ise, altın ve gümüş nisab hesabında birbirini tamamlamaz görüşündedirler.⁴⁵²

“Altının nisabı yirmi miskaldır. Bunun yarım miskali zekât olarak verilir. Yirmi miskalden sonra her dört miskal için iki kirat zekât verilir. Gümüşün nisabı iki yüz dirhemdir. Bunun beş dirhemi zekât olarak verilir. Sonra her kırk dirhem için bir dirhem verilir.”⁴⁵³

Ebû Hanîfe'nin görüşü yukarıdaki gibidir. Dayanağı şu hadis-i şeriftir: *“İki yüz dirhemde beş dirhem zekât vardır. Ve her kırk dirhemde de bir dirhem zekât vardır.”⁴⁵⁴*

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un görüşü şöyledir: Altın ve gümüş nisabdan fazla olduğunda zekâtı da kırkta bir ölçüsüne göre hesap edilir. Onlar bu görüşlerini şu hadis-i şerif'e dayandırır: Hz. Ali (ra) rivayetine göre Hz. Peygamber (sas) buyurdu ki: *“İki yüz dirhemden beş dirhem zekât verilir. Fazlası da aynı nisbette hesaplanarak zekâtı verilir.”⁴⁵⁵*

“Mallar ticaret malı olmadıkça ve kıymetleri de altın veya gümüş nakitlerinden birinin nisabına varmadıkça zekâta tabi değildirler. Ticaret malının kıymeti de altın ve gümüşün kıymetine ilâve edilir.”⁴⁵⁶

Ebû Hanîfe dedi ki: Fakirler için daha yararlı olana göre kıymetlendirir.⁴⁵⁷

İmam Muhammed malının kıymetini bulunduğu yerde piyasada en çok kullanılan parayla belirler.⁴⁵⁸

⁴⁵⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, c. 2, s. 31-32.

⁴⁵¹ Mevsilî, age, s. 111.

⁴⁵² M. Erkal (2007). “Nisab”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 33, s. 138-140.

⁴⁵³ Mevsilî, age, s. 111.

⁴⁵⁴ Y. Yiğit, M. Keskin & İ. Karagöz (2013). *Zekât İlmihali*, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara, s. 91.

⁴⁵⁵ Mevsilî, age, s. 111.

⁴⁵⁶ age, s. 112.

⁴⁵⁷ age, s. 112.

3.3.4. Ekin ve Meyvelerin Zekâtı

“Az olsun, çok olsun; yağmur suları veya akarsuyla sulanan ekin ve meyvelerden öşür yani onda bir nisbetinde zekât alınır.”⁴⁵⁹

Ebû Hanîfe: Dayanıklı olup olmamasına bakılmaksızın tüm toprak ürünlerinin zekâtının verilmesi gerektiği görüşündedir. Dayanağı “Topraktan çıkan her üründe onda bir zekât vardır.”⁴⁶⁰ hadîsidir. Diğer ihtilâf konusu ise nisabın şart olup olmamasıdır. Ebû Hanîfe dedi ki: Hasattan elde edilen ürünün yağmur suyuyla sulanan kısmından onda bir, emek ve masrafla sulanan ürünün ise yirmide bir zekâtı verilir.⁴⁶¹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’un, zekâta konu olan toprak ürünleri konusundaki ihtilâfı: sebze ve meyvelerden en az bir yıl dayanıklı olanlarının zekâtının verileceğidir. Delilleri ise, başka hadislerle tashihe uğradığı noktasından yola çıkarak “Sebzelerde öşür yoktur.”⁴⁶² hadîsidir.

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’un, nisabın şart olup olmaması konusundaki ihtilâfları şöyledir: Kalıcı ve beş vesk miktarına ulaşmış ürün olması şartını koymuşlardır. Delilleri şu hadis-i şeriftir: “Beş veskten az olan mahsulatta sadaka yoktur.”⁴⁶³

“Yapılan masraf ve harcamalar zekâttan düşürülmez.”⁴⁶⁴

Ebû Yusuf dedi ki: Vesk ile ölçülemeyen pamuk, safran gibi ekinlerin; vesk ile ölçülebilen darı, mısır gibi şeylerin en ucuzunun beş vesk miktarındaki değeri kadar olduğunda öşürlerinin verilmesi gerekir. Açıklaması şu şekildedir: Hakkında nass bulunmayan ekinlerin öşürleri hakkında nass bulunan ekinlerin kıymeti kadar olduğunda verilir. En ucuz ekinlerin kıymetini ölçüye koymanın sebebi ise fakirlerin durumunu gözetmek içindir.⁴⁶⁵

İmam Muhammed dedi ki: “Yerden biten nesne kendi türünün değerinin kendisiyle ölçüldüğü ekinin en iyisinin beş misli kadar olduğu taktirde öşür vermek gerekir. Nisabı

⁴⁵⁸ Mergînânî, age, c. 2, s. 194-195.

⁴⁵⁹ Mevsilî, age, s. 113.

⁴⁶⁰ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân (1408/1988). *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, c. 8, s. 72.

⁴⁶¹ Y. Yiğit, M. Keskin & İ. Karagöz (2013). *Zekât İlmihali*, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara, s. 99.

⁴⁶² Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ et-Tirmizî (1998). *es-Sunen*, (thk.). Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf , Beyrut, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, “Zekât”, 13.

⁴⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî (1992). *el-Câmi ‘u’s-sahih*, İstanbul, Çağrı Yayınları, “Zekât”, 45.

⁴⁶⁴ Mevsilî, age, s. 114.

⁴⁶⁵ age, s. 114.

*hakkında nass bulunan en kıymetli ekinin miktarı ne ile ölçülüyorsa o ölçü esas alınmıştır. O da veskdir. Buna kıyas yapmak sahihtir.*⁴⁶⁶

*“Öşür vermenin farz olduğu vakit.”*⁴⁶⁷

Ebû Hanîfe’ye göre, üzerinden bir yıl geçmesi beklenmez. Mahsülün ortaya çıkmasıyla vâcib olur.

Ebû Yûsuf’a göre, tarım ürünlerinde zekât (öşür) ürün olgunlaştığında verilir.⁴⁶⁸

İmam Muhammed’e göre tarım ürünlerinde zekât (öşür), toplama yerine getirildiği vakit verilir.⁴⁶⁹

*“Öşür arazisinden çıkarıldığı zaman; az olsun, çok olsun, baldan da öşür alınır.”*⁴⁷⁰

Ebû Yûsuf, balın zekâtında nisab şartı arar. Ondan gelen üç rivayet vardır: Birincisi, “bal on rıtıl miktarına ulaşırsa (bir rıtıl 130 dirhem, 442 gramdır.) bir rıtıl öşür verilir.”⁴⁷¹ İkinci görüş, en ucuz toprak ürününden kile⁴⁷² ile ölçülebilen beş vesk miktarıdır. Üçüncü görüş ise, bal on kırba⁴⁷³ olduğunda öşür vermek farz olur. Delili: Hz. Peygamber, Beni Seyyare’den bu miktarda öşür almıştır.⁴⁷⁴

İmam Muhammed dedi ki: Bal “beş kırba olduğunda öşür vermek farz olur.”⁴⁷⁵ İmam Muhammed’den başka bir rivayette ise balın nisabı beş faraktır.⁴⁷⁶

3.3.5. Öşür Arazisinin Haraç Arazisi Oluşu

*“Öşür arazisini bir zimmî satın alınca, orası haraç arazisi haline gelir.”*⁴⁷⁷

Ebû Hanîfe ve İmam Züfer’in görüşü yukarıdaki gibidir. Zimmî mülkiyetine sahip olduğu süre içinde buradan haraç ödemekle yükümlü olur.⁴⁷⁸ Ebû Hanîfe gerekçesini şu Ayet-i Kerimeye dayandırır: “*Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin.*”⁴⁷⁹

⁴⁶⁶ age, s. 114.

⁴⁶⁷ age, s. 114.

⁴⁶⁸ İbn Abidin, age, Beyrut: Dârü'l-Fıkr, c. 1, s. 117.

⁴⁶⁹ M. Erkal (2007). “Öşür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 34, s. 99.

⁴⁷⁰ Mevsilî, age, s. 114.

⁴⁷¹ age, 226.

⁴⁷² C. Kallek (2002). “Kile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, c.25, 568.

⁴⁷³ M. Erdoğan (2019). *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri*, İstanbul, Ensar Neşriyat. s. 362.

⁴⁷⁴ Mevsilî, age, s. 114.

⁴⁷⁵ age, 114.

⁴⁷⁶ C. Kallek (1995). “Farak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 12, s. 164-165.

⁴⁷⁷ Mevsilî, age, s. 114.

⁴⁷⁸ M. Erkal (2007). “Öşür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 34, s. 99.

⁴⁷⁹ *Kur'an-ı Kerim*, En'am 55/141.

Ebû Yûsuf'a göre toprak statüsü değişmez ama iki kat öşür vergisi verir. Hz. Ömer'in Benî Tağlib hıristiyan kabilesine uyguladığı vergilendirmeyi baz alır.

İmam Muhammed dedi ki: Toprak statüsü değişmez, tek öşür verir.⁴⁸⁰ Çünkü öşür araziye göre verilir. Mal sahibine göre değişmez. Tıpkı haraç gibi.⁴⁸¹

3.3.6. Zekâtı Verilmeyen Bazı Mallar

“İnci, anber, mercan gibi denizden çıkarılan şeyler için zekât verilmez.”⁴⁸²

Ebû Yusuf dedi ki: Beşde birinin verilmesi gerekir. Çünkü Hz. Ömer (ra) denizden çıkarılan anber içinde beşde bir oranında zekât alırdı. Hz. Ömer'in Ya'la b. Ümeyye'ye yazdığı mektupta bildirdiği “Allah'ın denizden çıkardığı şeylerden beşte bir oranında zekât vardır” görüşünden yola çıkarak denizden çıkarılacak balık, değerli eşya, mücevherat ve madenlerin zekâta tabi olacağı sonucuna ulaşmıştır.

İmam Muhammed dedi ki: “Anber balığının yediği bir deniz otudur. Zekât vermek gerekmez.”⁴⁸³

3.3.7. Âşir (Zekât Toplama Memuru)

“Bir tacir senesinin dolmadığını yahut borçlu olduğunu veya zekâtını başka bir memura verdiğini yahut şehirdeki fakirlere verdiğini iddiâ ve yemin ederse, iddiâsı doğru kabul edilir.”⁴⁸⁴

Bu görüş İmam Muhammed ve Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Bu görüşü kabul edenler, tacir zekât ile ilgili bir yalana başvursa onu yalanlayacak bir âşir bulur karşısında ama oruç ve namaz bizzat yapılan bir eylem olduğu için ve karşısında yalanlayacak biri olmadığı için yemin ettirilmez.⁴⁸⁵

Ebû Yusuf dedi ki: Nasıl ki bir kişi ‘oruç tuttum, namaz kıldım derken yemin etmesi gerekmiyorsa, bu durumda da yemin etmesi gerekmez.’⁴⁸⁶

“Bunlardan domuz hariç şarabın kıymetinin onda biri zekât olarak alınır.”⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ M. Erkal (2007). “Öşür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 34, s. 100-103.

⁴⁸¹ Mevsilî, age, s. 114.

⁴⁸² age, s. 115.

⁴⁸³ age, s. 115.

⁴⁸⁴ age, s. 116.

⁴⁸⁵ age, 116.

⁴⁸⁶ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Zekât-12, [Erişim: 22. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=MXaMMmNzktU>]

⁴⁸⁷ Mevsilî, age, s. 116.

İmam Züfer dedi ki: Gayr-ı müslimler için mal değerinde olma açısından domuz ve şarap aynı değerde olduğundan her ikisinin de onda birinin ederi onlardan zekât olarak alınır.

Ebû Yusuf dedi ki: Domuz ve şarap birlikte ticaret malı olarak âşirin yanına götürülürse, şaraba bağlı olarak domuzunda kıymetinin onda biri ayrı ayrı götürülürse, yalnız şarabın kıymetinin onda biri zekât olarak alınır.⁴⁸⁸

3.3.8. Madenlerin Zekâtı

*“Müslüman veya zımmî bir kimse öşür veya haraç arazisinde altın, gümüş, demir, kurşun veya bakır bulursa; bunların beşte birini devlete verir, kalanı kendisinin olur. Bu madenleri evinde bulursa bir şey vermesi gerekmez.”*⁴⁸⁹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dedi ki: Ev ve arazide bulunan madenlerin zekâtının verilmesi farzdır. Delilleri, Hz. Peygamberden mutlak bir şekilde gelen şu hadis-i şeriftir: *“Definelerde beşte bir oranında zekât alınır.”*⁴⁹⁰

*“Bir kimsenin hanesinde cahiliyet devrine ait gömülü bir mal bulunursa bu o hane sahibinindir. O yerin sahibi de orası fethedildiğinde devlet başkanı tarafından sınırları çizilerek ilk olarak kendisine verilen kimsedir.”*⁴⁹¹

Ebû Yusuf’a göre, bulunan gömü bulan kişiye aittir. Beşte birini zekât olarak devlete vermek gerekir.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre, hazinenin olduğu yer müslümanların fethi ile ganimet olarak ilk kime verilmişse onun veya onun soyundan gelenlerindir. Hazineye sahip olma sebebi ise o yerin ilk sahibi olmasıdır.⁴⁹²

3.3.9. Kendilerine Zekât Verilecek Kimseler

*“Miskin: Hiç bir şeye sahip olmayan kimse”*⁴⁹³

Ebû Yûsuf’un rivayetinde Ebû Hanîfe’nin miskin tanımı şöyledir: “Fakir dilenen, miskin dilenmeyen kimsedir.”⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ Mevsilî, age, s. 116.

⁴⁸⁹ age, s. 117.

⁴⁹⁰ Mevsilî, age, s. 118.

⁴⁹¹ age, s. 118.

⁴⁹² İ. Kaplan (2023). “Hanefi İmamların Zekât Konusundaki İhtilafları Ve İhtilaf Sebepleri”, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9(1), 640.

⁴⁹³ Mevsilî, age, s. 118.

⁴⁹⁴ age, s. 118.

Hasan'ın rivayetinde, Ebû Hanîfe'nin miskin tanımı şöyledir: "Fakir dilenmeyen, miskin dilenen kimsedir."⁴⁹⁵

*"Fakir olup savaşa katılmayan mücahidler ve hac yolunda muhtaç kalan hacılar"*⁴⁹⁶

Ebû Yûsuf dedi ki: Ayet-i Kerîmede geçen: "Allah yolunda çalışıp cihad edenler"⁴⁹⁷

gönüllü olarak savaşçı cihad edenlerdir. Maaşlı olmadıkları durumlar için zekât verilir.

İmam Muhammed'e göre, Allah yolundan kasıt hac yolunda olanlardır.⁴⁹⁸

3.3.10. Zekât Verilmeyecek Kimseler

*"Kişi zekâtını zımmîye veremez. Ancak zımmîye keffaret, adak ve fitir sadakası gibi zekâttan başka sakalar verilebilir."*⁴⁹⁹

Ebû Yusuf dedi ki: Zımmîye keffaret, adak ve fitir sadakası da verilemez.⁵⁰⁰

Hanefî fakihler, fakir zımmîlere farz olmayan sadakaların verilebileceğinde görüş birliği etmişlerdir.⁵⁰¹

*"Bir kimse kendi ailesine zekâtını veremez."*⁵⁰²

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Zekâta niyet ederek kadının fakir kocasına verdiği malın zekât olarak geçerli olacağına hükmetmişlerdir. Delilleri, kocasına sadaka verip veremeyeceğini soran İbn. Mes'ud (ra)un zevcesi Zeynep (ra) e Hz. Peygamber (sas) şöyle buyrmuştur: "Sana hem sadaka verdiğin ve hem akrabalık hakkını gözettiğin için iki ecir vardır."⁵⁰³

Ebû Hanîfe'ye göre, kadın kocasına zekât veremez.⁵⁰⁴

*"Hâşimîlerin kölelerine de zekât verilmez."*⁵⁰⁵

Ebû Hanîfe'ye göre: Haşimîye ganimetlerin beşte birinin verilmediği zaman zekât verilebileceğini; Ebû Yusuf'un ihtilâfına, Hâşimî'nin Haşimîye zekât verebileceği nakledilir.

⁴⁹⁵ age, s. 118.

⁴⁹⁶ Mevsilî, age, s. 119.

⁴⁹⁷ Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/60.

⁴⁹⁸ R. Aizatullof (2013). *Zekât, Hac ve Umre Konularında Hanefî İmamların ve Şâfiîlerin Farklı Görüşleri ve Dayandığı Deliller* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 88.

⁴⁹⁹ Mevsilî, age, s. 120.

⁵⁰⁰ age, s. 120.

⁵⁰¹ M. Erkal (2013). "Zekât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 44, s. 207.

⁵⁰² Mevsilî, age, s. 120.

⁵⁰³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ğazvîni İbn Mâce (2009). *Sunenu İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el'Arna'û Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, "Zekât", 24.

⁵⁰⁴ Mevsilî, age, s. 120.

⁵⁰⁵ age, s. 121.

Gereğesi hadis-i şerifte geçen “İnsanların mallarının kırı” sözüyle Haşimîler dışındaki insanlar kastedilmiştir. Haşimî dışındakilerin onlara zekât vermeleri haramdır.⁵⁰⁶

“Bir fakire bir defada nisab miktarı veya daha çok zekâtın verilmesi mekruh olmakla birlikte câizdir.”⁵⁰⁷

İmam Züfer dedi ki: Caiz olmaz. Bu şekilde yapmak sanki zengine zekât vermek gibi olur. Verilenin zekât olarak gerçekleşmesine engeldir.

Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, Ebû Yûsuf: mekruhta olsa caizdir demişlerdir. Delilleri: Bu kişinin zengin olması edadan sonradır yani zekât verildikten sonra gerçekleşmiştir. Zenginliğin gerçekleşmesi zekâtın verilmesine yakın olduğu için kerahet meydana gelmiştir.⁵⁰⁸

“Fakir zannedip de zekât verdiği kimsenin zengin veya Hâşimî sülalesinden olduğu ya da harbî veya zimmî olduğu anlaşılırsa yahut karanlıkta verir de sonra babasına ve oğluna vermiş olduğu meydana çıkarsa; bu kimse zekât borcunu vermiş olur.”⁵⁰⁹

Ebû Yusuf dedi ki: Dikkatli davranmadığından dolayı zekât veren kişinin kesin yanıldığı anlaşılırsa zekâtını yeniden vermesi gerekir.⁵¹⁰

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’in bu konudaki görüşleri ise şöyledir: Bu kişi zekât görevini yerine getirmiştir. Araştırdıktan sonra zekâtını verirse zekât borcu kendisinden düşmüş olur.⁵¹¹

3.3.11. Fıtır Sadakası

“Fıtır sadakası, aslî ihtiyaçlarından fazla nisab miktarı bir mala sahip olan hür ve müslüman herkese vâcibdir. Bu kimseler kendilerinin fitrelerini vermekle mükellef oldukları gibi küçük çocuklarının, hizmet için kullandıkları kölelerinin ve kendilerinden çocuğu olan cariyelerinin, müslüman olmasalar bile fitrelerini vermekle mükelleftirler.”⁵¹²

⁵⁰⁶ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Zekât-15 [Erişim: 23. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=MXaMMmNzktU>]

⁵⁰⁷ Mevsilî, age, s. 121.

⁵⁰⁸ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Zekât-16 [Erişim: 23. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=MXaMMmNzktU>].

⁵⁰⁹ Mevsilî, age, s. 122.

⁵¹⁰ İ. Kaplan (2023). “Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafı ve İhtilaf Sebepleri”, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9(1), 644.

⁵¹¹ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). / Zekât ve Sadaka/ Zekât Verilen Kişinin Zengin Olduğu Ortaya Çıkarsa Ne Yapmak Gerekir?[Erişim: 23.08.2025. <https://kurul.diyinet.gov.tr/Cevap-Ara/451/zekat-verilen-kisinin-zengin-oldugu-ortaya-cikarsa-ne-yapmak-gerekir?>].

⁵¹² Mevsilî, age, s. 123.

Ebû Yûsuf dedi ki: Bir kişi karısının ve geçimini temin etmekte olduğu büyük çocuklarının fitır sadakalarını emirleri olmadan verse geçerlidir. Adete göre o izinlidir.⁵¹³

3.3.12. Fıtır Sadakasının Miktarı

“Buğdaydan veya buğday unundan yarım sa’ veya arpadan ya da arpa unundan kuru hurma veya kuru üzümünden bir sa’ verilir.”⁵¹⁴

Ebû Hanîfe’den gelen bir rivayette: Kuru üzümünden de aynı buğdaydan olduğu gibi yarım sa’ verileceğini çekirdeğiyle yenilen kuru üzümün buğday gibi çekirdeği olduğu birbirlerine benzedikleri ifade edilmiştir.⁵¹⁵

“Ya da bunların kıymetleri fitre olarak verilir.”⁵¹⁶

Ebû Yûsuf dedi ki: İhtiyatlı olanı buğday olarak vermektir. Bir kimse buğday yer başka gıda maddelerinden fitre verirse mekruh olur. Buğdaydan vermesi daha faziletlidir.⁵¹⁷

“Bir sa’, sekiz Irak rıtına eşittir.”⁵¹⁸

Ebû Yûsuf dedi ki: 5: 1/3 rıtlı, Medinelilerin sa’dır.⁵¹⁹ Medineliler bunu Hz. Peygamberden böyle rivayet etmişlerdir.⁵²⁰

Mezhepteki kuvvetli görüş ise, Resûl-i Ekrem’in 1 müd su ile abdest aldığı, 8 rıtlılık bir sa’ ile de gusûl ettiğidir.⁵²¹

⁵¹³ age, s. 123.

⁵¹⁴ age, s. 123.

⁵¹⁵ age, s. 123.

⁵¹⁶ age, s. 123.

⁵¹⁷ A. Ertan Ulukan (2020). *Oruç Keffareti, Fidyeye ve Fıtır Sadakasındaki Fıkıhî Hükümler* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 114.

⁵¹⁸ Mevsilî, age, s. 124

⁵¹⁹ A. E. Ulukan, agt, s. 108.

⁵²⁰ age, s. 124.

⁵²¹ C. Kallek (2008). “SA”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 35, s. 317-319.

*“Malı olan küçük çocuğun velisi ona ve ona ait kölenin fitrelerini çocuğun malından verir.”*⁵²²

İmam Muhammed dedi ki: Çocukların fitreleri babaları tarafından ödenir.⁵²³

⁵²² Mevsilî, age, s. 124.

⁵²³ Yunus Vehbi Yavuz (1996). “Fire”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 13, s. 160-161.

3.4. ORUÇ

3.4.1. Orucun Haram Olduğu Günler

“Ramazan orucu ve günü belirlenmiş adak orucuna gecenin başlangıcından ertesi günün yarısına kadar niyet edilebilir. Bu niyet mutlak bir oruca niyet edildiği gibi nafîle bir oruca da edilmiş olabilir.”

İmam Züfer dedi ki: Mukim ve sağlıklı kimse için ramazan orucunda niyet şartı aranmaz. Bu farz orucun zamanı belirlenmiştir. Başka bir oruç tutulamayacağı kesindir. Orucun yasaklarına uyulduğu takdirde Ramazanın farz orucu yerine getirilmiş olur.⁵²⁴

Mezhepteki çoğunluk görüş ise şöyledir: Oruç bir ibadet olması dolayısıyla niyetsiz tutulması durumunda geçerli olmaz. Ramazanın her günü için ayrı niyet edilmesi gerekir. Sıkıntı ve zorluğu gidermek için bu süre, fecirden sonra yani güneş batması ile ertesi gün tepe noktasına gelmesine 10 dakika kalıncaya kadar ki süredir. Bu niyetin geçerli olması şartı şudur: İmsaktan sonra oruca aykırı bir iş yapmaması gerekir. Kazâ, keffâret ve zamandan bağımsız adak oruçlarında imsak vakti sınırdır.⁵²⁵

*“Ramazanda yolcu veya hasta olanlar başka bir vâcib oruca niyet ederek oruç tutarlarsa bu ramazan orucu değil de niyet ettikleri oruç olur. Fakat başka bir vâcib oruca niyet etmeden oruç tutarlarsa bu ramazan orucu olur.”*⁵²⁶

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: İki durumda da tutulan oruç ramazan orucu olur. Hasta ve yolcunun ramazanda oruç tutmama ruhsatı vardır. Oruç tuttuğu takdirde ruhsat sebebi ortadan kalkmış olur, mukim kimse konumuna geçer. Mükim kimse başka bir oruca niyetlense bile orucu ramazan orucu oluyorsa aynı şekilde misafirde başka oruca niyet etse bile niyet etmiş olduğu orucun ramazan orucu olacağını açıklamışlardır.⁵²⁷

Ebû Hanîfe'nin nakledilen iki görüşten biri Ebû Yusuf'a aittir: “ Bu orucun niyet ettiği nafîle oruç olacağı” görüşüdür. İkincisi Hasan b. Ziyad'ın rivayetiyle: “Bu orucun ramazan orucu olacağı” şeklindeki görüşüdür. Ebû Hanîfe; orucun misafir kişi üzerinede farz olduğunu, kolaylık olsun diye ona ruhsat verildiğini, kişinin üzerinde borç orucu olduğundan bu borca niyetlenmiş olsa da ona ruhsat verilmesi gerektiğini, ahirete oruç borçlusu olarak

⁵²⁴ A. Çeşme (2010). *El- Mevsilî'nin El-Muhtâr'ında Züfer'e Ait Görüşlerin Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 45.

⁵²⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). [Erişim: 24.08. 2025. <https://kurul.diyenet.gov.tr/Cevap-Ara/462/oruca-ne-zaman-ve-nasil-niyet-edilir>].

⁵²⁶ Mevsilî, age, s. 127.

⁵²⁷ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Fethu bâbi'l-'inâye*, Beyrût: Darü'l Erkâm, c. 1, s. 560.

gitmemek için bu hususta daha çok rahmete muhtaç olduğunu savunmuştur. Hasta olan kişi de mutlak bir niyetle ramazan orucuna niyet etse bu oruçta ramazan orucu olur. Oruç tutabildiğine göre sağlıklı gibi değerlendirilir.⁵²⁸

3.4.2. Ramazan Hilâlinin Tespiti

*“Gökte bulut, toz vb. ayın görülmesine engel teşkil eden şeyler varsa âdil olan bir kişinin hilâli gördüğüne dair şهادeti kabul edilir. Bir kimsenin hür, köle veya kadın olması fark etmez.”*⁵²⁹

İmam Muhammed dedi ki: Halk ramazanı tamamlasa ve şevval hilâlini görmese bayram eder. Ramazan orucu bir kişinin şahitliği ile başlamışsa ve hilâl bir kişinin şهادetiyle sabit olmuşsa bu görüşü geçerlidir. Daha önce böyle bir tespit yapılmayıp karar bu şekilde olmazdı.⁵³⁰

Ebû Hanîfe dedi ki: Bu durumda tedbiren bayram etmezler.⁵³¹

*“Gökte herhangi bir engel yoksa o zaman bir kişinin değil de, haber vermeleriyle kesin bilgi hasıl olacak bir topluluğun şهادette bulunması gerekir.”*⁵³²

Ebû Hanîfe Hasan'ın rivayetinde: Rü'yet-i hilâlde iki adil kişinin şهادetini yeterli görmüş.⁵³³

3.4.3. İhtilâf-ı Metâlî

*“Bir bölgede hilâlin görüldüğü sabit olursa, herkesin ona uyması gerekir.”*⁵³⁴

Ebû Yûsuf'dan nakledildiğine göre, şehir halkı yirmi dokuz gün tutmuşsa hiç tafsilatsız bir gün kaza etmesi gerekir. Zayıf bir görüşe göre ihtilâf-ı metâlîye göre hüküm değişir.⁵³⁵

*“Gökte bir engel olmadığı zaman kalabalık bir topluluğun şهادeti gerekir.”*⁵³⁶

Ebû Hanîfe dedi ki: “Diğer hukuk mes'elelerinde olduğu gibi, bu mes'elede de iki adamın şهادeti gerekir.”⁵³⁷

⁵²⁸ İ. Yıldırım (2023). *İslam Fıkında Oruç Tutmamayı Mubah Kılan Durumlar* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, s. 45.

⁵²⁹ Mevsilî, age, s. 129.

⁵³⁰ İ. Yücel (1998). “Hilâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 18, s. 4.

⁵³¹ Mevsilî, age, s. 129.

⁵³² age, s. 129.

⁵³³ İ. Yücel “Hilâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 4.

⁵³⁴ Mevsilî, age, s. 129.

⁵³⁵ İ. Köksal (2008). “Ru'yet-i Hilal Meselesi”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), s. 4.

⁵³⁶ Mevsilî, age, s. 129.

“Zilhicce ayı da şevval gibi ortaya çıkarılır. Bir kimse gündüz vaktinde zevalden evvel veya sonra ramazan veya şevval hilalini görürse, o hilâl gelecek olan gecendir.”⁵³⁸

Ebû Yusuf dedi ki: zevalden sonra görmüşse böyledir. Önce görmüş ise geçen geceye aittir.⁵³⁹

Ebû Yusuf’dan gelen rivayetteki görüş şöyledir: o gün müftü ve adamları oruçlu olurlar. Halk zeval öncesine dek oruçlu gibi bekletilir. Zevalden sonra ise oruç tutulmaz. Kerahet durumunda olmamak için müftü oruç tutabilir lakin halk için böyle bir durum söz konusu olmaz.⁵⁴⁰

3.4.4. Orucu Bozup Hem Kazâ Hem Keffâret Gerektiren Durumlar

“Ramazanda oruçlu iken kasden iki yoldan biriyle cinsî münasebette bulunan veya kendisine cinsî temas yapılan kimseye; gıda veya deva maksadıyla bir şey yiyen veya içen kimseye hem kaza, hem de zihâr keffâreti gibi keffâret gerekir.”⁵⁴¹

Ebû Hanîfe dedi ki: Ramazanda oruçluyken zekerin makada sokulması ile keffâret gerekmez.

Mevsilî dedi ki: Keffâret gerekmesi için oruçlunun cinsî münasebette bulunduktan sonra meni akması şartı aranmaz. O kişiye hem kazâ hem keffâret gerekir.⁵⁴² Sunnet mahallinin girmesi keffâret için yeterlidir.⁵⁴³ Âlimlerin çoğunluğu, ramazan ayında tutulan orucun kasden ve mazeretsiz olarak bozulmasının keffâreti gerektirdiğini Hz. Peygamberden rivayet edilen hadisler eşliğinde kabul etmişlerdir.⁵⁴⁴ Kadın bu işte gönüllü ise onun için de hem kazâ hem keffâret gerekir. Gusül ve zinâ durumunda had cezası gibi. Kocasını için uygulanacak hükümler aynen ona da uygulanır. Çünkü bu fiil kendisinde ortaklığı ile gerçekleşmiştir.⁵⁴⁵

“Eğer bir kadın kocasını kendisiyle cinsî münasebete zorlar ve bu sebeple cinsî münasebet vaki olursa, ikiside keffâretle mükellef olur.”⁵⁴⁶

⁵³⁷ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Oruç, [Erişim: 24. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=Xqv2qDtUQQA>].

⁵³⁸ Mevsilî, age, s. 130.

⁵³⁹ age, s. 130.

⁵⁴⁰ age, s. 130.

⁵⁴¹ age, s. 131.

⁵⁴² age, s. 131.

⁵⁴³ İbrahim Kafi Dönmez (2007). “ORUÇ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 33, s. 422.

⁵⁴⁴ Hüseyin Atay (1997). *Kur'an'a göre araştırmalar*, Ankara, c. 1-3, s. 31-32.

⁵⁴⁵ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Oruç, [Erişim: 25. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=YJzbi0hZJb0>].

⁵⁴⁶ Mevsilî, age, s. 131.

İmam Muhammed'e göre: burada kocasını kadın zorlamışsa erkek zorlanmıştır ve kefarete erkek için gerekmez. Kadın fecrin doğduğunu bilerek kocasından gizler ve cinsî münasebet gerçekleşirse, kadına kefarete gerekir.⁵⁴⁷

*“Kadın adet görür veya erkek oruç açmayı mubah kılan bir hastalığa yakalanır da oruçlarını açarlarsa, kefarete mükellefiyeti ortadan kalkar. O günün orucunu tutmasının mecburî olmadığı anlaşılmıştır. Kefâret, tutulması mecburî olan gündeki orucun bozulmasıyla vâcib olur. Ama seferilikte böyle bir hal yoktur. Zira kefarete Allah'ın bir hakkı olarak vâcib olmuştur. İptal edilemez. Adet hali ve hastalıkta da böyle bir durum yoktur. Zorla yolculuğa çıkarılan kimse orucunu açarsa kefarete mükellefiyeti ortadan kalkmaz.”*⁵⁴⁸

İmam Züfer dedi ki: Keffâret, zorla gidilen yolculukta da tıpkı âdet ve hastalıkta olduğu gibi orucun açılmasıyla ortadan kalkmıştır.⁵⁴⁹

3.4.5. Orucu Bozup Yalnız Kaza Gerektiren Durumlar

*“Burun veya kulağına ilaç damlatan, karındaki veya başdaki bir yarasına ilaç koyan ve bu ilacın karnına veya dimağına ulaştığı kimse, demir yutan, ağız dolusunca kusan kimsenin, ramazandan sonra kaza etmesi gerekir.”*⁵⁵⁰

İmam Muhammed ve Ebû Yusuf dediler ki: Yaraların üzerine ilaç koymakla oruç bozulmaz. Gerekçeleri ise orucun bozulması için vücuda giren şeyin vücuttaki bir açıklıktan girmiş olması şarttır. Peygamberimizden de böyle bir durumda orucun bozulduğuna dair bir rivayet bulunmamaktadır.⁵⁵¹

Ebû Hanîfe dedi ki: İlaç kuru da olsa ilacın vücut içine ulaştığı anlaşılırsa oruç bozulur. Yaş olsa ve yaranın vücut içine ulaşmadığı bilirse oruç bozulmaz. İç kısma iyice nüfuz etmemek şartı ile cilt yaralarına konan ilaç orucu bozmaz.⁵⁵²

*“Bir kimse kendi müdahalesiyle ağız dolusu kusarsa, orucu bozulur.”*⁵⁵³ Çünkü bu hususta Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: Bir kimse kusarsa orucunu kaza etmesi gerekmez. Ama kendi müdahalesiyle kusarsa, orucunu kaza etmesi gerekir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Oruç, [Erişim: 25. 08. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=YJzbi0hZJb0>].

⁵⁴⁸ Mevsilî, age, s. 131.

⁵⁴⁹ age, s. 131.

⁵⁵⁰ age, s. 132.

⁵⁵¹ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). [Erişim: 24.08. 2025. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/3560/orucu-bozan-ve-bozmayan-muayene-ve-tedavi-yontemleri>].

⁵⁵² Mahmut Özakkaş, İslamın Beş Şartından Oruç, *İslam Medeniyeti*, 1967, s.35

⁵⁵³ Mevsilî, age, s. 132.

⁵⁵⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). [Erişim: 23.12.2025. <https://kurul.diyaret.gov.tr/soru/kusmak-orucu-bozar>].

İmam Muhammed ve İmam Züfer dediler ki: Kusma ağız dolusu olmasada oruç bozular. Gerekçeleri ise Zâhirü'r-rivayede hüküm açısından ayırım yapılmamıştır. Çünkü bu hadis-i şerif, mutlakdır.⁵⁵⁵ Dolayısıyla ağız dolusu olmasa bile oruç bozular.

Ebû Hanîfe dedi ki: ağız dolusundan az kusuntu tükürge tabi, geçirme olur. Ağız dolusu kusuntu ise tükürük gibi değildir. Sahih olan görüşte budur.⁵⁵⁶

Kendini ağız dolusu kusturmak orucu bozar ve sadece kazâ gerektirir.⁵⁵⁷

3.4.6. Orucu Bozmayan Haller

*Hz. Peygamber (sas), oruçluyken unutarak yiyip içen birine şöyle buyurmuştur: "Orucunu tamamla. Sana ancak Rabb'in yedirip içirmiştir."*⁵⁵⁸

İmam Muhammed'den nakledilen bir görüşe göre, bu kişiye yukarıdaki hadis ulaşırsa ve o kişi bilerek bir şeyler yemişe keffâret gerekir. Sebebi ise şephenin olmayışıdır. Hasan'ın rivayetine göre Ebû Hanife demiştir ki: hadis haber-i vâhiddir. Bu durumdaki kişi keffâretle mükellef olmaz.⁵⁵⁹

*"İmam Muhammed ve Ebû Hanîfe dediler ki: Sidik deliğine bir şey damlatmakla da oruç bozulmaz."*⁵⁶⁰ *İdrar kanallarına akıtılan ilaçlar orucu bozmaz.*⁵⁶¹

Ebû Yusuf dedi ki: Zeker ile karın arasında bir kanal vardır ve damlatılan ilaç o kanala girer. Bu konudaki icmaa şöyledir: Zeker ile karın arasında kanal yoktur. Damlatılan şey zekerde kalırsa oruç bozular.⁵⁶²

3.4.7. İtikâf

*"Bir günden az bir zaman itikâfta bulunmak câiz olmaz. Vâcib olan adak itikâfta bu böyledir ki, ashabımız bu hüküm üzerinde ittifak etmişlerdir."*⁵⁶³

Ebû Hanîfe'ye göre: Nâfile itikâf da oruçsuz ve bir günden az olmaz. Delili: Hz. Âişe'nin rivayet ettiği hadistir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁵ Mevsilî, age, s. 132.

⁵⁵⁶ age, s. 132.

⁵⁵⁷ Kadı Ebu'l-Velid İbn Rüşd, *Bidâyetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Ahmed Meylânî (çev.). Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1973, c. 1, s. 378.

⁵⁵⁸ Mevsilî, age, s. 133.

⁵⁵⁹ age, s. 133.

⁵⁶⁰ age, s. 133.

⁵⁶¹ Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). [Erişim: 24.08. 2025. <https://kurul.diyenet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/3560/orucu-bozan-ve-bozmayan-muayene-ve-tedavi-yontemleri>].

⁵⁶² Mevsilî, age, s. 133.

⁵⁶³ age, s. 133.

“Oruçsuz itikâf olmaz”⁵⁶⁵

Ebû Yusuf, ‘bir günün yarısından fazlası itikâf için yeterlidir.’ der.⁵⁶⁶

İmam Muhammed’e göre: Bir saat bile itikâf için yeterlidir. Mescide giren kişi Allah (c.c.) rızası için bir saat veya çok kısa çıkana kadar bu ibadeti îfâ etmiş olur.⁵⁶⁷

“Özürsüz olarak bir müddet dışarı çıkarsa itikâfi bozulur.”⁵⁶⁸

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Dışarıda geçirdiği süre yarım günden fazla olmadıkça itikâfi bozulmaz.⁵⁶⁹

“Birkaç gün müddetle itikâfa girmeyi kendisine vâcib kılana o günlerin gecesinde de peş peşe itikâfa kılması lâzım gelir. Sadece gündüzün itikâfa girmeye niyet etmişse bu da kabul olur.”⁵⁷⁰

Ebû Hanîfe’ye göre, itikâfa başlamakla onu tamamlamak ve eğer bırakılırsa kazâ etmek gerekir. Çünkü ona göre itikâfa oruçlu girmek câizdir.⁵⁷¹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’a göre ise bir günden az süreli itikâf câizdir.⁵⁷²

⁵⁶⁴ et-Tirmizî (1419/1998). *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, (thk.) Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l- İslâmî, c. 3, s. 165.

⁵⁶⁵ Mevsilî, age, s. 137.

⁵⁶⁶ Ramazan Çöklü (2024). “Hanefî Mezhebine Göre İtikâf İbadeti”, *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 10(1), 321.

⁵⁶⁷ Mevsilî, age, s. 137.

⁵⁶⁸ age, s. 138.

⁵⁶⁹ age, s. 138.

⁵⁷⁰ age, s. 138.

⁵⁷¹ et-Tirmizî (1419/1998). *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, (thk.) Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l- İslâmî, c. 3, s. 165.

⁵⁷² Mevsilî, age, s. 138.

3.5. HAC

“Müslüman, hür, akıllı, baliğ, sıhhatli, binek ve azık bulabilen, aslı ihtiyaçlarından fazla olarak gidişinden dönüşüne kadar kendisine ve ailesine yetecek miktarda nafakası bulunan ve yol emniyeti sağlanan kimselere hac farzdır.”⁵⁷³

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Sağlıklı olmak haccın eda şartlarındandır. Bizzat kendilerinin hac yapmalarına engel durumları varsa adlarına vekil göndermeleri yahut bunu vasiyet etmeleri gerekir.

Ebû Hanîfe’ye göre, haccı yerine getirebilecek kadar sağlıklı olmak haccın vücup şartlarındandır. Bu nedenle böyle kimselere hac, farz/vacip değildir.⁵⁷⁴

“Ebû Yûsuf’tan nakledilen bir görüşte: Hacının memleketine dönüşünden bir ay sonrasına dek yetecek miktarda nafakasının mevcut olma şartı da vardır.”⁵⁷⁵

3.5.1. Mikâtlar

“İrak’dan gelenler Zât-ı İrk’da, Şam’dan gelenler Cuhfe’de, Medine’den gelenler Zü’l-Huleyfe’de, Necid’den gelenler Karn’da, Yemen’den gelenler Yelemem’de ihrama girerler. Buralara gelmeden ihrama girmek daha iyi olur.”⁵⁷⁶

Ebû Hanîfe dedi ki: Kişi eğer kendisine sahip çıkabiliyorsa, yaşadığı yerden ihrama girmesi efdaldır.⁵⁷⁷

“İhramsız olarak mikat bölgelerini geçen âfâkiler; bir koyun kurban etmeleri gerekir. Hac ve umre için ihrama girer, sonra telbiye getirerek mikata dönerlerse, yine kurban borcundan kurtulurlar.”⁵⁷⁸

Yukarıdaki görüş aynı zamanda Ebû Hanîfe’nin de görüşüdür. Ona göre ihramsız mikat sınırını geçen kişi eğer hac manâsikine başlamamışsa, geri dönerek telbiye getirirse kurban borcundan kurtulur. Delili ise şöyledir: Güneş batmadan evvel Arafat’tan Müzdelife’ye gitmekte hüküm tam tersinedir. Çünkü Arafat’ta vâcib olan vakfenin gün batımına kadar devam etmesidir. Kişi bu vajibeyi tam olarak yerine getirememiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷³ age, s. 140.

⁵⁷⁴ S. Ögüt, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, 14/389.

⁵⁷⁵ Mevsilî, age, s. 140.

⁵⁷⁶ age, s. 141.

⁵⁷⁷ Fikih Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Hac, [Erişim: 26.08.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=iymFJzIClx0&list=PLJJXMcW0YwlyTQmbm7giU5YEP1YQIIEMG&inde x=2>]

⁵⁷⁸ Mevsilî, age, s. 142.

⁵⁷⁹ Redif Aizatullof (2013) *Zekât, Hac ve Umre Konularında Hanefî ve Şafîilerin Farklı Görüşleri ve Dayandığı Deliller*, (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 112.

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre: kurban borcu düşer, çünkü mikâta dönmüşlerdir. Yalnız güneş batmadan evvel Arafat'tan Müzdelife'ye gitmekte hüküm İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre telbiye *başlangıçta* şart değildir. İhramlı kişi mikâta dönmekle mikâtın hakkını yerine getirmiştir. Bu kişi ihramlı bir şekilde telbiye getirmeden mikâtı susarak geçse, câizdir.⁵⁸⁰

İmam Züfer dedi ki: Telbiye getirerek mikâta dönseler de ceza kalkmaz. Mikâtı ihramsız geçtikleri için ceza kesinleşmiştir. Güneş batmadan Arafat'tan Müzdelife'ye giden sonra Arafata dönen kişinin cezadan kurtulamadığı gibi cezadan kurtulamaz.⁵⁸¹

*“İhrama giren kişi- bulursa- güzel kokular sürünür.”*⁵⁸²

İmam Muhammed'in görüşü: Sürülen kokudan arta kalan kısım ihrama girdikten sonra sürülemez. İhram öncesi koku sürünmeyi mekruh görmüştür.⁵⁸³

3.5.2. Hac Fiilleri

*“Tavafin başında ve sonunda Hacerü'l Esved'i istilâm etmek sünnettir. Aradaki şalvtlarda ise adaptandır. Rükni Yemânî'yi istilâm etmek müstehabdır. Ama bu rükün öpülmez.”*⁵⁸⁴

İmam Muhammed'e göre, bu rükni istilâm etmek sünnettir. Diğer rükünler öpülmez. Delili: Hz. Peygamber (sas) sadece hakerü'l-Esved ile Rükni Yemânî'yi istilâm ederdi.⁵⁸⁵

*“Hz. Peygamber (sas)'in öğle ve ikindi namazlarını Arafat'da cem ederek kıldığına dair mütevatir rivayetler vardır. Münferiden kılınacaksa bu namazlardan her biri kendi vaktinde kılınır.”*⁵⁸⁶

İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre, cem' yalnız cemaatle sınırlı değildir. Kişi münferit olarakta Arafat'ta öğle ve ikindiye cem edebilir.⁵⁸⁷

⁵⁸⁰ Mevsilî, age, s. 142.

⁵⁸¹ Serahsî, age, c.4, s. 170; Mreginânî, age, c. 2, s. 458.

⁵⁸² Mevsilî, age, s. 143.

⁵⁸³ Ramazan Araz (2024). *İslam Hukukunda Koku Sürünmenin Hükümleri*, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 15(1), 44-45.

⁵⁸⁴ Mevsilî, age, s. 147.

⁵⁸⁵ age, s. 147.

⁵⁸⁶ age, s. 149.

⁵⁸⁷ Hayrettin Karaman (2002). *İslâm'da İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, s. 304.

Ebû Hanîfe dedi ki: İkinci namazını öne alarak öğle ile birleştirmek genel kaideye tersdir. Hz Peygamber (sas) bu iki namazı imam olarak cem'an kıldırması olmasından dolayı genel kaideye uymayıp hakkında nass bulunan bu hüküm ile hareket etmek gereklidir.⁵⁸⁸

*“Akşam ve yatsı namazlarının Müzdelife’de cemedilerek kılınması.”*⁵⁸⁹

Ebû Yusuf dedi ki: Akşam namazının Arafat’da veya Müzdelife’ye giderken yolda kılınması câizdir. Çünkü namaz vaktinde kılınmıştır.⁵⁹⁰

*“Eğer ziyaret tavafi kurban kesme vaktinden sonraya bırakılırsa ayrıca bir koyun veya keçi kesmek gerekir. Tıraş ve taşlamayı geciktirme halindedey aynı ceza geçerlidir.”*⁵⁹¹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Ziyaret tavafi bayramın ilk üç günü içinde yapılması sünnettir. Mazeretsiz yapılmaması mehruhtur. Süresi ömür boyu devam eder. Sonradan yapıldığı için ceza gerekli değildir, geçte olsa yapılmıştır.⁵⁹²

Ebû Hanîfe’nin görüşü şöyledir: Ziyaret tavafinın, kurban bayramının ilk üç günü içinde yapılması vâciptir. Yapılmadığı takdirde vâcip terk edilmiş olur, cezası dem’dir.⁵⁹³

*“Bayramın üçüncü günü eğer Minâ’da kalırsa dördüncü günü de zevalden sonra cemreler taşlanır. Eğer bayramın üçüncü günü Mekke’ye giderse, dördüncü günün taşlaması üzerinden düşer. Dördüncü günün taşını o günde zevalden evvel atmak câizdir.”*⁵⁹⁴

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: o günün taş atma vakti zevalden sonradır. Zevalden önce atmak câiz olmaz. Dayanakları Hz. Ömer (ra) rivayetidir. Rivayet edildiğine göre dördüncü günün taş atma vakti zevalden sonradır.⁵⁹⁵ “Dördüncü gün tan yeri aydınlanana kadar Mina’da olanlar tan yeri ağarmasınadan itibaren güneşin batmasına kadar üç şeytana yedişer taş atarlar.”⁵⁹⁶

Ebû Hanîfe dedi ki: dördüncü günde zevalden önce taş atmak câizdir.⁵⁹⁷ Gerekçesi İbn. Abbas (ra) rivayetine dayanır. Ebû Hanîfe’nin, İbn. Abbas (ra) rivayetinin yorumu

⁵⁸⁸ H. Karaman, *İslâm’da İbadet*, s. 304.

⁵⁸⁹ Mevsilî, age, s. 151.

⁵⁹⁰ age, s. 152.

⁵⁹¹ age, s. 154.

⁵⁹² Redif Aizatullof (2013) *Zekât, Hac ve Umre Konularında Hanefî ve Şafîilerin Farklı Görüşleri ve Dayandığı Deliller*, s. 114.

⁵⁹³ Redif Aizatullof, agt, s. 114.

⁵⁹⁴ Mavsilî, age, s. 155.

⁵⁹⁵ age, s. 155.

⁵⁹⁶ M. A. Yiğit (2019). *Hac İbadetinde Hanefî Mezhebi İle Ca’ferî Mezhebi Arasındaki Farklar*, (Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, s. 53.

⁵⁹⁷ Mevsilî, age, s. 155.

şöyledir: İbn. Abbas'ın Peygamber efendimizin dilinden duydum ki teşrikin son günü diyor, yani gün batımından sonra demiyor, zevalden evvel atılması câizdir.⁵⁹⁸

*“Mekke'ye gelirken yolda Ebtah vadisinde kısa bir müddette olsa biraz mola verip durur. Ve sonra Mekke'ye geçip orada kalır.”*⁵⁹⁹

Ebû Hanîfe, günahın kat kat olacağı korkusuyla Mekke'de kalmayı doğru bulmamıştır. Hz. İbn. Abbas'tan gelen bir rivayet şöyledir: *“Harem'de yapılan iyiliğin mükâfatı kat kat olduğu gibi cezasında iki misli olduğu söylenmektedir.”*⁶⁰⁰

Konu hakkındaki icmâ şöyledir: Câiz olmayan sözleri söylemeyeceği, câiz olmayan davranışları yapmayacağı ve kendisine hâkim olacağı konusunda kendine güvenen kişilerin Mekke'de kalıp ikâmet etmesinin daha faziletli olacağıdır.

3.5.3. Temettû Haccı

“Temettû haccı ifrad haccından daha üstündür.”

Ebû Hanîfe'den nakledilen bir görüşe göre, üstün olan ifrad haccıdır. Mekke sakinlerinin temettû ve kıran yapmaları uygun değildir. İfrad haccı yapmaları gerekir.⁶⁰¹

*“Kurbanı beraberinde Mekke'ye götürmek isterse, umre için ihrama girer, kurbanını sevkeder ve söylediklerimizi yapar. En faziletli olan budur. Kurbanı beraberinde sevkederse onun boynuna bir matara veya ayakkabı asarak, kurbanlık olduğunu belirler. Hz. Peygamber (sas) kurbanın boynuna böyle bir şey asmıştı. İş'âr ise, kurbanlık devenin hörgücünü sağ taraftan yarmaktır.”*⁶⁰²

Ebû Hanîfe: Hayvanın hedy kurbanı olduğunu belli etmenin yolunun onun kanatılarak işaret konulmasını uygun bulmamış ve bu olayı işkence olarak yorumlamıştır. İş'âr yaparken deve hörgücünün ileri giderek yarılması halinde ise Ebû Hanîfe'nin görüşü şu şekildedir: O dönemde müşrikler hedy kurbanı olan hayvanı iş'âr yapıp yapılmamasından tanıyorlardı. Fakat günümüzde böyle bir durum söz konusu değildir.⁶⁰³

⁵⁹⁸ Dib. Hac Ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2020). *Şeytan Taşlama Zamanı, Usul Açısından Çalışma-Prof. Dr. Halid Hanefi*, [Erişim: 03.09. 2025. https://www.youtube.com/watch?v=vTY_Or-HIYA].

⁵⁹⁹ Mevsilî, age, s. 155.

⁶⁰⁰ A. Örenç (2025). Hadisler Çerçevesinde Mekke Şehri Ve Fazileti, *Tarih Okulu Dergisi*, 8(22), 93.

⁶⁰¹ M. A. Yüksel (2017). *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki (Doktora Tezi)*. Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, s. 60.

⁶⁰² Mevsilî, age, s. 159.

⁶⁰³ age, s. 159.

Hz. Peygamber iş'âr yapmıştır ancak o gelenekten dolayı yapmıştır.⁶⁰⁴

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un görüşü ise şöyledir: İş'âr yapılmadığı takdirde hacca bir zarar vermeyeceği görüşünü savunurlar. Onların iş'ârı meşru görmelerinin sebebi taklid gibi değerlendirmelerinden dolayıdır.⁶⁰⁵

*“Temettû haccı yapan kurban götürmeyip umreden sonra evine dönerse temettû bâtil olur. Ama kurban götürmüşse bâtil olmaz.”*⁶⁰⁶

İmam Muhammed dedi ki: kurban götürmüş olsa da temettû imkânı ortadan kalkar, bâtil olur. Böyle bir durumda kişi gerçekten haccı ve umreyi iki seferde yapmış sayılır. Bu kişi sadece ifrad haccına niyet edebilir.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf dediler ki: İhramlı olarak ailesine dönen kişi Mekke'ye kurban götürmüş olduğundan ailesine tam sahih bir şekilde dönmüş sayılmaz. İlk yolculuğunun hükmü devam etmiş olur. İhramlılık hali devam etmektedir. Hükmen: hac ve umresini bir yolculuk ile tek seferde yapmış olur. Dolayısıyla bu kişinin temettû hakkı ortadan kalkmaz.⁶⁰⁷

3.5.4. Kıran Haccı

*“Karin Mekke'ye gitmeden evvel Arafat'a gider ve orada vakfe yaparsa, kıran haccı bâtil olur.”*⁶⁰⁸

Ebû Hanîfe dedi ki: Vakfe yapılmadıkça, Arafata gitmekle ihramdan çıkmış olmaz. Çünkü o; yapılması emredilen kıranda yapılacak hac fiillerinden önce umre fiillerini yapamamıştır. Ebû Hanîfe'ye göre, mezhepte tercih edilen görüş budur.⁶⁰⁹

3.5.5. Cinayetler (İhram Yasakları)

*“İhramlı kişi bir uzvuna güzel koku sürünürse, ceza olarak bir koyun kesmesi gerekir.”*⁶¹⁰

⁶⁰⁴ Y. Ay (2022). Hayvan Hakları Bağlamında İş'âr Uygulaması: Ebû Hanîfe'nin Rivayetlere Yaklaşımı ve görüş ayrılıkları, *Darulhadis İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 61.

⁶⁰⁵ agm, s. 56-57.

⁶⁰⁶ Mevsilî, age, s. 159.

⁶⁰⁷ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Hac, [Erişim: 03. 09. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=LtwuQ75f6PY>].

⁶⁰⁸ Mevsilî, age, s. 160.

⁶⁰⁹ age, s. 160.

⁶¹⁰ age, s. 161.

Ebû Hanîfe dedi ki: Zeytinyağı ile susamyağı koku sayılır. Ancak bir uzvun tamamına değil de yani dörtte birinden az olursa fidye gerekmez. Kokulu olsun olmasın fark etmez. Ancak sınır aşılsa fidye gerekir.⁶¹¹

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: hoş giden bir koku olmadığından ve sürüldüğünde saçtaki dağınıklığı kısmen giderdiğinden, sadaka yeterlidir.⁶¹²

Ceza, suçun durumuna göre vâcib olur. İhram suçu dağınıklığı ve kirliliği gidermek maksadı ölçüsünde oluşur. Kullanılan miktar tam bir organa ulaşmamışsa ihram suçunda eksiklik vardır. Ceza olarak sadaka yeterlidir.⁶¹³

*“Bir gün müddetle dikişli elbise giyen veya başını örten kimsenin de ceza olarak bir koyun kesmesi gerekir.”*⁶¹⁴

Ebû Yusuf dedi ki: Dikişli elbise giyen ve yüzünü örten kimse bu eylemi bir günün yarısından fazla sürede gerçekleştirmişse rivayet odur ki bir koyun kesmesi gereklidir. Yüzünün bir kısmını örterse sadaka gerekir. Çoğunu örterse ceza kurbanı gerekir. Ayrıca başının yarısından fazlasını örten kişinin de bir koyun kesmesi gerekir.⁶¹⁵

Ebû Hanîfe’ye göre: başını kısmen veya tamamen örtmesi yasaktır ve dem gerekir.⁶¹⁶

*“Kupa vurduracağı yerleri tıraş eden kimsenin de bir koyun kesmesi gerekir.”*⁶¹⁷

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: buradaki amaç traş değil kupa vurdurmaktır. Kupa vurdurmak ise ihram yasakları arasında değildir. Az da olsa sadaka verilmelidir.⁶¹⁸

*“Ellerinin veya ayaklarının tırnaklarını veya bunlardan birinin tırnaklarını kesenin de bir koyun kesmesi gerekir. Bu hüküm tırnakların aynı yerde kesilmesi durumunda geçerlidir. Aynı yerde kesilmesi halinde, her organdaki tırnakların kesilmesinden dolayı birer dem gerekir.”*⁶¹⁹

⁶¹¹ Serahsî, age, c. 4, s. 122.

⁶¹² Mevsilî, age, s. 161.

⁶¹³ Serahsî, age, c. 4, s. 122-123.

⁶¹⁴ Mevsilî, age, s. 161.

⁶¹⁵ Serahsî, age, c. 4, s. 128.

⁶¹⁶ S. Ögüt (2000). “İhram”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 21, s. 541.

⁶¹⁷ Mevsilî, age, s. 161.

⁶¹⁸ age, s. 161.

⁶¹⁹ age, s. 162.

İmam Muhammed dedi ki: tırnaklar ayrı ayrı mecliste kesilse de cezası bir dem'dir. Bir meclis yada ayrı meclis fark etmez.⁶²⁰

Ebû Hanîfe dedi ki: Tırnaklar kesilerek vücuttaki bir düzensizlik giderilmiş olur. Bütün tırnaklarını ayrı ayrı meclislerde keserse, bir elin tırnaklarını kestiğinde ceza verir. Bundan sonra diğer elin tırnaklarını keserse ikinci bir ceza vâcip olur. Ancak aynı mecliste işlenirse tilavet secdesi gibi iç içe girerler.⁶²¹

*“Cemrelerin hepsini veya bir günlüğünü veya bayram gününde yapılan akabe cemresini yapmayanların da bir koyun kesmesi gerekir. Taş atmayı teşrik günlerinin sonunda güneş batımına kadar yapmazsa bir koyun kesmesi gerekir. Güneş batmışsa kaçırıldığı günlerin taşlarını sırasıyla atar.”*⁶²²

Ebû Hanîfe dedi ki: şeytan taşlama görevini yapmış olur. Ama geciktirdiğinden dolayı dem gerekir.

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: belli bir gün yoktur ya da tertib şart değildir. Dolayısıyla ceza kurbanı gerekmez.⁶²³

*“Müteferrik olarak toplam beş tırnak kesenin de, sadaka olarak yarım sa' vermesi gerekir.”*⁶²⁴

İmam Muhammed dedi ki: kesilen tırnak beş tanedir. Bir organ, iki organ yahut değişik organlar olmasında hiç fark yoktur. Ceza kurbanı gerekir.⁶²⁵

Ebû Hanîfe dedi ki: Bir kişinin bir organından birkaç tırnağı kesildiğinde bu ne bir süslenme ne de bir rahatlama anlamına gelir. Görünüşte de hiç hoş olmayacaktır. İhram yasağı tam olarak gerçekleşmediğinden her tırnak için bir sadaka vermek yeterli olur.⁶²⁶

“Ceza şöyle tespit edilir: Avlanma yerinde veya oraya en yakın mahalde iki âdil kimse avın kıymetini biçerler. Suçlu bu kıymet karşılığında isterse bir koyun alıp kurban eder, isterse yiyecek alıp her fakire yarımşar sa' olmak üzere dağıtır. Veya dilerse her yarım sa' karşılığında bir gün oruç tutar. Yarım sa''dan az olan miktarı da ya olduğu gibi verir veya

⁶²⁰ Serahsî, age, c. 4, s. 78.

⁶²¹ age, s. 78.

⁶²² Mevsilî, age, s. 163.

⁶²³ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Hacc, [Erişim: 04. 09. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=bdpk70daWx0>].

⁶²⁴ Mevsilî, age, s. 163.

⁶²⁵ Serahsî, age, c. 4, s. 78.

⁶²⁶ age, s. 78.

onunda yerine bir gün oruç tutar. Eğer o kıymet bir kurbanlık alacak miktarda değilse; kurban kesmeyip o kurbanı sadaka olarak dağıtır.”⁶²⁷

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: kurban kesmesi gerekir. Ancak kurban kesmekle Allah’a yaklaşılr. Dayanakları şu âyet-i kerîmedir: “*Kâbe’ye varacak bir kurban olmak üzere...*”⁶²⁸

Ebû Hanîfe dedi ki: Kan akıtmakla Allah’a yaklaşılmaz. Bu ancak hayvana acı vermektir. Bu hükümden; kurban bayramında kesilen kurban ve temettû hacı yaparken kesilen kurbanı, hakkında nass bulunmasından dolayı istisna tuttuk. Bu iki kurban yerine değerini vermek doğru değildir. Bu durumda ihramlı kişi, eti yenen hayvanı avladığı zaman iki hakem onu et olarak değerlendirir. O miktar koyun ya da kuzu, sığır, deve yahut hangi hayvan miktarına ulaşıyorsa alır. Mekke’de keser ve fakirlere dağıtır. İkinci alternatif dilerse, ihramda olan kişi buğdaylar alır, sadaka-i fitır olarak dağıtır. (Fidyeye ve keffâretlerde olduğu gibi.) Üçüncü alternatif: dilerse fidyelerde olduğu gibi oruç tutar.⁶²⁹

İmam Muhammed dedi ki: vâcip olan denklik, cüsse ve sûret açısından ele alınmalıdır. Örnek olarak; tavşan avlayan ihramlının ceza olarak oğlak kesmesi gibi. Ya da ihramlının geyik avlaması halinde cezasının keçi olması gibi.⁶³⁰

Ebû Hanîfe dedi ki: sûret bakımından denklik aranır. Dayanağı şu ayet-i kerimedir: “*Öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezâdır.*”⁶³¹

Ashabtan bir cemaatten gelen bir görüş: hayvanın yaradılış bakımından dengi kesilmelidir. Ebû Hanîfe dedi ki: suçlu isterse hakeme başvurur. Hüküm: kurban kesmek yönünde olursa avlanılmış hayvanın dengi kesilmelidir. Hakemler yiyecek dağıtımını ya da oruç tutulmasına kara verirlerse, aynen uygulanır. Dayanağı ise şu ayet-i kerimedir: “*(Buna)Kabe’ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder.*”⁶³²

“*İhramlı-ihramsız Harem’deki ağaçları kesmek helâl olmaz.*”⁶³³

Harem emin bölgedir. Ağaç kesmek de aynı avlanmaya benzer. Kendiliğinden biten ağaçların kesilmesi ve koparılması yasaklanmıştır. Sonradan ekilen, dikilen ya da insanların

⁶²⁷ Mevsilî, age, s. 166.

⁶²⁸ *Kur’an-ı Kerim*. Mâide 5/95.

⁶²⁹ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Hac, [Erişim: 04. 09. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=PYWmyROvTA>].

⁶³⁰ A. Tırabzon (2008). *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar, (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 101.

⁶³¹ *Kur’an-ı Kerim*. Mâide 5/95.

⁶³² *Kur’an-ı Kerim*. Mâide 5/95.

⁶³³ Mevsilî, age, s. 167.

ektikleri ve diktiklerinden olanların kesilmesi ve koparılmasında bir sakınca yoktur. Bunlar her zaman yapılan insan faaliyetlerindedir.

Ebû Yûsuf dedi ki: Zayıf bir rivayette ihramlı olan kişi, hayvanını yayabilir.

Bu duruma cevaben mezhebin genel görüşü şu hadis-i şerif ile netlik kazanır: Hz.

Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: “*Oranın otu koparılmaz, dikenini kesilmez.*” Orada otlayan hayvanın dudakları orak gibidir. Hayvan otları kopardıkça sanki onu orakla kesmiş gibi olur.⁶³⁴

“*Bit veya çekirge öldüren ihramlı dilediği kadar sadaka verebilir.*”⁶³⁵

Ebû Yûsuf dedi ki: Bir bit öldürenin cezası bir avuç yiyecektir.

İmam Muhammed dedi ki: bir parça ekmektir.⁶³⁶

3.5.6. İhsâr

“*İhsâr kurbanının kurban bayramından evvel kesilmesi câizdir.*”⁶³⁷

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Kurban bayramının birinci günü kesilmesi gerekli olan bir kurbandır. Sadece o gün kesilebilir. Hac ihramından hedy kurbanı ile çıkılır. Kıran ve temettü hedyi gibi sadece kurban günü kesilebilir.⁶³⁸

Ebû Hanîfe'nin görüşü ise, bu kurban belirli bir zaman ile kayıtlanmamıştır. Dayanağı ise şu ayet-i kerimedir: “*Hedy kurbanı yerine ulaşınca kadar.*”⁶³⁹

“*Mekke'de Arafat vakfesini ve ziyaret tavafından birini yapmaya muktedir olursa mahsur değildir.*”⁶⁴⁰

Ebû Hanîfe dedi ki: Mekkede ihsâr olmaz. Nedeni ise o şehrin İslâm şehri olmasıdır.⁶⁴¹

“*Bedel haccında naib gönderenin acizliği, ölüme dek devamlılığı şarttır. Haccetmeye muktedir olduğunda hacı kendisi yerine getirmesi vâcip olur.*”⁶⁴²

⁶³⁴ Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyâr Dersleri*, Hac, [Erişim: 10. 09. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=pCHk3WQ8TW>].

⁶³⁵ Mevsilî, age, s. 168.

⁶³⁶ age, s. 168.

⁶³⁷ age, s. 169.

⁶³⁸ Serahsî, age, c. 4, s. 110.

⁶³⁹ *Kur'an-ı Kerim*. el- Bakara, 2/196.

⁶⁴⁰ Mevsilî, age, s. 170.

⁶⁴¹ Serahsî, age, c. 4, s. 115.

⁶⁴² Mevsilî, age, s. 170.

İmam Muhammed dedi ki: Hac sadece hacceden naib için geçerli olur. Ona bu görevi veren kişi ona nafaka verdiği için dolayı sadece sevap kazanır. Çünkü sağlık yerinde değilse ve fiziksel olarak gücü hac yapmaya yetmiyorsa zaten o kişiye hac farz değildir.⁶⁴³

Mezhepte güvenilir olan görüş: Naibin yaptığı hac, vazife veren için gerçekleşmiş olur. Şartı ise şudur: Kendisi yerine hac yapılmasını isteyen kişinin beden olarak âciz olması ve bu âcizinin sebebi olan hastalığın ölünceye kadar sürecek olmasıdır.⁶⁴⁴

“İhsâr kurbanı ise naibi gönderene aittir.”

Ebû Yusuf dedi ki: bu kurbanın bedelini ödemek hacının borcudur. Çünkü bu kurban onun ihramdan çıkması için vâcib olmuştur.⁶⁴⁵

İmam Muhammed dedi ki: Naib hacca gidiş masraflarını kendisi adına hacca gittiği ölünün malından karşılayabilir.⁶⁴⁶

“Ölünün nâibi, ölünün memleketinden yola çıkar.”⁶⁴⁷

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf dediler ki: Bir kimse hac yolunda ölürse, öldüğü yerden biri onun yerine hacca gönderilir.⁶⁴⁸

İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’un bu görüşünün gerekçesi şudur: Esas olan kişinin hac için kendi memleketinden çıkmış olmasıdır. Allah (cc) şöyle buyurmuştur: *“Kim Allah ve Rasûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm ulaşırsa, artık onun mükâfatı Allah’a aittir.”⁶⁴⁹*

Ebû Hanîfe’ye göre, yola çıkan hacı adayı yola çıkmış ve yolda ölmüşse vasiyeti ile bedel memleketinden yola çıkması gerekir. Delili ise şu hadis-i şerifdir: *“Ademoğlu öldüğünde üç şey hariç onun ameli kesilir.”⁶⁵⁰*

“Vasiyet edilen para, ölünün beldesinden yaya veya binekli olduğu halde naibi hacca göndermeye yetiyorsa...”⁶⁵¹

⁶⁴³ Din İşleri Yüksek Kurulu (2025). [Erişim: 12. 09. 2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38300/saglik-sorunu-olanlarin-hac-yukumlulugu>].

⁶⁴⁴ Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi (1966). *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 5(3.4), 48.

⁶⁴⁵ Mavsîli, age, s. 171.

⁶⁴⁶ age, s. 171.

⁶⁴⁷ age, s. 172.

⁶⁴⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu (2025). [Erişim: 12. 09. 2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/soru/hacca-gonderilirken-vekilin-gonderen-kisinin-yasadigi-yerden-gitmesi-sart-midir-mekke-veya-medinede-yasayan-birine-vekalet-verilebilir-mi/0195dbfe-08f4-750c-a43a-86723110fcbb>].

⁶⁴⁹ *Kur’an-ı Kerim*. Nisâ, 4/100.

⁶⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (2025). [Erişim: 13. 09. 2025. <https://hadislerleislam.diyamet.gov.tr/sayfa.php?CILT=7&SAYFA=403>].

⁶⁵¹ Mavsîli, age, s. 172.

İmam Muhammed'e göre: Hacı naibi, binekli ve paranın yeteceği bir yerden hacca gönderilir.

Ebû Hanîfe'ye göre, her iki durumda da kusur bulunması dolayısıyla ikisinden birini tercih edebilir.⁶⁵²

*“Uzrunun üçte biri ve daha çoğu olmayan hayvan da kurban olmaz. Eksikliği üçte birden az ise kurban olur.”*⁶⁵³

İmameyn dediler ki: organın eksikliği yarıdan az ise câizdir.⁶⁵⁴

⁶⁵² age, s. 172.

⁶⁵³ age, s. 173.

⁶⁵⁴ İ. Narin (2009). *Kur'an Ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti, (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 265.

4. SONUÇ

Bu çalışma boyunca yapılan incelemeler, Mevsilî'nin *el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtâr* isimli eserinin ibadetler alanında yalnızca mezhep görüşlerini aktaran bir metin olmadığını, aynı zamanda Hanefî fikhının yorum geleneğini anlamaya imkân sağlayan güçlü bir fikhî bakış sunduğunu göstermiştir. Elde edilen bulgular mezhep içi görüş ayrılıklarının mahiyetini ve bu ayrılıkların nasıl anlamlandırılması gerektiğini değerlendirme imkânı sağlamıştır.

Hanefî mezhebindeki çoğulcu yapı; Mevsilî'nin bu araştırmaya konu olan eserinin teahret, namaz, zekât, oruç, hac gibi konularının işlendiği ibadetler bölümünde mezhep içi görüş ayrılıklarını aktarma ve gerekçelendirme tarzına da yansımıştır. Bu durumdan anlaşılması beklenen netice: fikhî düşüncenin tek düze, durağan ve tek boyutlu olmadığı, farklı ilmî düşüncelere olanak tanıyan hareketli bir yapı olduğudur.

Yapılan incelemede mezhep içi ihtilâfların yalnızca farklı hükümlerden ibaret olmadığını aynı zamanda fikhın delil anlayışı, yorum yöntemi ve uygulama hassasiyetiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir.

Kişisel değerlendirmemize göre, Mevsilî'nin mezhep içi farklılıkları sunuş şekli Hanefî fikhında otorite ile esneklik arasındaki dengenin nasıl kurulduğunu açık biçimde yansıtmaktadır. Müellif, bir yandan mezhebin ana çizgisini korurken diğer yandan farklı görüşlerin varlığını meşru bir ilmî zemin içerisinde ele almaktadır. Bu durum mezhep içi ihtilâfların bir zayıflık değil aksine fikhî üretimin tabii sonucu olduğunu göstermektedir.

Çalışma sürecinde ulaşılan önemli bir sonuçta ibadetler alanındaki ihtilâfların çoğunlukla uygulamaya dönük ayrıntılarda yoğunlaştığı ve ibadetin özüne zarar vermediğidir. Bu durum Hanefî mezhebinin farklı toplumsal ve kültürel şartlara uyum sağlayabilen yapısını anlamak açısından dikkate değerdir. Mevsilî'nin tercihleri incelendiğinde hükmün uygulanabilirliğini ve toplumda karşılık bulmasını önceleyen bir anlayışın hâkim olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak bu çalışma; mezhep içi ihtilâflara odaklanarak, klasik fıkıh literatürünün anlaşılmasına yeni bir boyut kazandırmış, *el- İhtiyâr* gibi klasik eserlerin alandaki yerine dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülber, İ. (1993). *el-İstizkâr*. Kahire.

Âbidîn, İ. (t.y.). *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut.

Abidinzâde, A. İ. (t.y.). *El-Hediyyetül Alaiyye*. Dârü'l-Fikr.

Acımatov, Z. (2005). *Ebû Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aizatullof, R. (2013). Redif Aizatullof (2013) *Zekât, Hac ve Umre Konularında Haneî ve Şafîilerin Farklı Görüşleri ve Dayandığı Deliller*, Bursa Uludağ Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi). Bursa.

Akay, B. (2006). *Mezheplerin Cuma namazının şartlarıyla ilgili görüşleri ve bu görüşlerin dayandığı deliller*, (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Akyol, A. (2024). Ebû Hanîfe'nin Öğrencilerinden Hasan b. Ziyâd'ın Hayatı ve Hadis İlimindeki Yeri. *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi*, (13), 362-388.

Altuntaş, H. Şahin, M. (2011). Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, Ankara.

Araz, R. (2024). İslam Hukukunda Koku Sürünmenin Hükümleri. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 38-50.

Atay, H. (1997). Kur'an'a göre araştırmalar, Destek Yayınları, Ankara.

Avcı, F. (2017). *Mevsilî'nin el-İhtiyâr'ında Maslahat Düşüncesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmar Üniversitesi, İstanbul.

Ay, Y. (2022). Hayvan Hakları Bağlamında İş'âr Uygulaması: Ebû Hanîfe'nin Rivayetlere Yaklaşımı. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, (3). 37-67.

Aynî, B. (t.y.). *Meğâni'l-ahyâr*.

Aytekin, M. A. İmam Züfer'in Hayatı ve İlmî Kişiliği. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (32), 261-285.

Bağdadi, A. B. (429/1037). *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (1991) (Çev.) E. R. Fığlalı, Ankara.

Bedir, M. (2013). "Züfer b. Hüzeyl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, c.

44, s. 527-530.

Bilmen, Ö. N. (1992). *Büyük islam ilmihali*. Timaş Yayınevi, İstanbul.

Bilmen, Ö. N. (1970). *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul.

Bozgeyik, S., & Sargın, İ. (2024). Dinî, İctimai ve Hukuki Bir Kavram Olarak Hutbe. *İlsam Akademi Hakemli Derğisi*, 4(2), 259-296.

Brockelmann, C. (1993). *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî*, (Çev.) Muhammed Fehmî Hicazî, Mısır.

Buhârî, E. A. (1992). Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî (1992). *el-Câmi 'u's-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Caner, A. (2019). Cuma Namazının Sıhhati İçin Öngörülen Cemaat Sayısı Üzerine Bir İnceleme. *Academic Knowledge*, 2(2), 121-140.

Çelebi, M. İ. (t.y.). *Keşfü 'z- zunûn an esami 'l- kütub ve 'l-fünun*, Dâru 'l-ihyai 't-türasi 'l-Arabi, Beyrut.

Çeşme, A. (2010). *el-Mevsilî'nin el-Muhtâr'ında Züfer'e Ait Görüşlerin Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Çöklü, R. (2024). Hanefî Mezhebine Göre İtikâf İbadeti, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 10(1), 309-341.

Demir, B. (2016). İslam Hukukçularının Şehidlerin Yıkanması ve Üzerlerine Namaz Kılınmasıyla İlgili Farklı Yaklaşımları. *Ekev Akademi Dergisi*, (66), 143-158.

Dib. Hac Ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2020). *Şeytan Taşlama Zamanı, Usul Açısından Çalışma-Prof. Dr. Halid Hanefi*, [Erişim: 03.09. 2025. https://www.youtube.com/watch?v=vTY_Or-HIYA].

Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). *Büyük Fıkıh Lügati*, DİB Yayınları, Ankara.

Diyanet İşleri Başkanlığı (2013). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Dib. Yayınları, Ankara.

Diyanet İşleri Başkanlığı (1966). Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara.

Diyanet İşleri Başkanlığı, (2004). "Hanzala b. Ebî Âmir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 16, s. 51.

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *İbadet ne demektir ve kaç kısma ayrılır?*[Erişim:

01.10.2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Kurul-Anasayfa>].

Din İşleri Yüksek Kurulu. (t.y.). *Abdest Nedir ve Nasıl Alınır?* [Erişim: 25.02.2025, <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/36/abdest-nedir-ve-nasil-alinir>].

Din İşleri Yüksek Kurulu, *Temizlik (Tehâret)*. [Erişim: 11.12.2024, <https://kurul.diyamet.gov.tr/>]

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *At eti helal midir?* [Erişim: 03.02.2025, <https://kurul.diyamet.gov.tr/>].

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Namaz/ Cenaze Namazı/ Cenaze namazı nasıl kılınır?* [Erişim: 17.08. 2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/339/cenaze-namazı-nasil-kilinir>].

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Cuma namazı kaç rek'attır?* [Erişim: 21.07.2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/277/cuma-namazı-kac-rekattir>].

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Cemaate yetişmek için sabah namazının sünneti terk edilebilir mi?* [Erişim: 01.08. 2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/212/cemaate-yetismek-icin-sabah-namazinin-sunneti-terk-edilebilir-mi>].

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). [Erişim: 24.08. 2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/3560/orucu-bozan-ve-bozmayan-muayene-ve-tedavi-yontemleri>].

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Yağmur duası nedir? Nasıl Yapılır?* [Erişim: 04. 08. 2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/>].

Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). / Zekât ve Sadaka/ Zekât Verilen Kişinin Zengin Olduğu Ortaya Çıkarsa Ne Yapmak Gerekir?[Erişim: 23.08.2025. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/451/zekat-verilen-kisinin-zengin-oldugu-ortaya-cikarsa-ne-yapmak-gerekir>?].

Diyanet Tv (2013). *Kur'an'ı Kerim'e bakarak namaz kılınabilir mi?* [Erişim: 20.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=eZVedvhuuOE>].

Diyanet Tv (2023). *Cemaate Yetişmek İçin Öğle Namazının İlk Sünnetini Kılmayan Kimse Farzdan Sonra Son Sünneti Kılabilir mi?* [Erişim: 20.07.2025 <https://www.instagram.com/reel/CtCFE-boKdw/>].

Döndüren, H. (1987). Cuma Namazı ve Kılınma Şartları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1).

Dönmez, İ. K. (2007). “Oruç”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, c. 33, s. 416-425.

Duman, V. S. (2024). İslam Hukukunda Cenaze işlemlerinde Kadının Durumu. *Dini*

Araştırmalar, (66), 165-194.

Duran, A. (2007). İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Hanefî Fıkhnın Tedvînindeki Yeri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (9), 171-198.

el-Askalânî, İ. H. (t.y.). *el-İsâr*.

el-Bağdâdî, H. (t.y.). *Târîhu Bağdâd*.

el-Herevî, E. H. N. K. *Fethu bâbi'l- 'inâye*, Darü'l Erkâm, Beyrut.

el-Heysemî. (1992). *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. Dârü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut.

el-Heytemî, Ş. E. A. (974/1567). *İmâm-ı Azam'ın Menkabeleri*, 1998. (Çev.) Ahmet Karadut, Ankara.

el-Kevseri, M. Z. (1969). *Lemahatü'n-Nazar fî Sirati'l-İmam Züfer*.

el-Kureşî, E. M. (1993). *el- Cevahiru'l- mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Riyad.

el-Mevsîli, A. B. *el- İhtiyar li-ta'lili'l-muhtar*, (Şerh: Şeyh Mahmud Ebu Dakîka, 1. Bölüm). Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

en-Nişâbüri, H. (1990). *El-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, Dâru'l-Ma'rifa.

Erbay, C. (2006). "Nafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, s. 282.

Erdoğan, M. (2019). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. Ensar Neşriyat. İstanbul, s. 362.

Erkal, M. (2007). "Öşür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 34, s. 100-103.

Erkal, M. (2013). "Zekât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 44, s. 197-207.

M. Erkal (2007). "Nisab", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 33, s. 138-140.

Eroğlu, M. (1969). İmam Muhammed Eş-Şeybani, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, s. 31-34.

es-Saymerî, E. A. H. (t.y.). *Ahbaru Ebi Hanife*.

es-Semerkandî, E. B. (1414/1994). *Tuhfetu'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut.

eş-Şeybânî, M. b. H. (2000). *el-Camiü 'l-Kebir*. Beyrut.

eş-Şeybânî, M. b. H. (t.y.). *el-Asl*, thk. Ebu'l-vefa el- Efğani, Karaçi, İdaretu'l-Kur'an ve'l-

Ulumi'l-İslamiyye.

et-Tirmizî. (1419/1998). *el-Câmi'u's-sahîh,*(thk.) Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l- İslâmî, Beyrut.

ez-Zahiri, E. M. (t.y.). *el-Muhallâ Şerhu'l-Mücellâ.* Dâru'l-Fikr, Beyrut.

ez-Zeylaî, F. O. (1985-1313). *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik.* el-Matbaatu'l-Emiriyye el-Kübra, Mısır.

Fığlalı, E. R. (2004). *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri,* İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir.

Fıkıh Akademisi, (2020). *El-İhtiyar Dersleri,* [Erişim: 19.07.2025 <https://www.youtube.com/watch?v=BK2Bg8caIf8>].

Gemi, A. (2015). *el-Mevsilî'nin el-İhtiyâr Adlı Fıkıh Kitabında Geçen Şevâhid Beyitlerin Çözümlemesi* (Araştırma Makalesi). Artuklu Akademi.

Gözübenli, B. (1997). "Hasan b. Ziyad", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 16, s. 361-362.

Günay H. M. (2009). "Su", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 37, s. 432-437

Güneş, Z. (2025). *Fakihlerin nikâha dair sosyolojik yaklaşımlarının tahlili (Mevsilî'nin el-İhtiyâr Li-ta'lîl-Muhtâr isimli eseri üzerine bir inceleme).*(Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Üniversitesi, Çanakkale.

Hallikan, Ş. A. (1972). *Vefayâtü'l A'yan ve Enbaü Ebnai'z-Zeman,* Beyrut.

Hamidullah, M. (1969). "İmam Muhammed B. El. Hasen Eş-Şeybani", *İslam Medeniyeti Dergisi,* s. 2-20,

Hanbel, İ. (2001). Ahmed, Musnedü'l-İmâm Ahmed b Hanbel, thk. *Şua'yb el-Arnâvûd ve diğerleri,* Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1421.

İbn Hibbân, E. H. (1408/1988). *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân,* Müessesetü'r- Risâle, Beyrut.

İbn Mâce (2009). *Sunenu İbn Mâce,* thk. Şu'ayb el'Arna'û Dâru'-r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Kadı Ebu'l-Velid İbn Rüşd. (t.y.). *Kadı Ebu'l-Velid İbn Rüşd, Bidâyetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid,* Ahmed Meylânî (çev.). Yayılcık Matbaası, İstanbul.

Kallek, C. (2002). "Kile", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Ankara, c.25, 568- 571.

- Kallek, C.** (2008). “SA”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 35, s. 317-319.
- Kallek, C.** (1995). “Farak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 12, s. 164-165.
- Kaplan, İ.** (2023). Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilâfları ve İhtilâf Sebepleri, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9(1). 619-648.
- Karaman, H.** (2002). *İslam'da İbadet*. Ensar Neşriyat. İstanbul.
- Karagözoğlu, İ., & Erdoğan, T.** (2022). İmam Muhammed Eş-Şeybânî'nin Hadisçiliği ve El-Âsâr İsimli Eserinin Önemi. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 56-77.
- Karamustafaoğlu, M. H.** (2016). *El-Mevsilî'nin el-İhtiyâr adlı eserindeki fıkıh konularının temel kaynakları (Nikah örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi), Maramara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kâsânî,** (1986). *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâi'*, Beyrut.
- Kehhâle.** (t.y.). *Mu'cemü'l Müellifîn*. Dımaşk.
- Kızılkaya, N.** (2008). Fikhî Bir Kavram Olarak Tekbir, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (11). 347-364.
- Koca, F.** (1999). “İbadet”, *TDV, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 19, s. 240-247.
- Kocabaş, S.** (2020). Ebû Yûsuf'un İbadet Konularında Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'den Farklı Görüşleri ve Nedenleri. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(2), 763-794.
- Kocabaş, S.** (2005). *el-Mesailu'lleti ihtelefe fiha eimmetu'l-hanefiyyeti's-selase*. Beyrut: *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*.
- Köksal, İ.** (2008). Köksal, I. (2008). Ruyet-i Hilal Meselesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13(1).
- Kudâme, İ.** (1997). *el- Muğnî*. Riyad.
- Kudûri.** (1418/1997). *Muhtasaru'l-Kudûri fi Fıkhi'l-Hanefî*. Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut.
- Kurt A.** (2014). *Mevsilî'nin el-İhtiyâr Adlı Eserinde Örf ve Âdet*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

- Kutlu, S.** (2000). *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara.
- Leknevî, M. A. H.** (t.y.). *el-Fevâid'ü'l-Behiyye*.
- Mâce, E. K.** (2009). *Sunemu İbn Mâce*. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Merginânî.** (593/1197). *El- Hidaye*, (Çev.) Ahmedî Meylânî, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1992, s. 82.
- Merginânî** (1995). *El-Hidâye fî Şerh Bidâyat el-Mubtedi*, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut.
- Muhammed İ.** (1403-1893). *Kitabu'l-Hucce*, Alemu'l- Kutub, Neşr Mehdî, el-Keylanî, el-Kadirî, Beyrut.
- Müslim,** (t.y.). *Sahih-i Müslim*, Dib. Yayınları.
- Narin, İ.** (2009). *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oral, R.** (2021). *el-İhtiyar Dersleri*. [Erişim: 06.12.2024, https://www.youtube.com/watch?v=zx_y72mArng]
- Öğüt, S.** (1994). "Ebû Yûsuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s. 260-265.
- Öğüt, S.** (1996). "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, 14/389-397.
- Öğüt, S.** (2000). "İhram", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 539-542.
- Örenç, A.** (2025). Hadisler Çerçevesinde Mekke Şehri ve Fazileti. *Tarih Okulu Dergisi*, 22, 83-112.
- Özakkaş, M.** (1967). (2021). İslam'ın Beş Şartından Oruç: *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1(5), 34-36.
- Özel, A.** (1990). *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özgen, S.** (2025). *Mevsilî'nin el-İhtiyâr Adlı Eserinde Borçlar Hukuku Bağlamında Kullanılan Fıkıhî Kaidelerin Tespit ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, İslâmi İlimler Enstitüsü, Denizli.
- Özkan, M.** (2006). *Hanefî mezhebine göre uygulama açısından ibadet konularındaki içtihatlar* (Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Rıza, N.** (2023). *Mevsilî'nin el-İhtiyâr Adlı Eseri Bağlamında Hanefî usûl Kaidelerinin Tespit ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

Paksoy, K. (2010). Hadislere Göre Namazda Ta ‘dîl-i Erkân. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24), 61-71.

Peçe, M. (2015). *El-İhtiyar adlı eserde mezheplere yapılan atıflar ve kaynak değerleri* (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

Sadak, B. (1993). İmam Muhammed Eş Şeybani. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2(20), 19-23.

Sahillioğlu, H. H. Sahillioğlu (1994). “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, c. 9, s. 352-355.

Sanalmış, A. (2018). *el-İhtiyâr ve el-Bahrü'r-râ'ik Adlı Eserler Çerçevesinde Örfe Dayalı Meseleler* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Sakar, S. E. (2020). “Musul”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 362-363

Şahin, O. (2015). Cuma Namazı Mükellefiyeti. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (25), 419-451.

Şanalmış, A. Ahmed el-Hamevî'nin Gemide Kılınan Namazın Hükmüne Dair Risâlesi (Çeviri ve Değerlendirme). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (40), 75-112.

Serahsî, E. B. (t.y.). *el-Mebsût*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut.

Şahin, S. (2006). İmam Muhammed Şeybani'nin Hanefî Mezhebindeki Rolü ve Eserlerinin Neşrine Olan İhtiyaç. *Dini Araştırmalar*, 8(24), 253-272.

Şener, M. (1993). ‘‘Cenabet’’, *DİA*, İstanbul, c. 7, s. 349.

Taş, A. (2010). “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, s. 38-42.

Temimî, T. B. (1989). *et-Tabakatü's-Seniyye*, Riyad.

Tırabzon, A. (2008). *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ulukan, A. E. (2020). *Oruç Keffareti, Fidye ve Fıtır Sadakasındaki Fıkhî Hükümler* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Uslu, R. (2013). İmam Ebû Yusuf'un Hayatı ve Kitabı'ı Harac'ı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (22).

Uzunpostalcı, M. (1994). “Ebû Hanîfe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s. 143-145.

Yavuz, Y. V. (1996). “Fire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, s. 160-161.

Yaylalı, D. (2004). “Mevsili”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, s. 487.

Yıldırım, İ. (2023). İslam Fıkında Oruç Tutmamayı Mubah Kılan Durumlar (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Yılmazkurt, A., & Göküş, Ş. (2022). Dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses (1892-1983) ve Döneminde Gerçekleştirilen Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 63(1), 275-320.

Yiğit, Y. Keskin, M. & Karagöz, İ. (2013). Zekât İlmihali, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara.

Yiğit, M. A. (2019). *Hac İbadetinde Hanefî Mezhebi ile Ca'ferî Mezhebi Arasındaki Farklar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

Yücel, İ. (1998). “Hilâl”. TDV Yayınları. s. 1-11.

Yüksel, M. A. (2017). *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*. Hitit Üniversitesi, Çorum.

Zehebî, E. A. (2018). *Menakıb'ı Ebû Hanîfe* (Çev.) İsmail Karagözoğlu, Kayhan Yayınları, İstanbul.

Zeylaî, F. (2000). Tebyînü'l-Hakâik Şerh-i Kenzü'd-dekâik. el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Kahire.

Zeylaî, E. M. (1418). *Nasbü'r-Râye Li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*. Müessetü'r- Reyyân.

Zühaylî, (2007). *El-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Beyan Yayınları, İstanbul.